

NINEVEH

HOOFDSTAD VAN EEN WERELDRIJK

Lucas Petit en Daniele Morandi Bonacossi (red.)

Schutbladen: A.H. Layard, Inscriptions in the cuneiform character, from Assyrian monuments, Londen 1851. Weergave van de Bellino-cilinder.

NINEVEH

Sidestone Press

NINEVEH

HOOFDSTAD VAN EEN WERELDRIJK

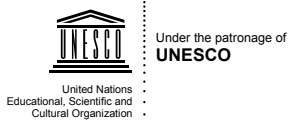
Lucas Petit en Daniele Morandi Bonacossi (red.)

Fonds 1818

Prins Claus Fonds voor Cultuur en Ontwikkeling

Deze publicatie is verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Nineveh - hoofdstad van een wereldrijk', van 20 oktober 2017 t/m 25 maart 2018 te zien in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. De artikelen in dit boek zijn een selectie uit de wetenschappelijke, Engelstalige publicatie 'Nineveh. The great city', die tegelijk uitgegeven is.

REDACTIE

Lucas Petit en Daniele Morandi
Bonacossi, Anna de Wit

VORMGEVING & COVER DESIGN

Marta Klement, Leiden
Cover gebaseerd op
campagne ontwerp van Studio
Berry Slok, Amsterdam

OMSLAGFOTO

Portret van een Akkadische koning
(© Bildarchiv Foto Marburg / Albert
Hirmer/Irmgard Ernstmeier-Hirmer)
Gereconstrueerde stadsmuren rond
de ruïnes van Nineveh (© National
Geographic/Randy Olson)

FRONTISPIECE

Reconstructie van het Noordpaleis
van koning Assurbanipal. © Learning
Sites Inc.

MET DANK AAN

De expositie 'Nineveh - hoofdstad
van een wereldrijk' en de bijbeho-
rende publicaties konden worden

gerealiseerd dankzij steun van het
Blockbusterfonds, Mondriaan Fonds,
Turing Foundation, Prins Bernhard
Cultuurfonds, Prins Claus Fonds,
Ministerie van OCW, Fonds1818 en
de Vereniging Zakenvrienden van het
Rijksmuseum van Oudheden. National
Geographic is mediapartner van de
tentoonstelling, en het Rijksmuseum
van Oudheden wordt gesteund door
de BankGiro Loterij.

© 2023 (derde druk); 2017 (eer-
ste en tweede (herziene) druk)
Rijksmuseum van Oudheden, en de
individuele auteurs.

UITGEGEVEN DOOR

Sidestone Press, Leiden
www.sidestone.com

ISBN 978-94-6426-201-8
Ook beschikbaar als e-book (PDF):
ISBN 978-90-8890-547-6

Eerste en tweede druk verschenen in
hardcover: ISBN 978-90-8890-546-9

INHOUD

8	<i>Introductie</i> (Lucas Petit en Daniele Morandi Bonacossi)
19	EEN VERDWENEN LEGENDE
21	<i>Hoofdstuk 1</i> Nineveh in de bijbelse, joodse en christelijke tradities (Jürgen Zangenberg)
29	<i>Hoofdstuk 2</i> Nineveh in de klassieke literatuur (Menco Vlaardingerbroek)
35	<i>Hoofdstuk 3</i> Nineveh in de westerse kunst (Jan de Hond)
41	<i>Hoofdstuk 4</i> Vroege reizigers (Paolo Matthiae)
47	AVONTUURLIJK ONDERZOEK
49	<i>Hoofdstuk 5</i> De topografie (Jason Ur)
55	<i>Hoofdstuk 6</i> Frans onderzoek (Ariane Thomas)
61	<i>Hoofdstuk 7</i> Opgravingen door het British Museum (John Curtis)
67	<i>Hoofdstuk 8</i> Archeologie, politiek en spionage (Frederick Mario Fales)
73	<i>Hoofdstuk 9</i> Iraaks onderzoek (John MacGinnis)
77	DE GROOTSTE STAD TER WERELD
79	<i>Hoofdstuk 10</i> Water voor het Assyrische rijk (Daniele Morandi Bonacossi)
85	<i>Hoofdstuk 11</i> Nieuw-Assyrische handel (Diederik J.W. Meijer)
91	<i>Hoofdstuk 12</i> Beroemde koningen (Bradley J. Parker)
97	<i>Hoofdstuk 13</i> Prachtige paleizen (David Kertai)
103	<i>Hoofdstuk 14</i> De tuinen van Sennacherib (Stephanie Dalley)
107	<i>Hoofdstuk 15</i> Schrijven en spreken (Jan Gerrit Dercksen)
113	<i>Hoofdstuk 16</i> Goden, demonen en religie (Barbara N. Porter)
119	<i>Hoofdstuk 17</i> Het einde van een wereldstad (Marc Van De Mieroop)
125	RECENTE GESCHIEDENIS
127	<i>Hoofdstuk 18</i> Nineveh en Mosul (Hikmat Basheer Al-Aswad)
133	<i>Hoofdstuk 19</i> Recente verwoestingen (A. Bianchi e.a.)
139	<i>Auteurs</i>
142	<i>Aanbevolen literatuur</i>
148	<i>Verklarende woordenlijst en register</i>

VOORWOORD

Wim Weijland – directeur Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

In het voorjaar van 2014 ontstond het plan om een tentoonstelling te maken over Nineveh, de oude stad van de Assyriërs. Voor veel museumbezoekers heeft de naam van de stad een mysterieuze, bijbelse connotatie. Anderen kennen de prachtige reliëfs uit het British Museum en het Louvre of hopen ooit eens naar Irak te kunnen reizen om de ruïnes van wat eens de grootste stad ter wereld was met eigen ogen te kunnen bekijken.

Nooit eerder is er een zo grote tentoonstelling over deze stad georganiseerd. Na enig onderzoek waren we ervan overtuigd dat de geschiedenis van de stad, de legendarische verhalen en de 19de-eeuwse zoektocht van westerse archeologen ruim voldoende materiaal leverden voor een bijzondere tentoonstelling. We stonden voor de taak om middels bruikleengevers een representatieve selectie bijeen te brengen van vondsten die over de hele wereld verspreid waren geraakt. Een grote en kostbare onderneming, die alleen kon worden gerealiseerd met externe financiering van fondsen en sponsors.

De gebeurtenissen van februari 2015 versterkten onze vastberadenheid om deze tentoonstelling te maken. Jihadisten van Islamitische Staat (IS) bezetten in die maand de stad Mosul en daarbij ook de ruïnes van Nineveh. Zij publiceerden video's waarin te zien is hoe mensen gewapend met drillboren en hamers het eeuwenoude erfgoed van Nineveh vernielen. In de daaropvolgende jaren werden ook beelden vrijgegeven van verwoestingen in andere antieke steden in het Midden-Oosten, zoals Palmyra en Nimrud. Vooropgesteld dat de onderdrukking en bedreiging van de lokale inwoners eenieder vervult met woede en verdriet, is de vernieling van erfgoed – en daarmee de schending van een culturele identiteit – een klap in het gezicht van de mensheid.

Verschillende Nederlandse fondsen reageerden zeer positief op onze vraag om financiële steun. Het Blockbusterfonds, de Turing Foundation, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Mondriaan Fonds, de BankGiro Loterij, de Stichting Zakenvrienden RMO en het Prince Claus Fund stelden genereuze bedragen beschikbaar. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap kwam ons tegemoet in de verzekeringskosten. De Nationale UNESCO Commissie danken wij voor hun medewerking en advies. Alle partijen hadden hetzelfde doel voor ogen: de bezoekers van het Rijksmuseum van Oudheden kennis laten maken

met de cultuur van de Assyriërs en hun hoofdstad Nineveh. Met hun machtige koningen en indrukwekkende paleizen, de minutieus uitgehakte reliëfs, en de spijkerschrifttabletten die niet alleen een beeld schetsen van het dagelijks leven van de Assyriërs, maar ook hun denkwereld prijsgeven.

Graag danken we niet alleen de fondsen en sponsors, maar ook alle andere instellingen en personen die de tentoonstelling mogelijk hebben gemaakt.

De bruikleengevers: Metropolitan Museum of Art, New York; British Museum, Londen; Musée du Louvre, Parijs; Vorderasiatisches Museum, Berlijn; Vaticaanse Musea, Vaticaanstad; Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Berlijn; Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel; Fitzwilliam Museum, Cambridge; Museo Archeologico Nazionale, Florence; Ashmolean Museum, Oxford; Museo Barracco, Rome; Museo Archeologico, Turijn; Museo Archeologico, Venetië; Royal Asiatic Society, Londen; Israel Museum, Jeruzalem; Allard Pierson Museum, Amsterdam; Rijksmuseum, Amsterdam; Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit, Amsterdam; Museum Boerhaave, Leiden; Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden; Universitaire Bibliotheken, Leiden; Nationaal Militair Museum, Soest; Wereldmuseum, Rotterdam.

En de samenwerkingspartners: Technische Universiteit Delft; Tokyo University of Arts; Universiteit Leiden; Università di Udine; Università di Torino en Centro Ricerche Archeologiche e Scavi di Torino (CRAST); University of Northampton; Nederlandse ambassade in Irak; Nederlandse Unesco Commissie; Prins Claus Fonds; Iraakse ambassade in Nederland; Ministry of Culture, Tourism and Antiquities of Iraq; The Economist; Sketchfab; QdepQ; Italian Restoration Center in Rome; Océ-Technologies B.V.; ARTE; National Geographic.

Bovenal gaat dank uit naar het projectteam van het Rijksmuseum van Oudheden, dat onder leiding van conservator dr. Lucas Petit en projectleider Anna de Wit met veel plezier en toewijding aan het project heeft gewerkt. Prof. dr. Daniele Morandi Bonacossi (Universiteit van Udine, Italië) speelde daarbij een grote rol. Niet alleen is hij mede-auteur van deze publicatie, maar hij was ook nauw betrokken bij de totstandkoming van de tentoonstelling.

Rest mij u veel genoegen te wensen met de tentoonstelling en dit boek.

INTRODUCTIE

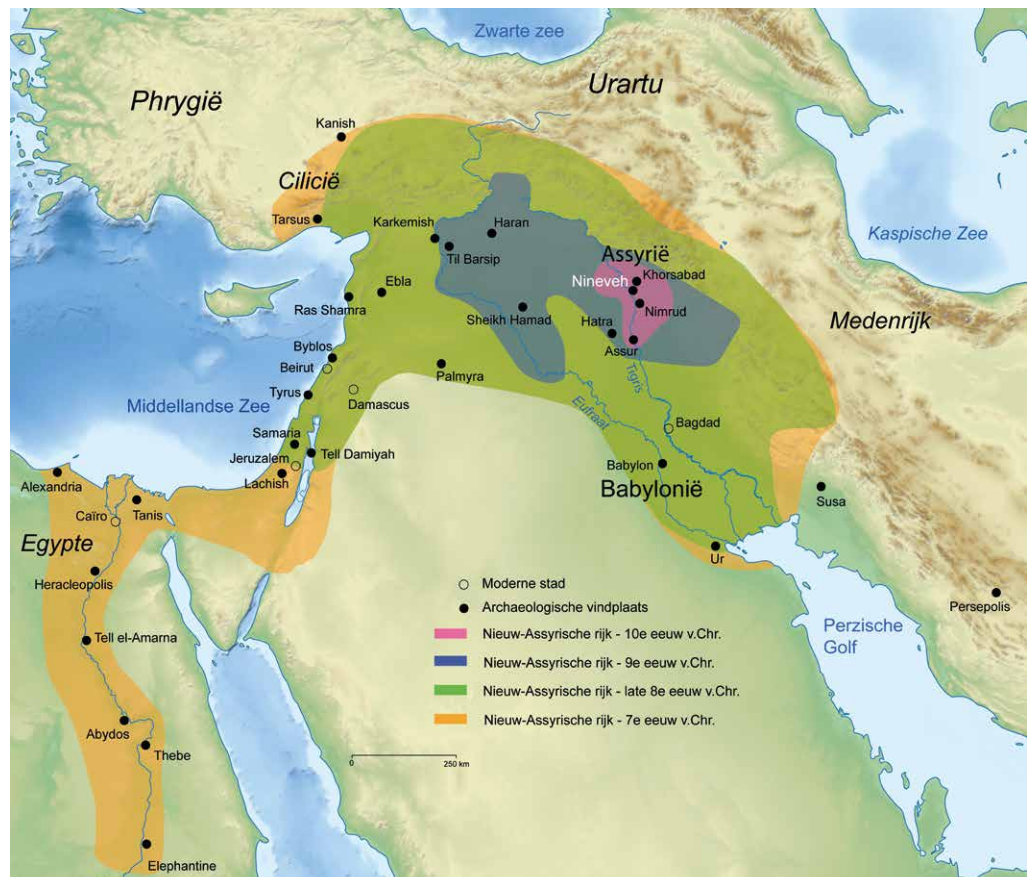
Lucas Petit en Daniele Morandi Bonacossi

De ontwikkeling van het Nieuw-Assyrische rijk en de locatie van Nineveh. Topografische kaart © Sémhur/ Wikimedia Commons.

De resten van Nineveh liggen aan de oostoever van de rivier de Tigris, omringd en deels opgeslokt door de moderne Iraakse stad Mosul. Hoewel het archeologische terrein meer dan 700 hectare beslaat, zijn er maar weinig zichtbare ruïnes die herinneren aan de vroegere schoonheid en macht van deze stad. Nineveh was de hoofdstad van het Nieuw-Assyrische rijk dat zich in het 1ste millennium v.Chr. uitstrekte van de Middellandse Zee tot ver in het Iraanse binnenland, en van Turkije tot in Egypte. Het was koning Sennacherib die de bescheiden

provinciestad rond 700 v.Chr. ontwikkelde tot glorieuze metropool. Hij legde een geavanceerde infrastructuur aan en liet grote bouwwerken optrekken, met als hoogtepunt zijn imposante paleis met meer dan tachtig vertrekken. Een kleine eeuw later werd de stad compleet verwoest door een alliantie van Babyloniërs, Meden en Perzen. Wat restte was verval en vergetelheid.

Maar de naam 'Nineveh' bleef rondzingen, door bijbelpassages zoals het verhaal van Jonas en de walvis en door teksten van klassieke schrijvers. Het had mede daar-

om een grote aantrekkingskracht op de eerste reizigers en wetenschappers die in het Midden-Oosten op zoek gingen naar archeologische schatten. De voorwerpen die uit de grond werden gehaald – hetzij uit wetenschappelijke interesse, hetzij voor commerciële doeleinden – werden naar musea over de hele wereld vervoerd, waar ze tot op de dag van vandaag bezoekers inspireren. Maar wie langs de muurpanelen en andere oudheden loopt, realiseert zich misschien niet dat Nineveh op tragische wijze recentelijk opnieuw geschiedenis heeft geschreven.

Dit boek, waaraan wetenschappers van over de hele wereld hebben bijgedragen, vertelt over de lange geschiedenis van Nineveh en de rijkdom van haar materiële cultuur; het laat zien hoe de stad kunstenaars en archeologen inspireerde en het behandelt huidige erfgoedkwesties.

VAN DORP TOT WERELDSTAD

Nineveh is herkenbaar aan twee nederzettingsheuvels of *tells* – Kuyunjik en de kleinere heuvel Nebi Yunus – die beide abrupt uit de vlakte verrijzen. Het opgravingswerk concentreerde zich voornamelijk op deze twee heuvels, waar zich de meeste resten van tempels en paleizen bevonden. De stad bestreek echter een veel groter gebied, aangenomen dat de stadsmuur uit de 7de eeuw v.Chr. de buitengrens vormde. De kleine rivier Khosr, die water aanvoert vanuit het bergachtige noorden, doorsnijdt de vindplaats van oost naar west en mondt uit in de Tigris, die langs de westgrens van Nineveh loopt. Het zuidelijke deel, met Nebi Yunus, is inmiddels deels bebouwd met moderne huizen, terwijl het kleinere noordelijke deel tot voor kort relatief ongemeoid is gelaten.

Nineveh ontwikkelde zich in het 1ste millennium v.Chr. tot een van de grootste en belangrijkste steden ter wereld. Daar droe-

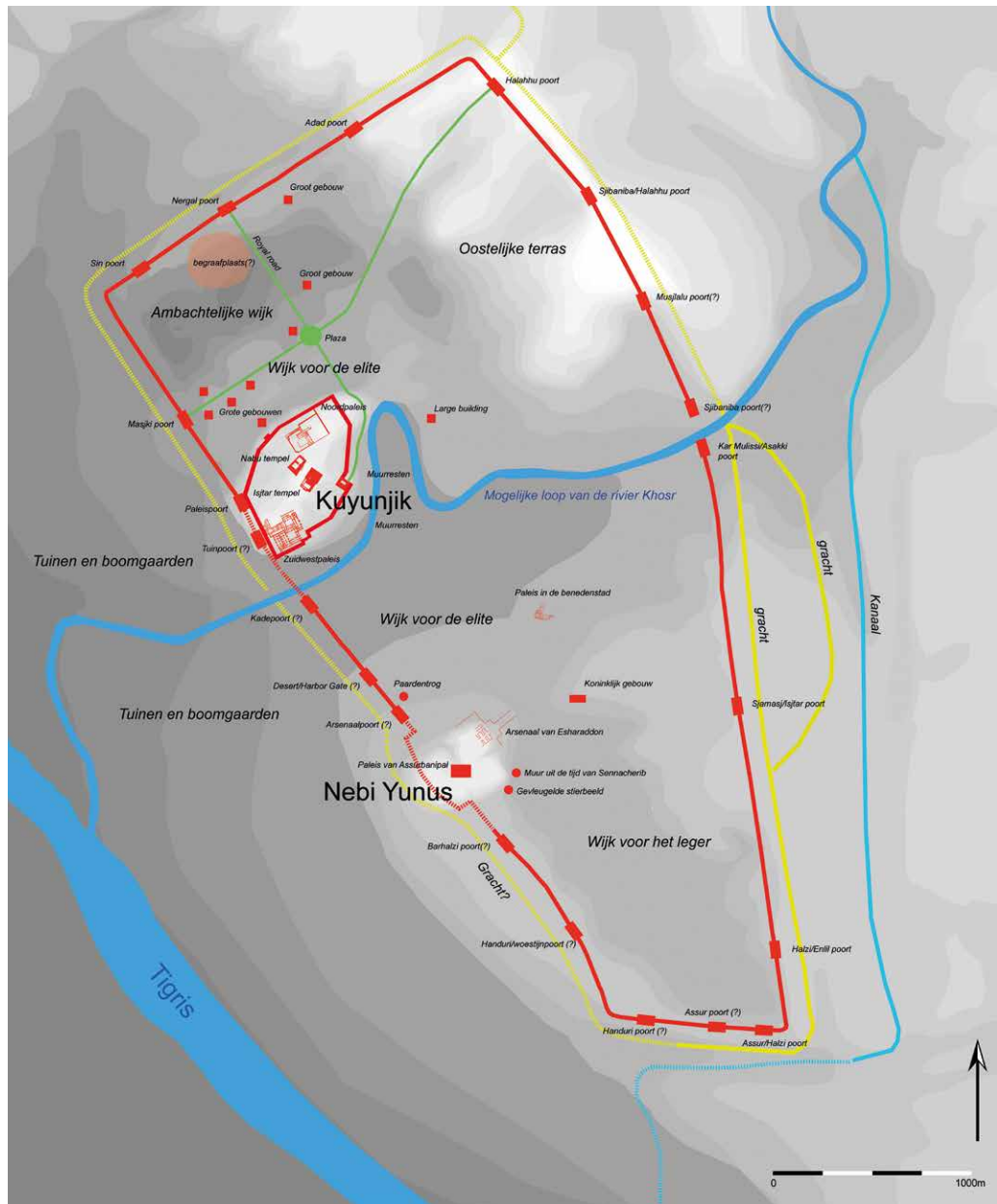

gen drie factoren aan bij. Ten eerste werd Nineveh omringd door uitzonderlijk vruchtbare vlakten met voldoende neerslag voor landbouw. Om de droge jaren, die zich nu en dan voordeden, te overleven, lieten de Assyrische koningen irrigatiekanalen aanleggen. Zo kon de stad een grote populatie voeden. Ten tweede gaf de ligging aan twee rivieren de stad een strategisch voordeel: Nineveh was een tussenhalte op een van de belangrijkste handelsroutes tussen de Middellandse Zee en de Indische Oceaan. En ten derde had de plek een belangrijke grote religieuze betekenis voor de Assyriërs.

Al ruim tweeduizend jaar eerder stond er in Nineveh een regionaal heiligdom gewijd aan de godin Ishtar. In vroege spijkerschriftteksten wordt het belang van Nineveh voor de regio benadrukt en bij de opgravingen is bewijs gevonden – zij het schaars en fragmentarisch – dat het terrein al in de prehistorie werd bewoond. In het 2de millennium en het begin van het 1ste millennium v.Chr. kregen de Assyriërs steeds meer economische en politieke macht en groeide Nineveh net als andere Assyrische steden uit tot een symbool van schoonheid en macht. De imposante tempels en kolossale paleizen waren van ver zichtbaar en de hele stad, met inbegrip van de vele woonhuizen, open ruimtes en akkers, werd omsloten door een reusachtige muur van steen en kleitichels.

De archeologische vindplaats Nineveh in mei 2008. Met dank aan Diane Siebrandt.

Grondplan van Nineveh
en de moderne stad
Mosul.

Vanaf ongeveer achttien stadspoorten leidden drukke wegen naar andere culturele en economische centra in het Assyrische rijk.

PARADIJS VOOR ARCHEOLOGEN

Vlak nadat de grote Assyrische koning Sargon II in 705 v.Chr. op het slagveld was gesneuveld, koos zijn zoon Sennacherib Nineveh als de nieuwe hoofdstad van het rijk. De jonge koning keerde zijn vaders hoofdstad Khorsabad de rug toe uit angst dat

die stad ongeluk zou brengen: het lichaam van zijn vader werd namelijk nooit gevonden en begraven – een lot dat de Assyriërs zelfs hun ergste vijanden niet toewensten. Sennacherib liet in Nineveh onmiddellijk openbare en privégebouwen verrijzen, versierd met kilometers aan wandpanelen. Deze kalkstenen reliëfs vormen een schat aan informatie voor historici en archeologen: ze bevatten zorgvuldig uitgehakte voorstellingen waarin bouwtechnieken, landschappen,

Reconstructie van de Assyrische stad Nineveh (Learning Sites, Inc.).

kleding, oorlogshandelingen, veldtochten, ceremonies, vervoersmiddelen en taferelen uit het dagelijks leven te zien zijn.

Maar er is meer dat Nineveh tot een paradijs voor archeologen en historici maakt. In de paleiskamers werden tienduizenden kleitabletten met teksten over uiteenlopende onderwerpen ontdekt. De meeste daarvan hadden deel uitgemaakt van de befaamde bibliotheek van koning Assurbanipal, een kleinzoon van Sennacherib. Assurbanipal was een van de weinige geletterde, hoogontwikkelde Assyrische vorsten en hij verzamelde op ongekende schaal geschreven bronnen, afkomstig uit elk hoekje van zijn rijk en op elk kennisgebied.

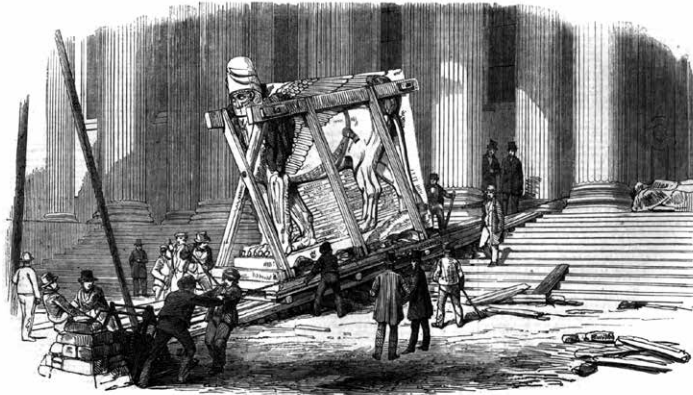
Helaas was kennis alleen niet voldoende om het Assyrische rijk voor de ondergang te behoeden. De onderworpen volken kwamen gezamenlijk in opstand tegen de brute onderdrukking van het Assyrische leger, en in 612 v.Chr. maakten zij Nineveh met de grond gelijk. Daarmee kwam er een einde

aan bijna 1500 jaar Assyrische overheersing. Er waren enkele overlevenden die zich het glorieuze verleden van de stad konden heugen, maar na verloop van tijd vervaagde ook die herinnering. De oude stad Nineveh zonk weg in de vergetelheid.

BEROEMD MAAR WEGGEVAAGD

De klassieke schrijvers waren het erover eens dat Nineveh een indrukwekkende stad was geweest, misschien wel de grootste ooit. Maar in hun beschrijvingen overdreven Diodoros van Sicilië en Xenophon de omvang van de stad, die in hun tijd al bedolven lag onder het zand. Ook het verhaal over de verwoesting van Nineveh vond haar weg in talloze tekstbronnen. Hierin speelt de fictieve koning Sardanapalus een belangrijke rol. Hij zou de koning van Nineveh zijn geweest op het moment dat de stad vernietigd werd door een leger van onder anderen Meden en Babyloniërs. Sardanapalus werd omschreven als een oosterse koning

RECEPTION OF NINEVEH SCULPTURES AT THE BRITISH MUSEUM.

Brits krantenbericht uit 28 februari 1852 over de aankomst van een Assyrisch beeld in het British Museum in Londen.

die meer tijd besteedde aan aardse geneugten dan aan serieuze zaken, zoals regeren, en die daarom kansloos was in deze strijd.

Het beeld van Nineveh als indrukwekkende oosterse stad die haar definitieve vernietiging te danken had aan slecht bestuur en de genotzucht van haar machtsbeluste koning en inwoners zou nog lang blijven bestaan. Ook in de bijbelse en vroegchristelijke tradities spelen woeste Nieuw-Assyrische koningen uit Nineveh een rol, hoewel ze volgens die verhalen niet almachtig waren. In navolging van de klassieke verslagen werd Nineveh in de Bijbel afgeschilderd als symbool van arrogantie, verafgoding en wreedheid, maar God schonk de Ninevieten genade toen ze tegen de verwachting in berouw toonden.

Middeleeuwse schrijvers en vroege westerse kunstenaars namen deze bijbelse en klassieke ideeën over. Voor hen was Nineveh een grote stad die haar complete verwoesting te wijten had aan de eerloosheid van haar inwoners. Maar hoe de stad er daadwerkelijk uit had gezien, wist eigenlijk niemand: de weinige gegevens die voorhanden waren, waren gebaseerd op geruchten. De Europeanen stelden zich Nineveh voor als een westerse stad, nauwelijks te onderscheiden van een gemiddelde Europese stad.

EEN GROOTS AVONTUUR

Nadat verschillende reizigers, van wie Carsten Niehbur rond 1765 de beroemdste is, de ruïnes van Nineveh op de oostelijke oever van de Tigris hadden geïdentificeerd, zou het nog meer dan vijftig jaar duren voordat het eerste wetenschappelijke onderzoek van start ging. De Britse consul Claudius James Rich bestudeerde de ruïnes in 1820 en tekende de eerste betrouwbare plattegrond. Hij bereidde de weg voor Layard, Rassam en alle andere onderzoekers, die, misschien met uitzondering van Botta, even diep onder de indruk waren van de schoonheid van deze ooit zo bloeiende stad. Ze groeven niet alleen een stad op, maar ook een symbool van rijkdom en macht. Nineveh was voor westerse archeologen een ideale vindplaats omdat het voorkwam in de bekende klassieke en christelijke bronnen.

De opgravingen in Nineveh gingen door tot in de 20ste eeuw, ook toen de groeiende stad Mosul de eeuwenoude ruïnes al had omsloten en deels had opgeslokt. Door uitmuntend restauratiewerk aan de stadsmuur en een deel van de poorten wisten Iraakse archeologen een groot deel van de vindplaats te behoeden voor de oprukkende bebouwing. De inwoners van Mosul werden betrokken bij het onderhoud en de bescherming van de ruïnes en middels diverse projecten is het terrein omgevormd tot een symbool van een glorieus verleden.

ERFGOED IN CRISISTIJD

In 2014 en de daaropvolgende jaren drong tot ons door dat de geschiedenis van een historische vindplaats nooit eindigt. De moedwillige vernietiging van de resterende ruïnes van Nineveh, die symbool stonden voor beschaving en culturele vooruitgang, was een nieuwe ramp in de negenduizend-

jarige geschiedenis van de stad. Deze daad, en de daaropvolgende vernielingen in onder andere Hatra, Nimrud en Palmyra, leidden wereldwijd tot een roep om bescherming van ons verleden. Hoe waardevol het ook is dat zoveel mensen in zoveel landen belang hechten aan erfgoed, juist dat maakt de monumenten kwetsbaar voor culturele zuiveringen. Hoe intensiever we het werelderfgoed proberen te beschermen, hoe groter de kans dat het op een gegeven moment het mikpunt wordt van fundamentalisten en plunderaars. Het is een dilemma waarvoor geen oplossing lijkt te bestaan: moeten we het belang van archeologische vindplaatsen onderstrepen of moeten we de historische betekenis negeren om deze locaties te behoeden voor een ongewisse toekomst? Wij – en daarmee doelen we ook op stadsontwikkelaars en culturele ondernemers – moeten leren leven in een geglobaliseerde wereld waar historische overblijfselen niet voor iedereen dezelfde betekenis hebben. Voor sommigen zijn het symbolen van schoonheid en macht, van een beschaafde wereld; voor anderen zijn het middelen om de aandacht te vestigen op een hoger doel of om simpelweg geld te verdienen.

We kunnen hoop putten uit de gedachte dat de studie van het verleden een manier is om onze toekomst veilig te stellen. Meer dan tweehonderd jaar lang is Nineveh uitgebreid onderzocht door reizigers, archeologen, historici, assyriologen en vele andere wetenschappers van over de hele wereld. De opzettelijke, stelselmatige verwoesting van ons gemeenschappelijk erfgoed is en blijft een tragedie die dient te worden veroordeeld, maar veel informatie over het tastbare en ontastbare erfgoed van het oude Nineveh is gelukkig bewaard gebleven.

DANK

De redacteuren zijn veel dank verschuldigd aan alle auteurs van dit boek, die bereid waren hun grondige kennis van Nineveh en de Assyrische cultuur te delen. We hebben met veel plezier het hele proces gevolgd, dat begon met korte artikelen en eindigde met dit boekwerk. Verder willen we onze grote dank uitspreken aan Karsten Wentink en zijn collega's bij Sidestone Press voor hun ondersteuning en voor het ontwerp en de productie van deze publicatie. De artikelen in dit boek zijn vertaald uit de Engelse publicatie *Nineveh, the Great City. Symbol of Beauty and Power* (Petit en Daniele Morandi Bonacossi 2017). Daarbij is geprobeerd om de teksten zoveel mogelijk op elkaar aan te laten sluiten door middel van inleidende en kaderteksten. We zijn Inger Limburg en Els de Roon Hertoge veel dank verschuldigd voor hun vertaling en vele zinvolle redactionele opmerkingen.

Nebi Yunus en Mosul in mei 2008. Met dank aan Diane Siebrandt.

De vernieling van de Masjki-poort in 2016.

OVERZICHT VAN KONINGEN EN PERIODES

KONINGEN VAN HET NIEUW-ASSYRISCHE RIJK

<i>Koningsnaam</i>	<i>Regeringsperiode</i>	<i>Hoofdstad</i>
Adad-nirari II	Ca. 912-891 v.Chr.	Assur
Tukulti-Ninurta II	891-883 v.Chr.	Assur
Assurnasirpal II	883-859 v.Chr.	Nimrud
Salmanasser III	859-824 v.Chr.	Nimrud
Sjamsji-Adad V	824-811 v.Chr.	Nimrud
Adad-nirari III	811-783 v.Chr.	Nimrud
Salmanasser IV	783-773 v.Chr.	Nimrud
Assur-dan III	773-755 v.Chr.	Nimrud
Assur-nirari V	755-745 v.Chr.	Nimrud
Tiglat-Pileser III	745-727 v.Chr.	Nimrud
Salmanasser V	727-722 v.Chr.	Nimrud
Sargon II	721-ca. 705 v.Chr.	Khorsabad
Sennacherib	Ca. 705-681 v.Chr.	Nineveh
Esarhaddon	681-669 v.Chr.	Nineveh
Assurbanipal	668-ca. 631 v.Chr.	Nineveh
Assur-etil-ilani	Ca. 631-ca. 627 v.Chr.	Nineveh
Sin-sjumu-lisjir	626 v.Chr.	Nineveh
Sin-sjaru-isjkun	726-612 v.Chr.	Nineveh
Assur-uballit II	612-ca. 608 v.Chr.	Harran

PERIODISERING VAN HET OUDE NABIJE OOSTEN

<i>Periode</i>	<i>Jaartallen (ca.)</i>
Neolithicum	11.000-5100 v.Chr.
Noordelijke Ubaid periode	5100-4200 v.Chr.
Uruk-periode	4200-3100 v.Chr.
Jemdet Nasr periode	3100-2900 v.Chr.
Vroeg-Dynastieke periode	2900-2350 v.Chr.
Ur III-periode	2110-2002 v.Chr.
Oud-Assyrische periode	1900-1600 v.Chr.
Mittani-periode	1500-1275 v.Chr.
Midden-Assyrische periode	1356-1056 v.Chr.
Nieuw-Assyrische periode	912-608 v.Chr.
Nieuw-Babylonische periode	612-539 v.Chr.
Achaemenidische periode	550-330 v.Chr.
Hellenistische periode	332-63 v.Chr.
Seleucidische periode	311-63 v.Chr.
Parthische periode	247 v.Chr.-224 na Chr.
Romeinse periode	63 v.Chr.-324 na Chr.
Sassanidische periode	224-651 na Chr.
Byzantijnse periode	324-640 na Chr.
Islamitische periode	630-1516
Ottomaanse periode	1516-1918

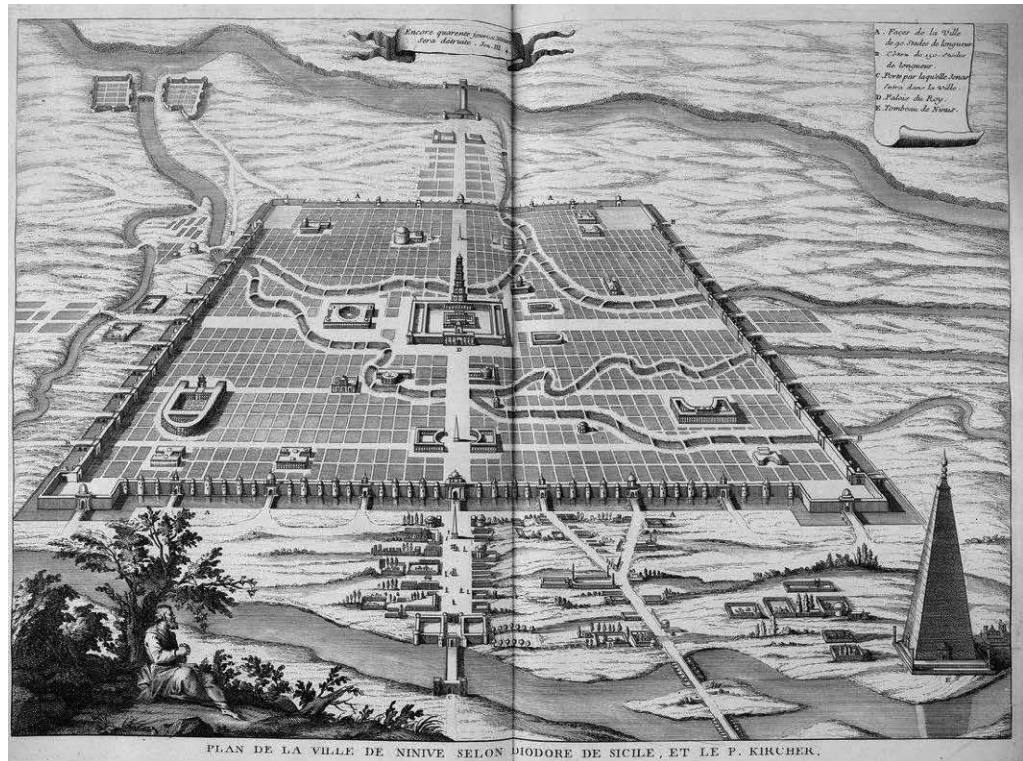
EEN VERDWENEN LEGENDE

DEEL 1

In 1842 ging onder leiding van de Frans-Piëmontse viceconsul Paul-Émile Botta het eerste opgravingproject bij Nineveh van start. Tot dan toe weerklonk de naam van deze stad vooral in het collectieve geheugen door de dramatische beelden die de bijbelse profeten ervan schetsten.

De stad Nineveh volgens de Nederlandse geograaf Olfert Dapper, 1680. De tekening is gebaseerd op de beschrijvingen van de Oudgriekse geschiedschrijver Diodoros van Sicilië.

In Jesaja beschreef God Assyrië als ‘gesel van mijn toorn, stok waarmee ik in mijn woede sla’ om de Israëlieten, die Hem verloochenden, te straffen. Hoewel Assyrië dus een instrument van God was, moest de hoofdstad Nineveh toch worden verwoest om het rijk te straffen voor zijn arrogante geloof in de eigen onoverwinnelijkheid, zijn afgoderij, de wreedheid van zijn heersers en zijn schaamteloze rijkdom.

De Griekse schrijvers spraken over Nineveh als een verdwenen, vrijwel vergeten stad die moest boeten voor de verdorvenheid en de decadentie van haar vorsten; een idee dat strookte met de Griekse vooroordelen over Azië en de Aziatische cultuur. Dit negatieve oordeel over Nineveh en haar heersers, dat ook werd gevoeld door de joodse tradities, zien we terug in de twee indrukwekkendste verbeeldingen

van Nineveh in de westerse kunst: *De dood van Sardanapalus*, in 1827 geschilderd door Eugène Delacroix en *De val van Nineveh* uit 1828, door John Martin. Beide schilderijen zijn gebaseerd op het verhaal van de Griekse historicus Diodoros van Sicilië uit de 1ste eeuw v.Chr. en tonen een moment van algehele verwoesting, met een hoofdrol voor de fictieve, verdorven Assyrische koning Sardanapalus.

Niet lang nadat Delacroix en Martin hun romantische werken hadden geschilderd, kwamen deze ideologisch gekleurde literaire en artistieke weergaven van Nineveh en de Assyrische cultuur ter discussie te staan: Nineveh werd door archeologen ontdekt en de ruïnes van de stad, die volgens Diodoros van Sicilië een onwaarschijnlijke 27 bij 16 kilometer mat, bleken bij de stad Mosul te liggen.

NINEVEH IN DE BIJBELSE, JOODSE EN CHRISTELIJKE TRADITIES

JÜRGEN ZANGENBERG

De hoogtijdagen van het Assyrische rijk raakten de levens van de profeten van het Oude Testament. We komen de Assyriërs en hun hoofdstad Nineveh dan ook tegen in verschillende tradities, waarvan het bijbelverhaal over Jonas misschien wel het meest tot de verbeelding spreekt.

Volgens de bijbelse traditie begint de geschiedenis van Nineveh in het verre, mythische verleden. In Genesis 10:8-9 werd Nineveh, net als veel andere steden in Mesopotamië, gesticht door de spreekwoordelijke held Nimrod, ‘de eerste machthebber op aarde’ en ‘een jager zonder weerga’. Assyrische paleisreliëfs in Nineveh tonen veelvuldig oorlogs- en jachtaferelen; oorlog en jacht waren blijkbaar activiteiten die een grote rol speelden in het leven van de Assyrische heersers en in hun propaganda.

ASSYRIË EN ISRAËL

In de 8ste eeuw v.Chr. breidde het Nieuw-Assyrische rijk zich uit naar het westen. Nadat de Assyriërs de Aramese koninkrij-

ken van Syrië hadden verwoest als straf voor hun ongehoorzaamheid, keerden ze zich aan het einde van de 8ste eeuw v.Chr. tegen het noordelijke koninkrijk Israël. De Assyrische koning Salmanasser V marcheerde zuidwaarts, plunderde alle vijandelijke gebieden, veroverde in 722 de Israëlische hoofdstad Samaria en verdreef de elite (2 Koningen 17).

Koning Hizkia van buurland Juda zag met angst en beven de Assyrische oorlogsmachine naderen. Talloze vestingsteden, waaronder het beroemde Lachis, hadden al moeten buigen voor de overmacht van de Assyriërs, en al snel werd Hizkia in zijn hoofdstad Jeruzalem omsingeld door het machtige Assyrische leger. Maar de profeet

Koning Hizkia op een 17de-eeuws schilderij in het koor van de Sankta Maria-kerk in Åhus in Zweden.

Jesaja ben-Amoz werd door God gezonden om Hizkia moed in te praten. In de Bijbel vinden we de volgende scheldkanonnade, gericht tegen de Assyrische koning:

*Ik weet heel goed hoe je tekeergaat tegen mij;
ik zie je zelfgenoegzaamheid
je razernij is tot mijn oren
doorgedrongen.*

*Ik sla mijn haak door je neus en leg mijn bit in je mond
en voer je op je schreden terug.
(2 Koningen 19:28 en Jesaja 37:29)*

*En Jesaja stelde Hizkia gerust met een nieuwe voorspelling:
Daarom – dit zegt de Heer over de koning van Assyrië: Hij zal deze stad niet te na komen. Hij zal er geen pijl op afschieten, geen schild*

tegen opheffen en geen wal tegen opwerpen. Hij zal op zijn schreden terugkeren en deze stad niet te na komen – spreekt de Heer. (2 Koningen 19:32-33 en Jesaja 37:33-34)

En inderdaad: in 702 v.Chr. moest koning Sennacherib niet lang nadat hij de stad had omsingeld naar huis terugkeren, omdat 'de engel van de Heer' op wonderbaarlijke wijze 185.000 soldaten had gedood in het kamp van de Assyriërs. Aangezien de schrijvers van de Bijbel de ware reden van Sennacheribs vertrek niet kenden, vatten zij het plotselinge einde van de belegering op als goddelijke interventie. Hoewel Juda hierdoor nog bijna een eeuw standhield, moest het kleine koninkrijk uiteindelijk toch buigen voor de Assyriërs.

Na zijn terugkeer naar Nineveh verliet Sennacherib zijn koningsstad niet meer.

De stad Nineveh uit het *Liber Chronicarum* dat in 1493 door Hartman Schedel werd vervaardigd (Bijzondere Collecties Universiteit van Leiden).

Twintig jaar later werd hij door zijn twee zonen vermoord in de tempel van zijn god 'Nisroch' – een godheid die niet voorkomt in Assyrische bronnen. Zijn derde zoon Esarhaddon volgde hem op.

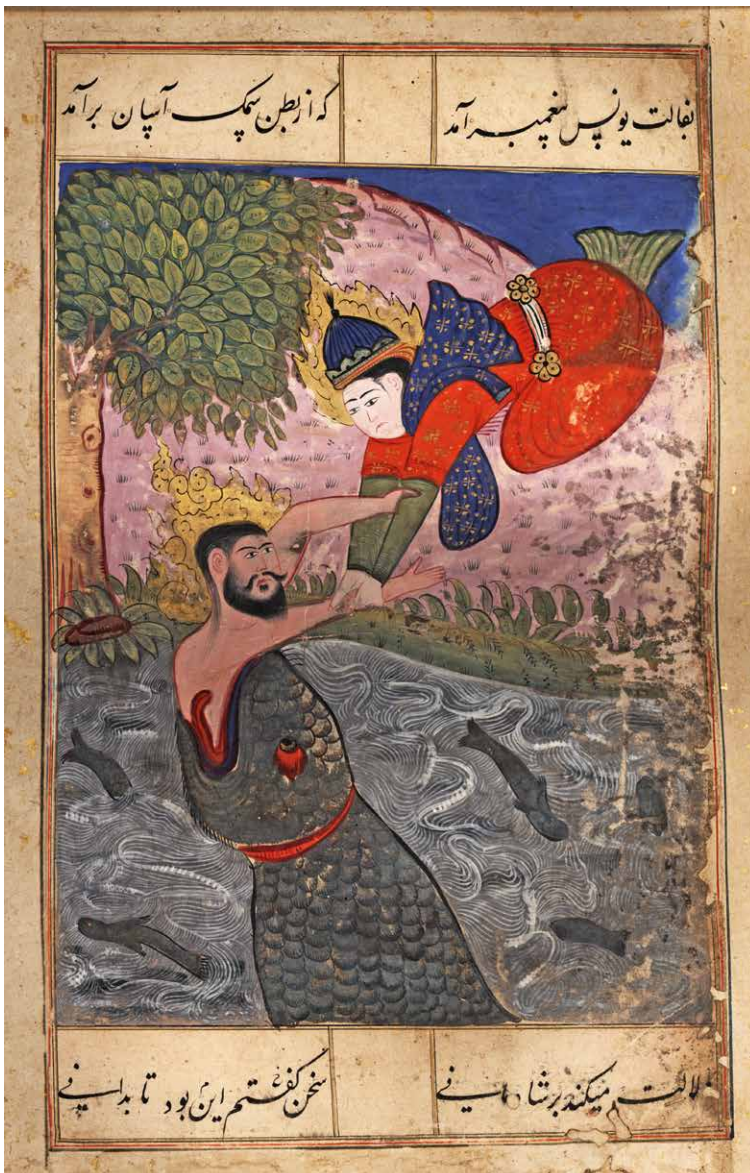
EEN DRAMATISCH VISIOEN

Jonas en de vis in een
waarzeggersboek,
16de eeuw
(© Wereldmuseum,
Rotterdam).

In de meeste bijbelpassages die over het einde van de 7de eeuw v.Chr. gaan, klinkt door hoe zwaar het leven was onder de Assyrische overheersing. Vervuld van haat en van het verlangen om de machteloosheid

te overwinnen en eindelijk wraak te kunnen nemen voor al het onrecht, liep de profeet Nahum in een dramatisch visioen vooruit op de verwoesting waarmee God Nineveh zou straffen:

*Wee de bloedstad,
Een en al leugen,
vol oorlogsbuit,
het roven houdt niet op!
Hoor! Knallende zweepen!
Hoor! Daverende wielen!
Dravende paarden,
dansende wagens,
steigerende ruiters,
vlammende zwaarden
en glinsterende speren!
Vele doden,
massa's lichamen,
ontelbare lijken,
je struikelt over de lijken
Je gedraagt je als een hoer,
Een verleidster ben je, bedreven in
toverij,
Je verkwanselt volken voor je
ontuchtige praktijken
En stammen voor je toverkunst.
Daarom zal ik je straffen – spreekt de
Heer van de hemelse machten.
Ik zal je kleren optillen tot over je
gezicht,
je naaktheid aan alle volken tonen.
je schaamte aan alle landen laten
zien.
Ik zal je onder vuil bedelven,
Je belachelijk maken,
Je te kijk zetten.
Dan zal ieder die je ziet zich van je
afwenden
En zeggen: 'Nineveh is verwoest!'
Wie zal om haar rouwen?
Waar vind ik iemand die je troost?'
(Nahum 3:1-7, zie ook 2:2-3:19)*

En toen het grote Assyrische rijk in 612 v.Chr. eindelijk werd verslagen bij een gezamenlijke aanval van onder anderen de Babyloniërs en de Meden, verkneukelde Sefanja zich over de ondergang van Nineveh, want God had zijn belofte gehouden:

*Hij zal zijn hand uitstrekken naar
het noorden
Assyrië te gronde richten,
Nineveh tot een wildernis maken,
dor als een woestijn.
Kudden zullen er een rustplaats
vinden,
allerlei dieren zullen er
samentroepen,
uilen en stekelvarkens zullen zich
nestelen tussen de zuilen.
Hoor hoe het huilt door de vensters,
puin ligt op de drempels, het
cederhout is losgerukt.
Dat is er over van die vrolijke stad,
de stad die zo onbezorgd leefde,
die dacht: Ik en ik alleen!
Ach, wat een wildernis is ze
geworden,
een rustplaats voor wilde dieren.
Wie er voorbij komt sist tussen zijn
tanden
en gebaart vol afschuw met zijn
hand.
(Sefanja 2:13-15)*

GOD SPAART NINEVEH

Door de val van het Nieuw-Assyrische rijk was Nineveh niet langer een serieuze bedreiging voor de inwoners van Israël. Maar de herinneringen bleven bestaan, en de negatieve eigenschappen die Nineveh werden toegedicht – arrogantie, afgoderij en wreedheid – straalden af op de opvolger, Babylon. Nineveh zelf werd omgevormd tot een aansprekend literair symbool.

Het eerste en misschien wel krachtigste en creatiefste voorbeeld daarvan is het boek Jonas, een verhaal uit de 3de eeuw v.Chr. over de profeet Jonas ben-Amittai. Deze profeet wist wel raad met de notie van Nineveh als de oerstad van zonde en kwaad. Hoe, zo vraagt de auteur, zou God hebben gereageerd als de Ninevieten, de inwoners van Nineveh, naar zijn waarschuwingen hadden geluisterd en tot inkeer waren gekomen? Het korte verhaal staat bol van wijsheden en ironie en is een prachtige bespiegeling op de koppigheid van de mens en de vergevingsgezindheid van God. Toen hij zag hoe zondig de Ninevieten waren, gaf God zijn profeet Jonas opdracht hen te waarschuwen voor het oordeel dat spoedig over hen geveld zou worden. Maar Jonas probeerde naar Tarsis te vluchten, ‘weg van de Heer’, omdat hij vreesde dat de Ninevieten tot inkeer zouden komen en dat

Tabaksdoos van
messing, koper en
zilver met taferelen
uit het leven van
Jonas. Nederland, 18de
eeuw, lengte 15,9 cm
(Metropolitan Museum
of Art, New York).

Gravure door Philips Galle met Jonas in Nineveh, 1547-1612 (Rijksmuseum Amsterdam).

de genadige God hen dan zou sparen. Maar God hield Jonas tegen – het verhaal over de storm en de vis is bekend – en herhaalde zijn opdracht. Deze keer gehoorzaamde Jonas en ging naar Nineveh, ‘een reusachtige stad, ter grootte van drie dagreizen’. Zodra de profeet begon te prediken, keerden de Ninevieten terug naar het rechte pad; ze begonnen te vasten en betuigden oprechte spijt. God vergaf hen en besloot hen niet te straffen. Dat beviel Jonas niet: hij kon het niet verkroppen dat zelfs aartsvijanden een tweede kans werd geboden – die ze dan ook nog te baat namen.

NINEVEH WORDT TOCH GESTRAFT

Het is niet verrassend dat de onverwachte wroeging van de Ninevieten een belangrijk thema was voor latere commentaarschrijvers. De rabbijnen, die in ballingschap in Babylon woonden, benadrukten bijvoorbeeld de oprechtheid van de Ninevieten en gaven uitvoerige beschrijvingen van hun berouwvolle gebeden en daden, ongetwijfeld bedoeld als aanmoediging voor het publiek in hun eigen tijd (Talmoed Bawlie; ca. 4de-6de eeuw na Chr.). Volgens de Palestijns-rabbijnse traditie was het berouw van Nineveh daarentegen oppervlakkig en ongemeend:

Jonas predickt, tot Ninive : Jona. III.

V. F. 3611

Gravure door Jan Luyken met Jonas die de ondergang van Nineveh voorspelt, 1708 (Rijksmuseum Amsterdam)

Wat de inwoners van Nineveh in hun handen hadden stonden ze af, maar wat ze in hun dozen, laden en kisten hadden behielden ze. (Talmoed Jeroesjalmie, traktaat Ta'anit 2:1 65b)

Na veertig dagen verviel Nineveh inderdaad weer in zonde en moest zij de straf ondergaan die Jonas had voorspeld: de stad werd verzwolgen door de aarde. Deze uiteenlopende weergaven van de boetedoening in Nineveh werpen de vraag op hoe de bijbelboeken Jonas, Nahum en Sefanja zich in chronologisch opzicht tot elkaar verhouden. En als Jonas aan Nahum en Sefanja voorafging, wat de passage 2 Koningen 14:25 lijkt te impliceren, hoe kan het dan dat Nahum de verwoesting van Nineveh aankondigde, terwijl Jonas de Ninevieten al tot berouw had bewogen en God hen had vergeven?

Het Targoem – een collectie Aramese parafrazen van de boeken in de Hebreeuwse Bijbel, mogelijk daterend uit de periode van de 2de tot de 4de eeuw na Chr. – gaat ervan uit dat Jonas eerder was en stelt dat de inwoners van Nineveh inderdaad berouw hadden, maar later opnieuw zondigden, waarop de door Nahum aangekondigde straf volgde. Ook in 'Het leven van Jonas' in *Vitae prophetarum*, een boek over de belangrijkste profetenlegendes, wordt verondersteld dat Jonas eerder leefde (ca. 1ste eeuw na Chr.), maar dat de boetedoening van de Ninevieten tevergeefs was, omdat Jonas erover loog, waarop God hen alsnog strafte. Deze tekst valt niet alleen op vanwege de implicatie dat bekeren niet genoeg

is om God te verzoenen, maar ook vanwege de ongebruikelijke figuur van de valse profeet. Hoe dan ook, 'Het leven van Jonas' vertelt ons dat de profeet er vervolgens voor koos om met zijn moeder naar een ver land te verhuizen en daar als vreemdeling in ballingschap te leven om te boeten voor zijn zonde.

De Joodse historicus Flavius Josephus volgt aan het eind van de 1ste eeuw na Chr. echter een andere koers in zijn versie van de bijbelse geschiedenis: *De oude geschiedenis van de Joden*. Volgens hem leefde Nahum veel eerder, in de 8ste eeuw v.Chr., dus vóór Jonas. Deze chronologische volgorde is dubieus en laat vele vragen onbeantwoord, maar net als de auteurs van de andere teksten is Josephus ervan overtuigd dat de door Nahum voorspelde straf inderdaad werd voltrokken.

In navolging van de joodse traditie worden de Ninevieten ook in een van de vroegste bronnen van de Nieuwtestamentische evangeliën afgeschilderd als toonbeelden van ware boetedoening. Volgens Bron Q, een verzameling uitspraken van Jezus die door de evangelisten Matteüs en Lucas gebruikt werden, zullen de Ninevieten zelfs getuigen tegen de Joden die Jezus afwijzen als profeet van de boetedoening en die weigeren hun zondige leven vaarwel te zeggen. Het is goed denkbaar dat deze tekst wijst op een breder gebruik van het verhaal van Jonas binnen de christelijke anti-joodse polemiek, en misschien was de twijfel over de oprechtheid van Nineveh binnen de Palestijns-rabbijnse traditie daar een reactie op.

NINEVEH IN DE KLASSIEKE LITERATUUR

MENKO VLAARDINGERBROEK

De Grieken waren diep onder de indruk van de steden in het oude Mesopotamië. In de *Historiën* van Herodotus en de *Persica* van Ctesias groeiden Nineveh en Babylon uit tot mythische proporties, met stadsmuren van bijna negentig kilometer lang en reusachtige standbeelden van puur goud. Toch wisten Griekse historici en geografen weinig van Nineveh (Ninos in het Grieks). De belangrijkste gebeurtenissen die ze noemen zijn de stichting van Nineveh door Ninus en haar ondergang tijdens de regering van Sardanapalus.

ASSYRIË IN DE GRIEKSE GESCHIEDSCHRIJVING

In een van de aforismen van Phocylides van Milete, een Griekse dichter uit de 6de eeuw v.Chr., wordt Nineveh voor het eerst genoemd. De betreffende passage werd geciteerd door Dio Chrysostomus: 'Een kleine en goed bestuurde stad boven op een berg is machtiger dan het dwaze Nineveh'. Volgens sommigen is deze spreuk afkomstig van de Hellenistisch-Joodse auteur die bekendstaat als pseudo-Phocylides, maar waarschijnlijker is dat ze werd opgetekend door de dichter Phocylides zelf. Blijkbaar vond hij dat Nineveh slecht werd bestuurd, maar

waar hij die mening op baseerde is niet duidelijk. Misschien waren er al in de 6de eeuw v.Chr. verhalen bekend over zwakke Assyrische koningen, zoals ze ook in latere bronnen te vinden zijn.

De uitvoerigste geschiedenis van Assyrië, inclusief verhalen over de stichting en val van Nineveh, is te vinden in de *Bibliotheca Historica*, een geschiedenis van de wereld door Diodoros van Sicilië (1ste eeuw v.Chr.). Diodoros raadpleegde hiervoor verscheidene oudere werken. Het tweede boek, waarin de geschiedenis van Assyrië wordt behandeld, is gebaseerd op de *Persica* van Ctesias van Cnidus. Ctesias leefde eind

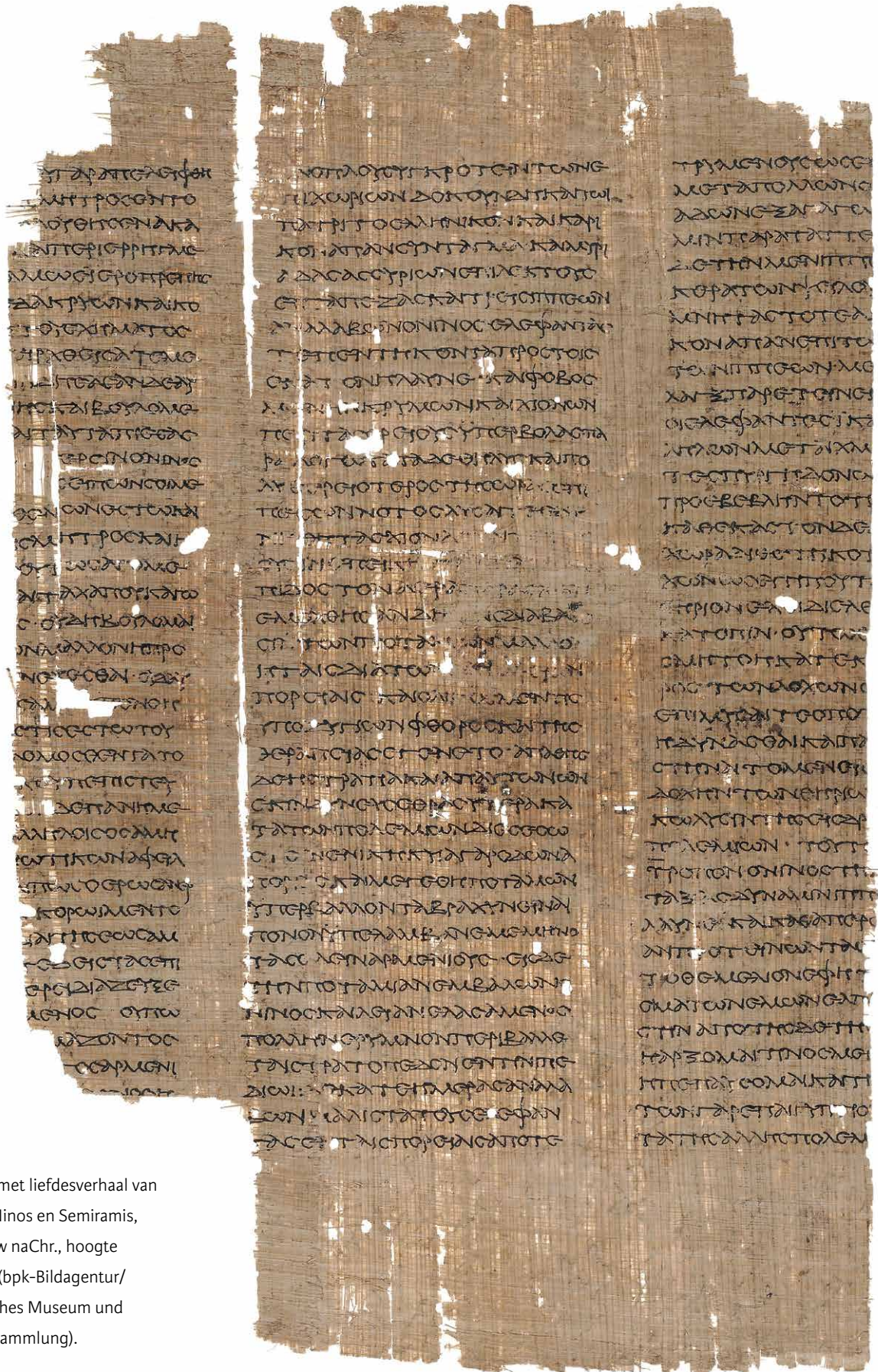
Fragment van de troon van Leopold I met een beeltenis van koning Ninus, ca. 1677, hoogte 10.9 cm (© Kunsthistorisches Museum, Wenen).

5de-begin 4de eeuw v.Chr. en was arts aan het hof van de Perzische koning Artaxerxes II. Na zijn terugkeer in Griekenland schreef Ctesias zijn *Persica* over de geschiedenis van Azië. Het boek zelf is verloren gegaan, maar een groot aantal citaten en passages is bewaard gebleven. Hoewel niet duidelijk is wat voor soort werk Ctesias wilde schrijven – een historiografisch werk, een roman of een didactisch werk – werd de *Persica* meestal beschouwd als een historiografie. Ctesias gold als een autoriteit op het gebied van de Assyrische geschiedenis en zijn werk legde de basis voor latere historici die over Assyrië schreven.

DE GROOTSTE STAD OOIET

Volgens Ctesias werd het Assyrische rijk met zijn hoofdstad Nineveh gesticht door de Assyrische koning Ninus. Velen hebben geprobeerd deze Ninus te identificeren met een van de Assyrische koningen die in de spijkerschriftbronnen worden genoemd, zoals Tukulti-Ninurta I, Sargon II of Sennacherib. Maar geen van die pogingen is echt overtuigend. Ninus is een typisch Griekse, literaire schepping: een fictieve stichter van een stad, die hij naar zichzelf noemde. Volgens Ctesias besloot Ninus, nadat hij heel Azië had veroverd, een nieuwe stad te stichten om zich ervan

Papyrus met liefdesverhaal van koning Ninus en Semiramis, 1ste eeuw na Chr., hoogte 30.4 cm (bpk-Bildagentur/ Ägyptisches Museum und Papyrussammlung).

214
213.

Gravure door
Adriaen Collaert met
koning Ninus van
Nineveh, ca. 1570-
1643 (Rijksmuseum
Amsterdam).

te verzekeren dat zijn naam generaties lang zou blijven voortleven. Op de oevers van een rivier – Ctesias noemt het de Eufraat terwijl het eigenlijk de Tigris was – bouwde hij een stad van ongekende omvang waaraan hij zijn eigen naam gaf. In de geschiedschrijving is Ninus altijd wat op de achtergrond gebleven; hij wist de verbeelding van de Griekse historici nooit zo te prikkelen als andere fictieve Assyrische personen, zoals Semiramis en Sardanapalus.

In de oudheid gold Nineveh als een bijzonder grote stad, misschien wel de grootste stad die ooit gebouwd was. Diodoros van Sicilië, die zich baseerde op de *Persica*, schrijft dat ‘de lange zijden van de stad elk

honderdvijftig stades maten, en de kortere negentig’. (Diod. 2.3.2) Dat zou betekenen dat de lengte van de lange zijden 27 à 28 kilometer was, en die van de kortere 16 à 17 kilometer, en dat Nineveh een oppervlakte had van ongeveer 450 vierkante kilometer. De stadsmuur was al even imposant: ‘Want de muur had een hoogte van honderd voet en was zo breed dat er drie wagens zij aan zij overheen konden rijden; en de som van de torens was vijftienhonderd en hun hoogte tweehonderd voet.’ (Diod. 2.3.3)

Ook Xenophon, die de ruïnes van Nineveh met eigen ogen zag (al kende hij de stad niet als Nineveh, maar als Méspara), benadrukt de omvang. De afmetingen die hij

noemt zijn bescheidener, maar nog steeds niet realistisch: 'De omtrek van de muur was zes parasangen,' (Xen. An 3.4.10) oftewel ongeveer 30 kilometer. Nineveh was zonder meer een grote stad, maar niet zó groot: in werkelijkheid besloeg Nineveh een oppervlakte van ongeveer 750 hectare en was de muur meer dan 12 kilometer lang.

DE VAL VAN NINEVEH

Volgens de Grieken heette de laatste koning van Nineveh Sardanapalus. Hij wordt vaak genoemd in de klassieke literatuur, onder meer door Herodotus, Hellanicus, Clitarchus, Diodoros, Strabo en Arrianus. Sardanapalus is waarschijnlijk geïnspireerd

op de Assyrische koning Assurbanipal, al zijn er duidelijke verschillen. In de klassieke literatuur is Sardanapalus rijk, decadent en lethargisch. Het imago dat de koning bij de Grieken had, wordt verwoord door het volgende beroemde grafschrift: 'Eet, drink, vermaak u, want alle overige menselijke dingen zijn niets waard.' (Strab. 14.5.9) Aan de andere kant vertelt Ctesias dat Sardanapalus zijn koninkrijk moedig verdedigde toen de Babyloniërs en Meden Nineveh belegerden. Deze tegenstrijdigheid ligt mogelijk ten grondslag aan het idee dat Hellanicus en Callisthenes te berde brengen, namelijk dat er twee koningen waren met dezelfde naam: de een decadent, de ander dap-

De dood van Sardanapalus, geschilderd door Eugène Delacroix, 1827, hoogte 392 cm (© Musée du Louvre, Dist. RMN-Grand Palais / Angèle Dequier).

per. In de tijd van Sardanapalus kwamen de Babyloniërs, Arabieren, Meden en Perzen in opstand tegen de Assyrische overheersing. Aanvankelijk leken de Assyriërs aan de winnende hand, maar terwijl Sardanapalus in Nineveh zijn triomf vierde, keerde het tij en werd de koningsstad omsingeld. Het beleg bleek een langdurige aangelegenheid: 'Maar in het derde jaar, na zware, onophoudelijke regenval, gebeurde het dat de Eufraat, die erg hoog stond, een deel van de stad overspoelde en bovendien over een afstand van twintig stades de muren deed instorten.' (Diod. 2.27.1) De koning verloor alle hoop en 'bouwde een enorme brandstapel in zijn paleis, legde al zijn goud en zilver erbovenop, evenals zijn volledige koninklijke garderobe, en toen, nadat hij zich met zijn concubines en eunuchen had opgesloten in de kamer die midden in de brandstapel was gebouwd, leverde hij hen, zichzelf en zijn paleis over aan de vlammen.' (Diod. 2.27.2)

Natuurlijk is dit verhaal niet historisch correct. In werkelijkheid werd Nineveh door onder anderen de Meden en Babyloniërs ingenomen tijdens het bewind van een van de opvolgers van Assurbanipal. Het verhaal van de verbrandingsdood van Sardanapalus is wellicht geïnspireerd op de dood van de Babylonische koning Sjamassum-ukin, die in 648 v.Chr. in zijn paleis zou zijn verbrand.

VERGANE GLORIE

Griekse schrijvers zagen Assyrische en Babylonische steden vaak als iets uit het verleden: ooit groots, maar inmiddels weggevaagd of op zijn minst in verval. In de tijd van Herodotus was Babylon nog een rijke en indrukwekkende stad, terwijl Nineveh al een stad uit het verleden was. Deze notie van vervallen Assyrische steden zien we vooral

in de Griekse teksten uit de Hellenistische en Romeinse tijd, bijvoorbeeld bij Lucianus (2de eeuw na Chr.): 'Wel, wat Nineveh betreft, schipper, dat is lang geleden weggevaagd. Alle sporen zijn verdwenen en het is onmogelijk te raden waar het lag. Babylon ligt daar [*wijzend*], die stad met de grote torens en die enorme muur eromheen – maar het zal niet lang duren voordat het net zo moeilijk te vinden zal zijn als Nineveh.' (*Charon* 23)

Hetzelfde sentiment wordt in de 2de eeuw na Chr. verwoord door Pausanias, als hij het heeft over de wispelturigheid van Vrouwe Fortuna: 'Mycene, dat de Grieken aanvoerde in de Trojaanse oorlog, en Nineveh, de zetel van het Assyrische koninkrijk, zijn verlaten en vernietigd.' (Paus. 8.33.2) Ooit was Nineveh een grote stad, maar in de dagen van Lucianus en Pausanias was ze bijna vergeten. In werkelijkheid verliep de teloorgang van de Mesopotamische steden niet zo snel, maar het beeld van Mesopotamië als een stervende cultuur was wijdverbreid in de klassieke literatuur.

CONCLUSIE

De Grieken hadden een heel ander beeld van Nineveh dan wij nu. In de klassieke literatuur wordt Nineveh voorgesteld als een typisch oosterse stad: rijk en groot, misschien wel de grootste stad ooit door mensenhanden gebouwd; bestuurd door luie en verwijfde koningen die zich wentelden in weelde en hun leven sleten in hun harem, omringd door concubines en eunuchen. Met andere woorden, de stad werd slecht bestuurd. Dit nogal ongenueanceerde beeld is grotendeels gebaseerd op Griekse stereotypen over Azië en zijn inwoners, en slechts in beperkte mate op op kennis van Nineveh en haar geschiedenis.

NINEVEH IN DE WESTERSE KUNST

JAN DE HOND

Europese kunstenaars lieten zich inspireren door de verhalen over Nineveh. In de Middeleeuwen en Renaissance vooral door depassages uit het Oude Testament, maar vanaf de herontdekking van de ruïnestad in de negentiende eeuw natuurlijk ook door de archeologische objecten zelf.

In het westportaal van de kathedraal van Amiens (die begin 13de eeuw werd gebouwd) bevindt zich een serie van vierenvertig vierpassen met voorstellingen van Oudtestamentische profeten. Zeven scènes spelen zich af in Nineveh en op vier daarvan wordt de stad ook daadwerkelijk afgebeeld. Deze voorstellingen zijn typerend voor de weergave van Nineveh in de Europese Middeleeuwen. De Assyrische stad werd bijna uitsluitend afgebeeld in de context van de bijbelverhalen, meer in het bijzonder de profetieën en de uiteindelijke vervulling daarvan. In Amiens komt Nineveh voor in taferelen uit het leven van de profeten Sefanja, Nahum en Jonas. De profetie van Jonas is verreweg het vaakst af-

gebeeld in de westerse kunst. Op de reliëfs van Amiens is Nineveh niet herkenbaar als een oosterse, laat staan als een Assyrische stad. Ook hierin is Amiens niet afwijkend: in de middeleeuwse kunst heeft Nineveh een Europese aanblik en is ze niet of nauwelijks te onderscheiden van westerse steden. Een mooi voorbeeld daarvan is de houtdruk van Nineveh in Hartmann Schedels *Kroniek van Neurenberg* uit 1493.

HET PROBLEEM VAN MAARTEN VAN HEEMSKERCK

Pas vanaf de 16de eeuw werd er, zeker onder humanistisch geschoolde kunstenaars, meer waarde gehecht aan historisch en regionaal getrouwere afbeeldingen. Voor een

Reliëf van Jonas in het westportaal van de kathedraal van Amiens, ca. 1230.

prent of schilderij met Nineveh als onderwerp lag dat echter ingewikkelder dan voor een taferel uit bijvoorbeeld het oude Rome. Over het uiterlijk van Nineveh was namelijk zo goed als niets bekend. De ruïnes van de stad lagen nog steeds verscholen onder het zand. Ook was er geen referentiemateriaal: kennis van andere Assyrische kunstwerken was er in het Westen niet, net zo min als van Babylonische of Soemerische. Ook de bijbelse en klassieke auteurs boden nauwelijks informatie over de fysieke kenmerken van Nineveh.

Dit stelde een kunstenaar als Maarten van Heemskerck, een Nederlandse schilder met een gedegen humanistische achtergrond, voor een haast onoverkomelijk probleem. Voor zijn prent *De muren van Babylon*, uit de achtdelige reeks met wereldwonderen, had Van Heemskerck evenmin visuele voorbeelden voor handen, maar kon hij wel teruggrijpen op klassieke schrijvers als Herodotus, Diodoros van Sicilië en Strabo die de verschillende monumenten en gebouwen in de stad hadden beschreven. Rechtsboven op zijn prent bevindt zich een terrasvormig gebouw met zuilengalerijen: de hangende tuinen van Babylon. Op de voorgrond zien we de beroemde stadsmuren (hier weergegeven als drie concentrische cirkels met ornamenten) en daarnaast een poort bekroond met een standbeeld en de graftombe van de legendarische koningin Semiramis. Het gebouw met de hoge toren is niet de bijbelse Toren van Babel, maar het tempelcomplex van Bel. Van Heemskerck verbeeldt de ziggoerat als

een merkwaardige constructie van een gotische onderbouw en een spiraalvormige spits. Uiteraard was Van Heemkercks stadsgezicht uiteindelijk vooral een product van zijn fantasie, maar toch zullen geleerde tijdgenoten de afzonderlijke Babylonische monumenten er wel in herkend hebben.

Aangezien de klassieke auteurs in hun beschrijvingen van Nineveh daarentegen nauwelijks aandacht hadden geschonken aan de daar aanwezige monumenten – ze waren niet veel verder gekomen dan de vermelding dat de stad uitzonderlijk groot was en doorsneden werd door de Tigris – kon Van Heemskerck van deze Assyrische hoofdstad niet eens een vaag herkenbare afbeelding produceren, wat wel blijkt uit zijn ontwerp voor de gravure *Jonas zit onder de wonderboom*. De profeet kijkt uit op een stad met westerse architectuur en middeleeuwse kerktorens. Alleen de obelisk en de enorme fantasietoren rechts zijn mogelijk verwijzingen naar de oosterse bouwkunst.

EEN BIZAR STADSGEZICHT

In het begin van de 18de eeuw probeerde de Nederlandse kunstenaar Jan Luyken wat meer 'couleur locale' toe te voegen. In zijn ets *Jonas voorspelt de ondergang van Nineveh* incorporeerde hij enkele monumenten met een oosterse connotatie. De koepelbouw op de achtergrond is mogelijk een verwijzing naar de Heilig Grafkerk in Jeruzalem, maar interessanter is de reusachtige toren links van de profeet. De toren heeft een spiraalvorm, die we ook al zagen op Van Heemskercks *De muren van Babylon*. Wellicht gaan deze spiraalvormige torens terug op de beschrijving die Herodotus gaf van de toren op het tempelcomplex in Babylon, maar het is ook mogelijk dat ze gebaseerd zijn op de spiraalvormige minaret van de moskee van Samarra of de daarvan afgeleide en bij westerse reizi-

De muren van Babylon, gravure van Philips Galle naar een ontwerp van Maarten van Heemskerck, 1572 (Rijksmuseum Amsterdam).

gers beter bekende minaret van Achmed Ibn Tulun in Caïro.

De architect Johann Bernhard Fischer von Erlach meende eindelijk een betrouwbare visuele bron voor Nineveh gevonden te hebben. In 1721 verscheen zijn *Entwurff einer historischen Architektur*, een geïllustreerde architectuurgeschiedenis, met daarin een in vele opzichten unieke gravure van Nineveh. Fischer von Erlach beweerde dat het ontwerp gebaseerd was op een antieke munt. De beroemde kunsttheoreticus en oudheidkundige Giovanni Pietro Bellori had hem deze munt getoond, met daarop een tempelcomplex dat volgens de Italiaan Nineveh moest voorstellen. Op deze munt, die linksboven staat afgebeeld op Fischer von Erlachs prent, zien we een centraalbouw met daaromheen vier zuilen met vuurschalen. Het is geen bestaande munt uit de Oudheid. Het zou kunnen

gaan om een 17de-eeuwse vervalsing – die waren niet ongebruikelijk –, maar de munt kan ook ontsproten zijn aan de fantasie van Bellori of Fischer von Erlach zelf. Het resultaat is een bizar stadsgezicht met een mengeling van middeleeuwse, renaissance- en vooral barokarchitectuur, die hoegenaamd niets met Assyrische bouwkunst heeft te maken.

SARDANAPALUS EN DE VAL VAN NINEVEH

Uit het begin van de 19de eeuw, net voor de herontdekking van de ruïnestad, stammen de twee bekendste schilderijen die gesitueerd zijn in Nineveh: *De dood van Sardanapalus* (1827) door Eugène Delacroix en *The Fall of Nineveh* (1828) door John Martin. Beide schilders namen de zelfgekozen dood van de mythische koning Sardanapalus tot onderwerp. Deze laatste

Jonas zit onder de wonderboom, gravure van Philips Galle naar een ontwerp van Maarten van Heemskerck, 1596-1633 (Rijksmuseum Amsterdam).

Assyrische heerser weigerde zich over te geven toen de vijandelijke troepen Nineveh binnenstroomden om de stad te plunderen. Hij sloot zich samen met zijn schatten en zijn concubines op in zijn paleis en gaf opdracht het in brand te steken. Dit onderwerp sloot naadloos aan op het traditionele beeld van het antieke Oosten. Al sinds de oudheid gold Assyrië immers als het tegenbeeld van het Westen. Volgens Grieks-Romeinse en bijbelse auteurs waren de oud-oosterse culturen het tegendeel van het ideaalbeeld dat zij van hun eigen cultuur koesterden: Nineveh stond voor zonde, decadentie, wellust, barbarij en geweld. Al deze aspecten kwamen terug in het verhaal van Sardanapalus. In de Romantiek – met haar voorliefde voor het grote gebaar, heftige emoties en het sublieme – werd dat oosterse tegenbeeld voor kunstenaars juist

interessant. Byron bracht in 1821 zijn tragedie *Sardanapalus* uit, die Delacroix geïnspireerd zou hebben tot zijn spectaculaire doek. Daarop staart de Assyrische heerser somber en onverschillig voor zich uit terwijl aan het voeteneind van zijn bed zijn concubines worden vermoord. De vloer ligt bezaaid met kostbaarheden en links zien we reeds de eerste rookwolken. Deze orgie van geweld en erotiek speelt zich af in een enigszins ondefinieerbare ruimte waarin zowel Egyptische (de architectuur rechtsboven) als Indiase elementen (de olifantskop) te herkennen zijn.

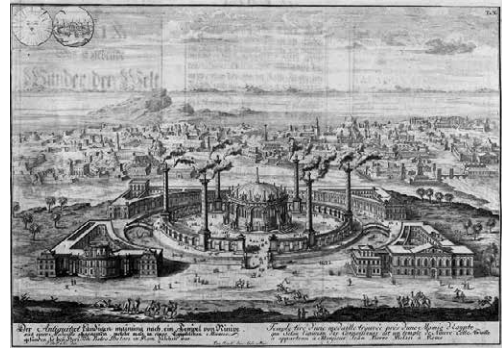
Ook John Martin putte inspiratie uit een eigentijdse literaire bron: geen toneelstuk van Byron, maar het gedicht *The Fall of Nineveh* door Edwin Atherstone. Zijn schilderij ging vergezeld van een uitgebreide *Descriptive Catalogue* waarin hij naast

dit gedicht ook recente historische studies en de originele bijbelse en klassieke bronnen citeert. De tekst geeft een toelichting op de hoofdrolspelers en de belangrijkste monumenten, die in een bijgevoegde gravure met nummers zijn aangeduid. Dit wekt de indruk dat het doek een historisch verantwoorde reconstructie is, maar ook Martin moet erkennen dat er over Nineveh en het Assyrische rijk eigenlijk niets met zekerheid bekend is. Hij ziet dat echter niet als een probleem. Integendeel, het biedt ook voordelen: ‘Seen through the mist of ages, the *great* becomes *gigantic*, the *wonderful* swells into the *sublime*’, aldus John Martin in zijn *Descriptive Catalogue of the Picture of The Fall of Nineveh* (1828). En aan het gigantische en het sublieme is er inderdaad geen gebrek in Martins imposante schilderij. We zien hoe de troepen van de Babyloniërs en de Meden de stad binnentrekken, onder een dramatische wolkenhemel. De stadsmuur van Nineveh is deels vernietigd door de overstromende Tigris. Op de voorgrond staat Sardanapalus, vlak voordat hij zich met zijn favoriete concubines in de brandstapel stort die links van hem wordt opgebouwd met de kostbaarheden uit zijn schatkamer. De fantasiearchitectuur is volgens de kunstenaar gebaseerd op Egyptische en Indiase bouwwerken: Mesopotamië lag immers precies tussen beide beschavingen in.

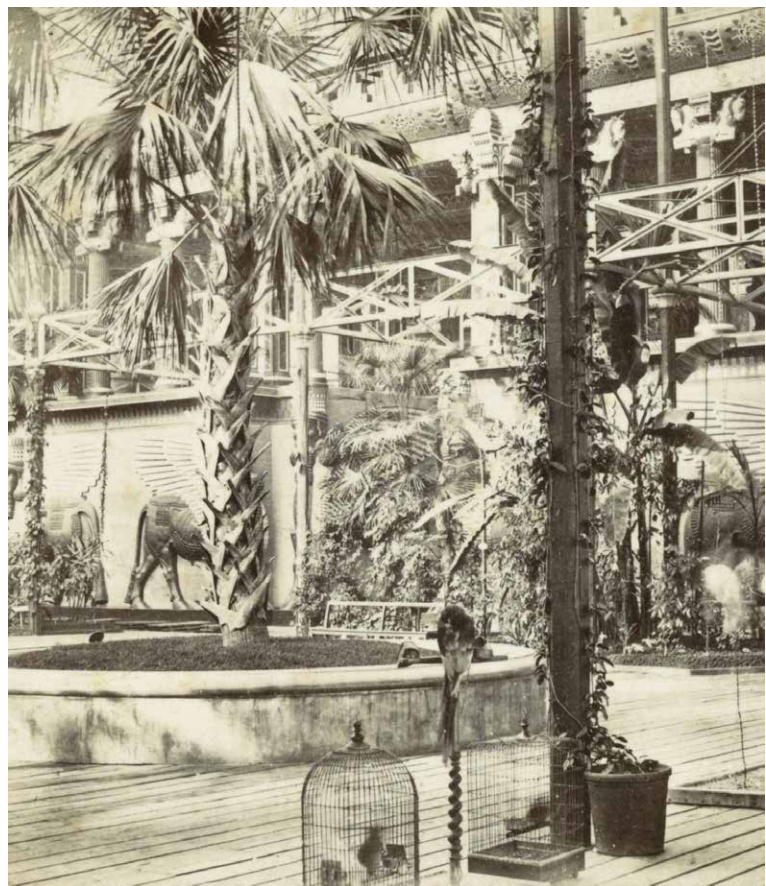
EIGENTIJDSE PROJECTIES

In 1842 werd nabij het Iraakse Mosul begonnen met de opgravingen van het oude Nineveh. De belangrijkste vondsten werden naar Europa versleept, waar ze werden tentoongesteld in het Louvre en het British Museum. Hoewel de culturele elite weinig enthousiasme toonde voor de artistieke kwaliteiten van de Assyrische overblijfselen en koste wat kost wenste vast te houden aan de traditionele canon, waarin de Grieks-Romeinse kunst de norm was, kwam het publiek in groten getale naar de musea om deze ‘nieuwe’ kunst te bewonderen. Vanaf 1854 konden belangstellenden ook hun hart ophalen in Sydenham, waar het Crystal Palace van de grote wereldtentoonstelling deels was herbouwd en dat nu onderdak bood aan een ‘Nineveh Court’, een reconstructie van een Assyrisch paleis. Mede dankzij dergelijke populaire pre-

De stad Nineveh in het boek *Entwurf einer historischen Architektur* van Johann Bernhard Fischer von Erlach, 1721.

De aan Nineveh gewijde ruimte in het Crystal Palace in Sydenham, ca. 1854 (Rijksmuseum Amsterdam).

De droom van Sardanapalus, geschilderd door Ford Madox Brown, 1871, hoogte 47 cm (© Delaware Art Museum, Wilmington).

Jonah, geschilderd door George Frederic Watts, 1894, hoogte 155.5 cm (© Tate Britain, Londen).

sentaties wist de Assyrische kunst zich geleidelijk een eigen plaats binnen de artistieke canon te verwerven.

Assyrische motieven drongen nu ook door in de historieschilderkunst. De Engelse kunstenaar Ford Madox Brown, bijvoorbeeld, probeerde voor zijn *Dream of Sardanapalus* (1871) een authentiek Assyrische setting te creëren. Hij bestudeerde de recente archeologische ontdekkingen en liet zich inspireren door de Assyrische beeldhouwkunst. Zo herkennen we de gevleugelde stieren aan weerszijden van de deuropening en het ligbed van de koning grijpt rechtstreeks terug op een Nineveh-reliëf uit het British Museum. Browns schilderij lijkt wel een staalkaart van Assyrische archeologica, maar dat kan niet verhinderen dat wij zijn doek nu meteen herkennen als een 19de-eeuwse schepping. Zo schilderde hij bijvoorbeeld een victoriaanse parketvloer. De voorstelling zelf is gebaseerd op een scène uit Byrons tragedie: nadat Sardanapalus gewond is teruggekeerd van het slagveld ziet hij in een profetische droom het naderende einde van het Assyrische rijk; zijn Griekse slavin dekt hem bezorgd toe.

Die eigentijdse preoccupaties schemeren nog duidelijker door in *Jonah* (1894) van George Frederic Watts. Ook Watts beeldt zijn profeet af in een Assyrische mise-en-scène: het reliëf op de achtergrond is duidelijk geïnspireerd op een vergelijkbaar beeldhouwwerk in het British Museum. Toch wilde de schilder niet alleen een realistische, historische bijbelvoorstelling maken: hij wilde ook commentaar leveren op de uitwassen van zijn eigen, 19de-eeuwse samenleving. In een catalogus uit 1895 beschreef Watts het reliëf op de achtergrond van zijn *Jonah* als volgt: 'On a mural tablet, are depicted scenes representing the sins of the people, drunkenness, gambling, racing, &c.' Het moge duidelijk zijn dat deze zonden eerder victoriaanse obsessies waren dan Assyrische zwakheden. Zo illustreren de westerse verbeeldingen van Nineveh, van de Middeleeuwen tot de 20ste eeuw, niet alleen een geschiedenis van voortschrijdend inzicht in het Assyrische verleden, maar vertellen ze ook een zeker zo interessant verhaal over eigentijdse fascinaties en projecties.

VROEGE REIZIGERS

PAOLO MATTHIAE

De bijna weggestorven echo van het Assyrische rijk lokte vanaf de Middeleeuwen joodse, islamitische en christelijke reizigers naar de regio Mosul om te zoeken naar sporen van die meedogenloze maar ook welvarende mogendheid.

De historische stadscentra van de Mesopotamische wereld lagen waarschijnlijk al gedurende de overgang van de Hellenistische naar de Romeinse periode bedolven onder de brokstukken van hun eigen monumenten, voor zover ze niet door de Parthen in gebruik waren genomen. Zelfs de herinneringen aan die wereld waren lang geleden uitgewist, ondanks pogingen van de Babylonische priester Berossus om ze levend te houden: hij wijdde zijn *Babyloniaca*, een driedelige, in het Grieks geschreven geschiedenis van Babylon, aan zijn koning Antiochus I, bijgenaamd Soter. In dit werk verzamelde hij een deel van de originele spijkerschriftteksten (waartoe hij als priester in de Babylonische tempel Esagila toe-

gang had) en een aantal oude legenden, althans een eigen versie daarvan.

EEN VERDWENEN, LOSBANDIGE BESCHAVING

In de late oudheid hadden de grote verdwenen beschavingen van Mesopotamië en Egypte de reputatie arrogant en eigzinnig te zijn, zich over te geven aan veelgoderij en zonden als trots, tirannie en lust. Dat imago was gebaseerd op ronduit vijandige uitspraken in de bijbelse profetenboeken en op de ideeën van de klassieke schrijvers, die heen en weer werden geslingerd tussen bewondering voor de ouderdom en wijsheid van deze werelden, en minachting voor hun irrationele denkbeelden, zoals het belang dat

Titelblad van *Romanae et Graecae Antiquitatis Monumenta e priscis numismatibus eruta*, getekend door Pieter Paul Rubens, ca. 1645.

Gravure van Benjamin van Tudela in de Sahara, vervaardigd door Dumouza in de 19de eeuw.

ze hechtten aan astrologie. Latere kerkvaders voegden daar nog meer negatieve oordelen aan toe.

Het idee dat deze beschavingen structureel en onveranderlijk slecht waren, was vooral ontstaan door de samenstellers van het Oude Testament, die met een nogal starre blik naar hun afgoderij en hun onverbeterlijke losbandigheid keken. Het oordeel dat in de Bijbel werd uitgesproken, leidde in de westerse – en tot op zekere hoogte ook de islamitische – Middeleeuwen vanzelf tot een historisch-teleologische opvatting: de grote pre-klassieke beschavingen in het antieke Oosten waren een soort verlenging van de prehistorie, een tijdperk van duisternis, nooit door genade verlicht; een tijdperk dat primitief en donker afstak tegen de daaropvolgende periode waarin het monotheïsme zijn licht verspreidde.

Toch was het juist dit westerse perspectief dat stand hield, in de Middeleeuwen en aan het begin van de Nieuwe Tijd. Dit in navolging van de visie uit de Late Oudheid dat de grote rijken in het oude Nabije Oosten zich hadden ontwikkeld volgens een goddelijk plan, met het Romeinse rijk als hoogtepunt. Zij dienden als achtergrond voor de verspreiding en het succes van het christelijke geloof.

Een mooie verbeelding van deze notie is te zien op een gravure van Pieter Paul Rubens. In Rubens' compositie wordt de vernietiging van de antieke wereld gesymboliseerd door vier grote rijken: het Romeinse, het Macedonische, het Perzische, en het Medenrijk, dat in deze visie vaak gelijk werd gesteld met het Assyrische rijk. Tegelijkertijd zien we de wedergeboorte van de antieke wereld in de standbeelden en munten die worden gevonden. De onverbiddelijke Tijd met zijn dodelijke zeis en de Dood met een schedel als hoofd, werpen de wereldrijken in de hel; de wijze Athene en Hermes – afgebeeld met een schop in de hand – graven bustes van filosofen en standbeelden van keizers op. In het midden van de compositie prijkt de Oudheid, nog gesluierd en met op haar hoofd een feniks, de mythische vogel die de wedergeboorte van de wijsheid van verloren beschavingen symboliseert.

REIZIGERS OP ZOEK NAAR SPOREN

Assyrië, de oudste van deze beschavingen, werd door de profeten van Israël 'Jahwehs gesel' genoemd, bedoeld om de Hebreërs te straffen voor de aanhoudende ontrouw aan hun god. De bijna weggestorven echo van het rijk lokte vanaf de Middeleeuwen joodse, islamitische en christelijke reizigers naar de regio Mosul om te zoeken naar sporen van die meedogenloze maar ook welvarende mogendheid. Zo bracht de Spaanse rabbi Benjamin van Tudela kort na 1165 een bezoek aan Mosul en concludeerde terecht dat de

bijna onherkenbare ruïnes ten oosten van de Tigris, tegenover de stad, de resten van Nineveh waren. Het verhaal van zijn reizen werd echter pas in 1543 gepubliceerd.

In 1184 deed een andere vrome reiziger uit Spanje, de Arabische geograaf en geleerde Ibn Jubayr, dezelfde ontdekking. Op de linkeroever van de Tigris, tegenover het prachtige Mosul, lag een terrein met sporen van zeer oude ruïnes, dat nog altijd bekend was onder de naam 'Ninawa' en daarom de locatie van het heidense Nineveh moest zijn, zo verklaarde hij. Nog later, in de zomer van 1327, deed ook de beroemde Marokkaanse reiziger Ibn Battuta Mosul aan. En hij schreef dat er in de buurt van de tombe van de profeet Jonas, bij de ommuurde middeleeuwse stad op de oostoever van de Tigris, een groot dorp lag met uitgestrekte ruïnes: 'Naar verluidt was de stad die bekendstaat onder de naam Ninawa, de stad van Jonas.'

In de 16de eeuw brachten verschillende Europese reizigers een bezoek aan Mosul. Ze waren allemaal beïnvloed door de bijbelse en klassieke verhalen, die veel onduidelijkheid lieten bestaan, en wisten stuk voor stuk in hun overigens niet erg gedetailleerde verslagen de correcte locatie van Nineveh aan te wijzen. In 1575 stelde de Duitse arts Leonhart Rauwolff dat de heuvel Kuyunjik, waar arme Bedoeïenen woonden, het oude Nineveh moest zijn. Niet veel later constateerde de Engelse Sir Anthony Sherley dat er geen steen meer overeind stond van de beroemde hoofdstad die in de Bijbel 'de grote stad' werd genoemd. In de volgende eeuw verbleef de Engelsman John Cartwright enige tijd in Mosul en hij pochte dat hij daar een uiterst nauwkeurige studie had gemaakt van de ruïnes van Nineveh. Die bewering wordt ontkracht door zijn opzienbarende uitspraak dat de stad een gigantisch rechthoekig gebied van wel 30 bij

Gravure van Pietro della Valle, vervaardigd door Thomas Hirschmann tussen 1669 en 1691.

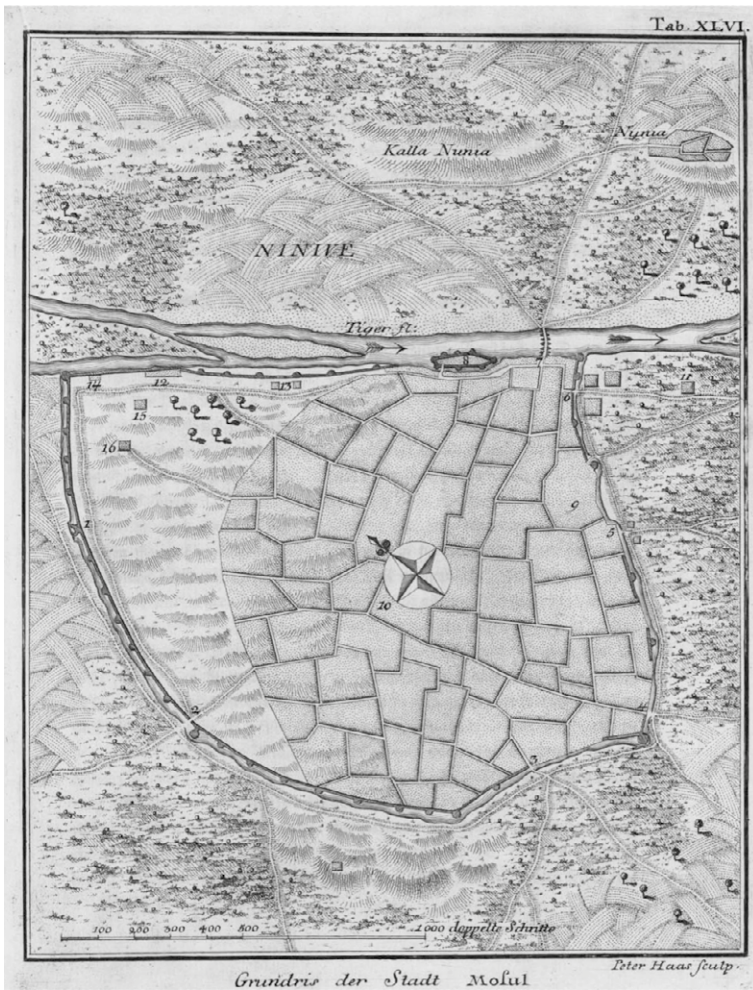

Gravure van Carsten Niebuhr.

18 kilometer besloeg, omringd door een 96 kilometer lange, met 1500 torens bekroonde stadsmuur die zo breed was dat er drie wagens naast elkaar overheen konden rijden. Deze informatie was namelijk niet gebaseerd op zijn eigen observaties, maar afkomstig uit klassieke bronnen, zoals het werk van Diodoros van Sicilië. En die bronnen handelden in werkelijkheid niet over Nineveh maar over Babylon.

DE LOCATIE VAN NINEVEH

In de 17de eeuw werd de locatie van Nineveh opnieuw correct vastgesteld, ditmaal door de Romeinse ridder Pietro della Valle, die wist te melden dat de Assyrische metro-

Plattegrond van Mosul en Nineveh, getekend door Carsten Niebuhr in maart 1776.

pool zich volgens de inwoners van Mosul op minder dan een mijl van de rivier bevond. De Franse arabist Jean Otter beweerde echter in 1743 dat hij in Mosul twee verschillende opvattingen had gehoord: de bekende theorie dat de stad bij Mosul lag, maar ook een afwijkende hypothese, namelijk dat de Assyrische stad zich verder naar het noorden bevond, ter hoogte van Eski Mosul of 'Oud Mosul'. De tweede hypothese was vermoedelijk gangbaar in Mosul: in 1781 noemde een andere Italiaanse reiziger, Domenico Sestini, deze als de meest plausibele theorie, al had hij daarvoor geen enkel argument, op het woord 'oud' na.

Tussen de bezoeken van Otter en Sestini door zorgde de grote Deense ontdekkingsreiziger Carsten Niebuhr, vermaard om zijn nauwkeurige observaties, voor een doorbraak in de lokalisatie van Nineveh. Hij zei van beide hypotheses op de hoogte te zijn, maar was ervan overtuigd dat Nineveh tegenover Mosul moest liggen en droeg daar drie argumenten voor aan. Ten eerste waren de joodse, de christelijke en de islamitische tradities het grotendeels eens over de locatie. Ten tweede bevonden zich twee heuvels op het terrein, waarvan de ene de Nebi Yunus was, met het vermeende graf van Jonas, en de andere het dorp Kuyunjik, dat nog de Arabische naam Qal'at Nunya ('Citadel van Nunya') droeg. Ten derde waren er overduidelijke resten van oude fortificaties te vinden, die Niebuhr aanvankelijk had aangezien voor een natuurlijke heuvel. In 1779 kwam de Franse geograaf Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville tot dezelfde conclusie.

De definitieve bevestiging kwam begin 19de eeuw dankzij Claudius James Rich, vertegenwoordiger van de Britse Oost-Indische Compagnie en consul-generaal in Bagdad. In 1820 reisde hij naar Noord-Mesopotamië. Zijn bezoek aan Mosul had gedenkwaardige gevolgen: hij stelde vast dat Kuyunjik en Nebi Yunus beide deel van Nineveh uitmaakten en hij wist de muren van de oude stad volledig en exact te traceren. Bij Nebi Yunus kocht hij het beroemde Bellino-prisma, waarop in spijkerschrift verslagen stonden van twee van Sennacheribs veldtochten, en ook een uitgebreide beschrijving van het 'paleis zonder gelijke'. De teksten werden in 1850 gepubliceerd door Georg F. Grotefend, waarmee een grote stap werd gezet in de ontcijfering van het spijkerschrift.

SPECTACULAIRE VONDSTEN

Het bezoek van Rich aan Mosul markeert het einde van het tijdperk van de avonturiers in de regio van het vroegere Assyrië. Ruim twintig jaar nadien was het gebied veiliger geworden en besloten Parijs en Londen, de hoofdsteden van de grote Europese mogendheden van die tijd, consulaten op te richten in Mosul. De uitgezonden diplomaten kregen onder meer de opdracht archeologisch onderzoek te verrichten bij Nineveh, met een doel dat tot die tijd ondenkbaar zou zijn geweest: het blootleggen van deze fenomenale historische stad die volgens de bijbelteksten even machtig als wreed en even rijk als corrupt was.

Portret van Claudius James Rich, geschilderd door Thomas Philips in 1825. Hoogte is 76.5 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Het Bellino-prisma, door Claudius James Rich verworven in Nineveh in 1820. Het beschrijft de veldtochten en bouwplannen van koning Sennacherib. Lengte is 25.4 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

AVONTUURLIJK ONDERZOEK

DEEL 2

Op het moment dat Paul-Émile Botta in december 1842 zijn spade in de grond stak bij de heuvel Kuyunjik, beseftte hij nog niet dat hij daarmee een nieuw tijdperk in de archeologie inluidde: het was het begin van de wetenschappelijk gecontroleerde opgravingen in het Midden-Oosten – al is het de vraag of de term ‘gecontroleerd’ wel van toepassing is op de archeologie uit die tijd.

De Britse opgraver Austen Henry Layard in Nineveh. Tekening gemaakt door Malan in 1850.

Omdat Botta alleen maar bakstenen en onbeduidende scherven vond, verlegde hij zijn aandacht al snel naar de Assyrische ruïnes van Khorsabad, iets ten noorden van Nineveh. Maar Nineveh hoefde niet lang te wachten op nieuwe belangstellenden. De spectaculaire vondsten uit Khorsabad, die in Parijs aan het publiek werden tentoongesteld, vervulden de Fransen met trots en enthousiasme, maar maakten in Groot-Brittannië vooral rivaliteitsgevoelens los: de Britten wilden een soortgelijke collectie. In 1844 kreeg de Britse archeoloog Austen Henry Layard toestemming om veldwerk te verrichten in Nimrud, waarvan hij veronderstelde dat het Nineveh was. Hij herzag zijn mening in 1849, toen zijn pas aangevangen opgravingsproject bij de heuvel Kuyunjik het immense paleis van Sennacherib aan

het licht bracht: dit moest het oude Nineveh zijn. Zijn werk bracht hem roem en erkenning, maar slechts enkele jaren later – na een mislukte poging om Babylon op te graven – droeg hij het Nineveh-project over aan zijn jongere partner, Hormuzd Rassam.

Tot het moment dat de laatste Britse archeoloog, Reginald Campbell Thompson, Nineveh in 1931 verliet, bleven Frankrijk en Groot-Brittannië over de vindplaats ruzien. In de 19de en vroege 20ste eeuw raakte het archeologisch onderzoek nauw verweven met politiek en internationale geschillen. Ondanks ziektes, ongelukken bij het transport en tegenslagen ter plaatse bleven archeologen zich inspinnen om de geschiedenis van Nineveh te ontrafelen. De focus verschoof in de loop der tijd: was het onderzoek in de 19de eeuw vooral object-georiënteerd, in de 20ste eeuw stond de historische context centraal, zoals bij het project van Thompson en Max Mallowan, de echtgenoot van Agatha Christie. Na de Tweede Wereldoorlog vervolgden Iraakse archeologen het onderzoek en zij wisten de vindplaats te behoeden voor de oprukkende nieuwbouw door de imposante oude stadsmuur met zijn torens te restaureren. Buitenlandse expedities waren er niet meer, met als enige uitzondering een project van de Universiteit van Californië tussen 1989 en 1990, onder leiding van David Stronach. Bij de zuidelijke Halzi-poort ontdekte het Amerikaanse opgravingssteam de stoffelijke overschotten van slachtoffers die daar waren gevallen, waarschijnlijk de laatste overlevenden van de plundering in 612 v.Chr.

DE TOPOGRAFIE VAN NINEVEH

JASON UR

In de prehistorie ontstond er een landbouwnederzetting op de oostoever van de Tigris, tegenover het huidige Mosul. Langzaam breidde deze zich uit tot een van de grootste steden ter wereld, met lange wegen, open pleinen, weelderige tuinen en indrukwekkende paleizen.

TWEE HEUVELS EN EEN BENEDENSTAD

Bezoekers van Nineveh komen doorgaans aan vanuit Mosul. Wie de Tigris oversteeft, ziet twee heuvels oprijzen in de vlakte. De grootste heet Kuyunjik, is 40 meter hoog en heeft een omtrek van 45 hectare. Sinds 1840 is deze heuvel met tussenpozen het toneel van intensieve archeologische activiteit; de top en de hellingen zijn getekend door tunnels en ander graafwerk. Aan de zuidrand zijn overkappingen aangebracht boven de blootgelegde resten van de troonzaal van het paleis van Sennacherib, de koning die Nineveh aanwees als de nieuwe politieke hoofdstad van het rijk. De bezoeker kan de gehavende marmeren reliëfs op de muren

bezichtigen. Langs de oost- en zuidzijde van de heuvel stroomt de rivier de Khosr die verderop in de Tigris uitmondt.

Aan de andere kant van de Khosr, een kilometer verder naar het zuidoosten, verrijst de kleinere en lagere heuvel Nebi Yunus. Anders dan Kuyunjik bruist Nebi Yunus van het leven. Bovenop staat de moskee van de profeet Jonas (Yunus in het Arabisch), die volgens de plaatselijke overlevering in de heuvel begraven ligt, en de hellingen zijn volgebouwd met huizen.

De twee heuvels beslaan echter maar een klein deel van het terrein; rechte, aarden richels verbinden Kuyunjik met Nebi Yunus en lopen voorbij de heuvels nog een stuk verder noord- en zuidwaarts. Vervolgens

Luchtfoto van Kuyunjik, gemaakt door de Royal Air Force op 1 november 1933. Op de voorgrond de putten van de opgravingen die in de negentiende eeuw door Layard en zijn opvolgers zijn verricht. De stad Mosul is op de achtergrond te zien, aan de overkant van de Tigris.

buigen ze af naar het oosten en strekken zich uit over hoger gelegen terrassen. Dit zijn de overblijfselen van Ninevehs indrukwekkende stadsmuur. Op sommige punten zijn uit steen en kleitichels reconstructies van de poorten gemaakt. Direct aan de andere kant van de muur dringt het moderne Mosul zich op. De reconstructies zijn dan ook doelbewuste pogingen om de stadsbevolking eraan te herinneren dat zich binnen deze muur de geschiedenis van de stad bevindt, cultureel erfgoed dat beschermd dient te worden tegen projectontwikkelaars. Het centrum van de benedenstad, ten zuiden van de Khosr, is grotendeels opgeslokt door de moderne wijk aan de voet van Nebi Yunus, maar de noordelijke helft en de uiterst zuidelijke delen zijn lappendekens van korenvelden, tuintjes en eenzame boerderijen.

HET VROEGE NINEVEH

Als we meer dan 2500 jaar terug in de tijd zouden gaan, naar de gloriejaren van het Nieuw-Assyrische rijk, zagen we een heel ander Nineveh. Door de puzzelstukjes van meer dan 150 jaar archeologisch onderzoek in elkaar te passen, kunnen archeologen en historici de hoofdstad weer tot leven brengen.

Rond 6500 v.Chr. raakte dit gebied voor het eerst bewoond. Kuyunjik was toen vermoedelijk een kleine landbouwnederzetting op de rand van het rivierterras waar de Khosr in de Tigris vloeit. De oudste nederzettingen liggen zo diep onder de grond dat we er niet veel over kunnen zeggen, maar rond 3500 v.Chr. was de heuvel waarschijnlijk al 40 hectare groot en 20 meter hoog, waarmee Kuynunjik een van de grootste prehistorische steden van Noord-Mesopotamië

was. Inscripties duiden erop dat Nineveh en vooral de tempel van Ishtar steeds belangrijker werden, maar de citadel en het omringende gebied leveren daarvoor weinig archeologisch bewijs. Op zeker moment, waarschijnlijk vroeg in het eerste millennium v.Chr., was de heuvel te klein geworden voor de stad en ontstond er een nieuwe nederzetting op het lagere terrein ten noorden ervan. De grootte van deze nederzetting is af te leiden uit de contouren in de grond. Bij opgravingen werd een zeven meter dikke laag met sporen van Nieuw-Assyrische bewoning aangetroffen.

DE STAD VAN KONING SENNACHERIB

Na de troonsbestijging van Sennacherib aan het einde van de 8ste eeuw v.Chr. veranderde Nineveh ingrijpend van vorm. Sennacherib maakte van Nineveh de hoofdstad van zijn rijk, wat gepaard ging met torenhoge investeringen in de stadsstructuur. Architecten en bouwheren verstevigden de randen van de oude heuvel. Ze sloopten het oude paleis dat op de top stond, legden een uitgestrekt terras van kleitichels aan en bouwden daar een gigantisch nieuw paleis op, dat Sennacherib zijn 'paleis zonder gelijke' noemde. Het besloeg een oppervlak van misschien wel vijf hectare en waarschijnlijk moesten de bewoners van het zuidelijke deel van de heuvel ervoor wijken. Naast het paleis lag een botanische tuin met verschillende soorten bomen uit de landen die Sennacheribs leger had overwonnen. Op de heuvel Nebi Yunus liet hij een paradepaleis of arsenaal oprichten.

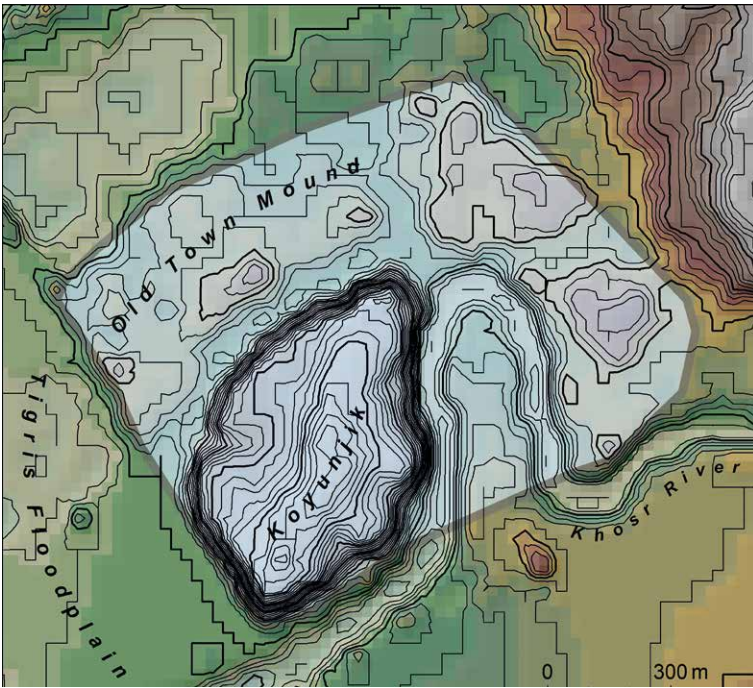
Niet lang nadat het werk aan het paleis van start was gegaan, begonnen Sennacheribs bouwheren een muur rond de stad aan te leggen. Volgens de inscripties was het niet de eerste stadsmuur; er

heeft een eerdere versie bestaan van zo'n vijf kilometer, min of meer de omvang van de benedenstad die hier in het begin van het 1ste millennium v.Chr. zou hebben gelegen. Sennacheribs nieuwe stadsmuur was twaalf kilometer lang en had maar liefst achttien poorten; hij was 25 meter breed en misschien wel 30 meter hoog. De muur omsloot niet alleen de paleizen op Kuyunjik en Nebi Yunus maar ook de complete oude benedenstad en een uitgestrekt gebied ten noorden en zuiden daarvan. Ook de lagere terrassen aan de Tigris bevonden zich binnen de stadsmuur, evenals een groot, hoger terras in het oosten. Nineveh was met haar 750 hectare ruim twee keer zo groot als de oudere Assyrische hoofdsteden Nimrud en Khorsabad.

De stadsmuur en de paleizen op Kuyunjik waren natuurlijk al van ver te zien, maar het grootste deel van Sennacheribs stad lag op het lagere terrein. In zijn koninklijke inscripties sprak Sennacherib de wens uit om de straten recht te trekken, open stadsplassen aan te leggen en alles bloot te stellen aan het zonlicht. Er zijn inderdaad sporen gevonden van brede, verharde boulevards: er liep een geplaveide straat van Kuyunjik dwars door de oude benedenstad naar de

Reconstructie van de Masjki-poort, van binnenuit gezien, met op de voorgrond de resten van rijke stadsvilla's. Foto uit 1990, met dank aan Augusta McMahon.

De oude stad en Kuyunjik.

Nergal-poort in het noorden; daarvandaan leidde mogelijk een weg langs de oever van de Tigris naar de nabijgelegen stad Tarbisu (het huidige Sharif Khan), en misschien nog daar voorbij. In de benedenstad zijn niet veel opgravingen uitgevoerd, maar ten tijde van Sennacherib en zijn opvolgers was hier vermoedelijk de elite gehuisvest. Verder naar het noordwesten, bij de Sin-poort, hebben onderzoekers een grote hoeveelheid sintels aangetroffen. Dit is een van de laagst gelegen terreinen in de stad en mogelijk stonden hier bakstenovens. Van het leven in de rest van de lage stad weten we erg weinig.

GEÏMPORTEERDE PLANTEN EN DIEREN

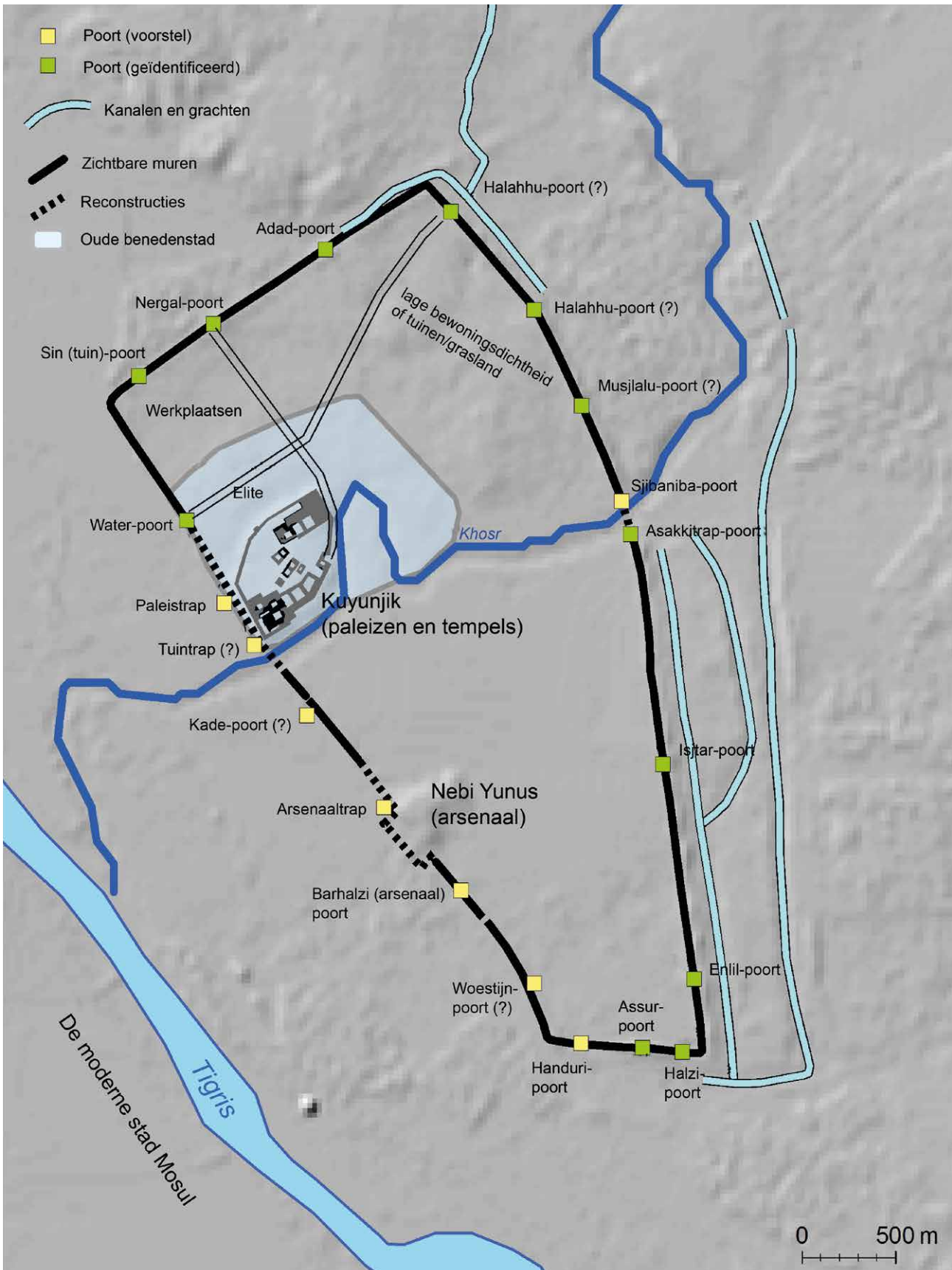
Nineveh in de 7de eeuw v.Chr. Aanduidingen van de poorten volgens dr. Julian Reade, conservator British Museum (publicatie in druk).

Uit opgravingen in Assur, de eerste hoofdstad van het Nieuw-Assyrische rijk, bleek dat de mensen daar dicht op elkaar woonden. Een analyse van satellietfoto's van Nimrud doet vermoeden dat de bevolkingsdichtheid varieerde per stadsdeel: veel mensen bij elkaar rond de grootste heu-

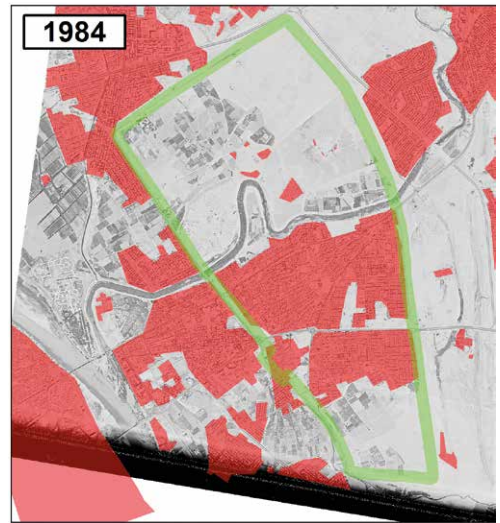
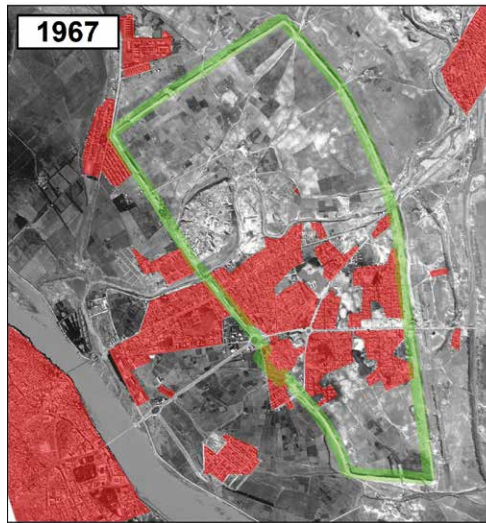
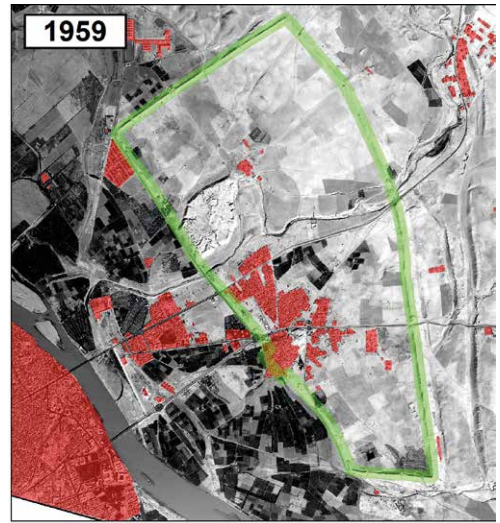
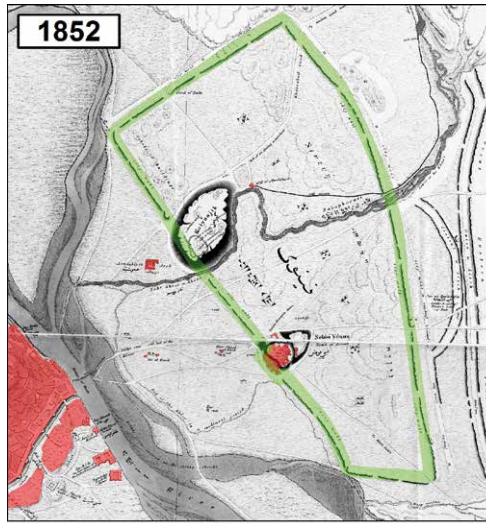
vel, meer verspreide bewoning in de benedenstad. Het is goed denkbaar dat Nineveh hetzelfde patroon vertoonde als Nimrud. Anders dan in de oude stad, dicht bij het centrum, zijn in het hoger gelegen deel ten noordoosten van Kuyunjik nauwelijks voorwerpen gevonden. Het kan zijn dat dat gebied voor tuinen bestemd was, of misschien voor stadswiden of dunbevolkte elitewijken – of een combinatie van die drie.

De koningsstad Nineveh drukte ook haar stempel op de omgeving. Sennacherib beschreef parken, tuinen en zelfs een moeras, met geïmporteerde planten en dieren die samen een microkosmos vormden van zijn veroveringen. De exacte locatie van die tuinen is onderwerp van uitvoerige discussies. Op lucht- en satellietfoto's zien we vele, zij het fragmentarische, sporen van kanalisatie om de hele stad heen. Vaststaat dat de Khosr werd omgeleid zodat ze niet door het centrum van de stad stroomde. Met behulp van de satellietbeelden is een kanaal te traceren dat ongeveer tien kilometer stroomopwaarts aftakte van de Khosr en naar de noordelijke uithoek van de stad liep. Sennacherib schreef dat het beginpunt van dit kanaal in de stad Kisiri lag, en het lijkt aannemelijk dat het land eromheen en de terrassen rond Nineveh ruimschoots van water werden voorzien en veel graan en fruit opleverden. Later in zijn regeerperiode liet Sennacherib nog verder stroomopwaarts nieuwe kanalen aanleggen, waarmee hij het achterland van Nineveh uitbreidde tot aan de bergen die aan het koninkrijk Urartu grensden.

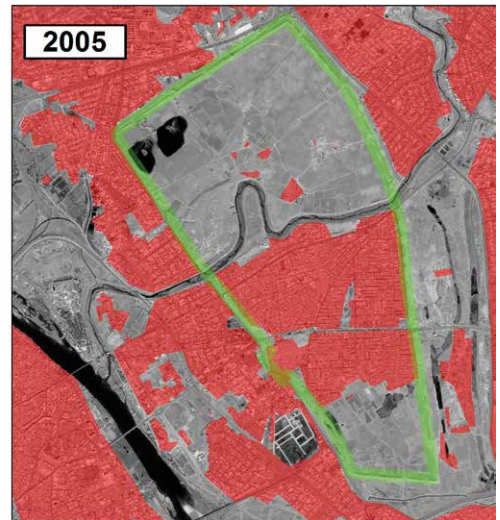

De uitbreiding van het
moderne Mosul en
de impact daarvan op
Nineveh, 1852-2005.

0 1 km

FRANS ONDERZOEK

ARIANE THOMAS

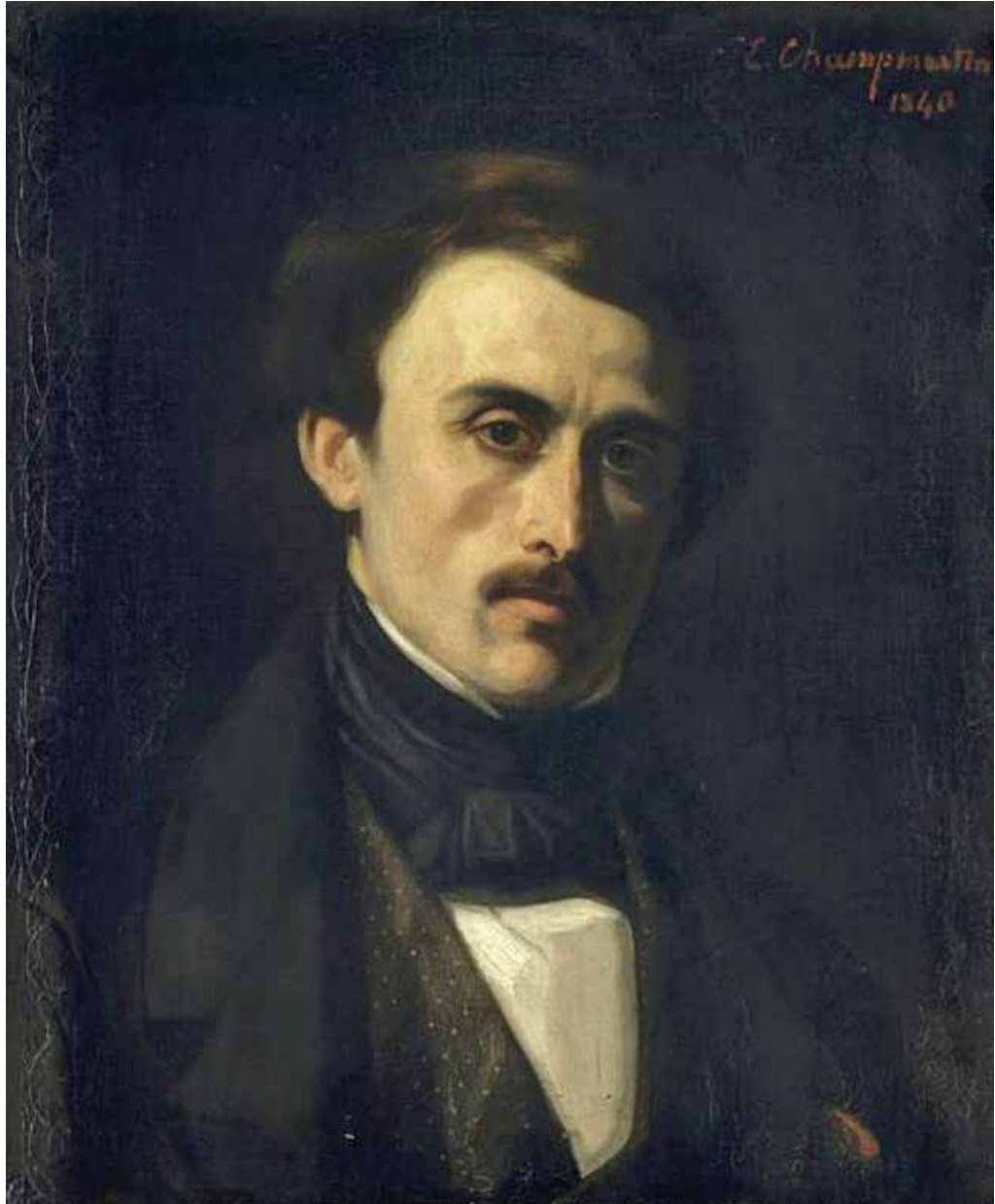
Hoewel Assyrië en Babylonië volgens de bijbelverhalen en de klassieke schrijvers volledig waren vernietigd, stuitten Europese reizigers in Mesopotamië op monumenten en heuvels die, afgaande op wat er bovengronds te zien was, weleens van groot archeologisch belang konden zijn. Franse archeologen en diplomaten waren de eersten die dat beseften en begonnen in 1842 naar de ruïnes van Nineveh te graven.

De archeologische collectie van Claudius James Rich en de nogal vage verhalen van reizigers, brachten Jules Mohl, de Britse consul in Bagdad, tot de conclusie dat dit zo lang vergeten land wetenschappelijke rijkdommen verborgen hield. Hij vertelde Paul-Émile Botta, die in 1842 op het punt stond naar Mosul te vertrekken om de nieuwe positie van Franse consul te bekleden, over het archeologische belang van het gebied. Botta, die zeer geïnteresseerd was, besloot zijn onderzoek in eerste instantie te richten op de heuvel Kuyunjik. De heuvel Nebi Yunus was gewijd aan de profeet Jonas, en hoewel Rich er sporen van muren had gevonden, mocht deze heuvel vanwege die religieuze betekenis niet nader onderzocht worden.

BAKSTENEN EN ONBEDUIDENDE SCHERVEN

Tussen december 1842 en 10 maart 1843 onderzocht Botta Kuyunjik, maar na die drie maanden hield hij ermee op omdat zijn werk niets anders had opgeleverd dan, zoals hij het zelf verwoordde, 'bakstenen en onbeduidende scherven'. Toen hij hoorde dat er in Khorsabad interessante ontdekkingen waren gedaan, verplaatste hij zijn team naar deze locatie iets ten noorden van Nineveh. Al snel werden er opmerkelijke resten blootgelegd, die groot enthousiasme wekten in Frankrijk. Maar Botta, die tot dusverre zijn onderzoek zelf had gefinancierd, ondervond tegenwerking van de plaatselijke autoriteiten en legde in oktober

Portret van Paul-Émile Botta door Charles-Émile Callande de Champmartin, 1840. Hoogte is 56 cm (RMN-Grand Palais, Musée du Louvre / Thierry Le Mage).

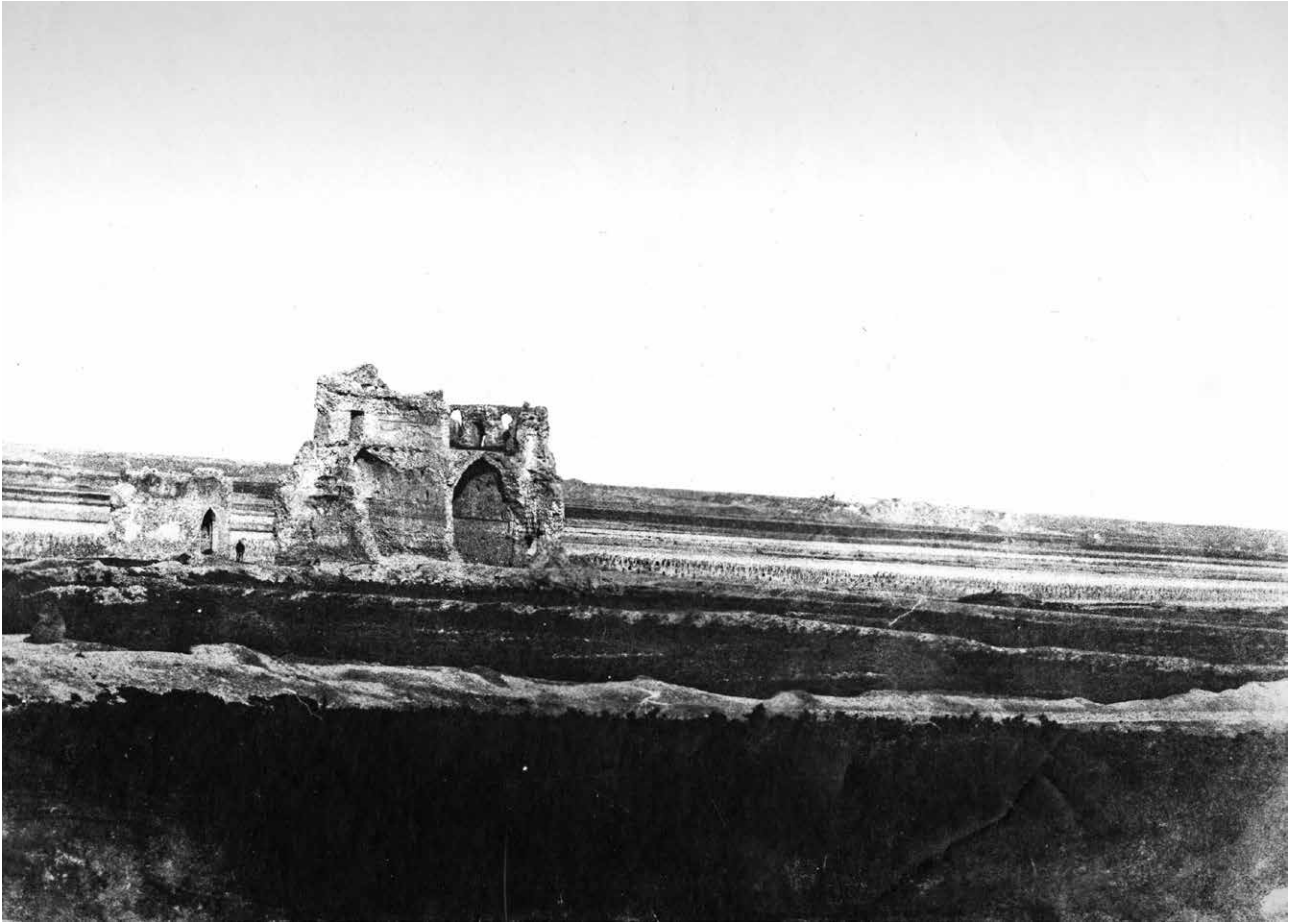

de opgravingen stil, in afwachting van een *firman* (vergunning) van het Ottomaanse bestuur. Deze vergunning werd hem uiteindelijk, samen met de benodigde financiële middelen, overhandigd door de schilder Eugène Flandin, die door de Franse minister van Binnenlandse Zaken was aangesteld om hem bij het project te helpen.

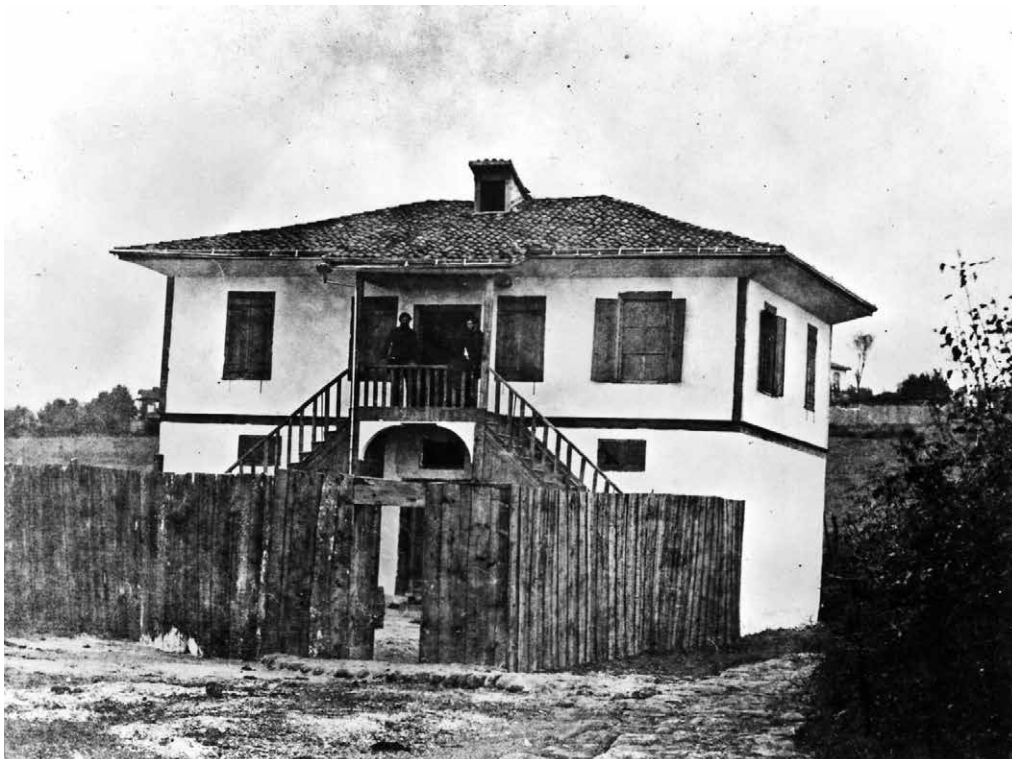
In mei 1844 werd het werk in Khorsabad hervat. Kort daarop bracht de Engelse archeoloog Austen Henry Layard, net terug uit

Khuzestan in het zuidwesten van Iran, een bezoek aan Botta alvorens te beginnen met zijn opgravingen op Kuyunjik. De Fransman zelf was te druk bezig in Khorsabad om zijn werk op Kuyunjik voort te zetten en bovendien waren hij en de wetenschappelijke gemeenschap van mening dat de resten van Nineveh in Khorsabad lagen. Botta's vondsten kwamen in februari 1847 aan in Parijs. In mei dat jaar werd in het Louvre het eerste 'Assyrisch Museum' in de westerse we-

De ruïne van het paleis van Sultan Lulu aan de oever van de Tigris, met Kuyunjik en Nebi Yunus op de achtergrond. Foto door Gabriel Tranchand, ca. 1852-1854 (Fond Maurice Pillet).

Het Franse consulaat in Diyarbakir of Mosul. Een van de twee personen op het balkon is waarschijnlijk Victor Place. Foto door Gabriel Tranchand, ca. 1852-1854 (Fond Maurice Pillet).

Bezoek van de pasja van Mosul aan de opgravingen in Khorsabad, door Félix Thomas, ca. 1863. Hoogte is 100 cm (RMN-Grand Palais, Musée du Louvre / Stéphane Maréchalle).

Ketting van stenen kralen gevonden door Victor Place op 17 februari 1852 in Khorsabad (RMN-Grand Palais, Musée du Louvre / Mathieu Rabeau).

reld geopend en Botta en Flandin publiceerden razendsnel hun opmerkelijke boek *Monuments de Ninive* over de opgravingen in Khorsabad. Na de Franse Revolutie van 1848 viel Botta in ongenade, maar zijn naam bleef voorgoed verbonden met de wederopstanding van Nineveh en het begin van het onderzoek naar Assyrië.

HOFFELIJKE RIVALITEIT

Het voorbeeld van Botta, de ware pionier van het archeologisch onderzoek in Mesopotamië, vond uiteraard navolging bij de Engelsen. Het British Museum liet de vondsten van Layard overbrengen, en in 1851 werden de eerste Assyrische zalen ingewijd. Na een bezoek in datzelfde jaar besloot de Franse minister van Binnenlandse Zaken, Léon Faucher, die onder de indruk was van de rijkdom van de Assyrische collectie, dat het Franse onderzoek in Assyrië onmiddellijk hervat moest worden. De post van consul in Mosul werd in ere hersteld, en de functie werd gegund aan Thomas-Victor Place. Deze kreeg de ambitieuze opdracht om de opgravingen in Khorsabad te hervatten en de hele Assyrische regio te verkennen, met inbegrip van de vindplaatsen die al door de Engelsen waren onderzocht.

Place knoopte meteen na aankomst vriendschappelijke betrekkingen aan met

kolonel Henry Rawlinson, de Britse consul in Bagdad, en in januari 1852 mocht hij van hem een serie inscripties uit Kuyunjik documenteren. Place realiseerde zich dat de Engelsen slechts een derde van het uitgestrekte terrein onderzochten, en er ontstond een hoffelijke rivaliteit tussen de Fransen en de Engelsen: ze wilden niet voor elkaar onderdoen, maar wel de goede verstandhouding bewaren. Rawlinson bood zelfs een ruil aan: als de Fransen zouden helpen met het vervoer van kisten met Engelse vondsten naar Brest, mochten ze een aantal reliëfs uit Nineveh selecteren voor het Louvre. Hij stelde ook aan Place voor om het terrein van Nineveh op te delen, waarbij de Engelsen het zuidelijke deel zouden behouden.

Vanwege gebrek aan financiën kon Place echter niet op dit voorstel ingaan. In december 1853, nadat hij zijn werkploeg had ontslagen en zijn vondsten op de oever van de Tigris had verzameld, moest Place met lede ogen aanzien hoe Rawlinsons assistent, Hormuzd Rassam, in het noordelijke deel van de heuvel het paleis van Assurbanipal met zijn jachtreliëfs en bibliotheek blootlegde. Volgens Place zou Rassam tegen hem hebben gezegd: 'Je had ons aanbod moeten accepteren, want we hebben deze prachtige vondsten op jouw terrein gedaan, met behulp van jouw werknemers.' Rassam zelf beweerde echter dat hij dit deel van de vindplaats 's nachts had onderzocht, zonder medeweten van de Fransen.

Het gebrek aan geld dwong Place plaats te maken voor Hilmi Pasha, de gouverneur van Mosul, die in oktober 1852 was begonnen met opgravingswerk op de heuvel Nebi Yunus. Gedesillusioneerd door deze ervaringen en door de tragische schipbreuk in mei 1855 in de Tigris, waarbij een groot deel van zijn vondsten verloren ging, publiceerde hij in 1867 *Ninive et l'Assyrie*, waarin hij

Kop van een Assyrische scepter uit Khorsabad, 8ste eeuw v.Chr. Hoogte is 8.6 cm (© Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel).

Victor Place in Mosul.
Foto door Gabriel Tranchand, ca. 1852-1854 (Fond Maurice Pillet).

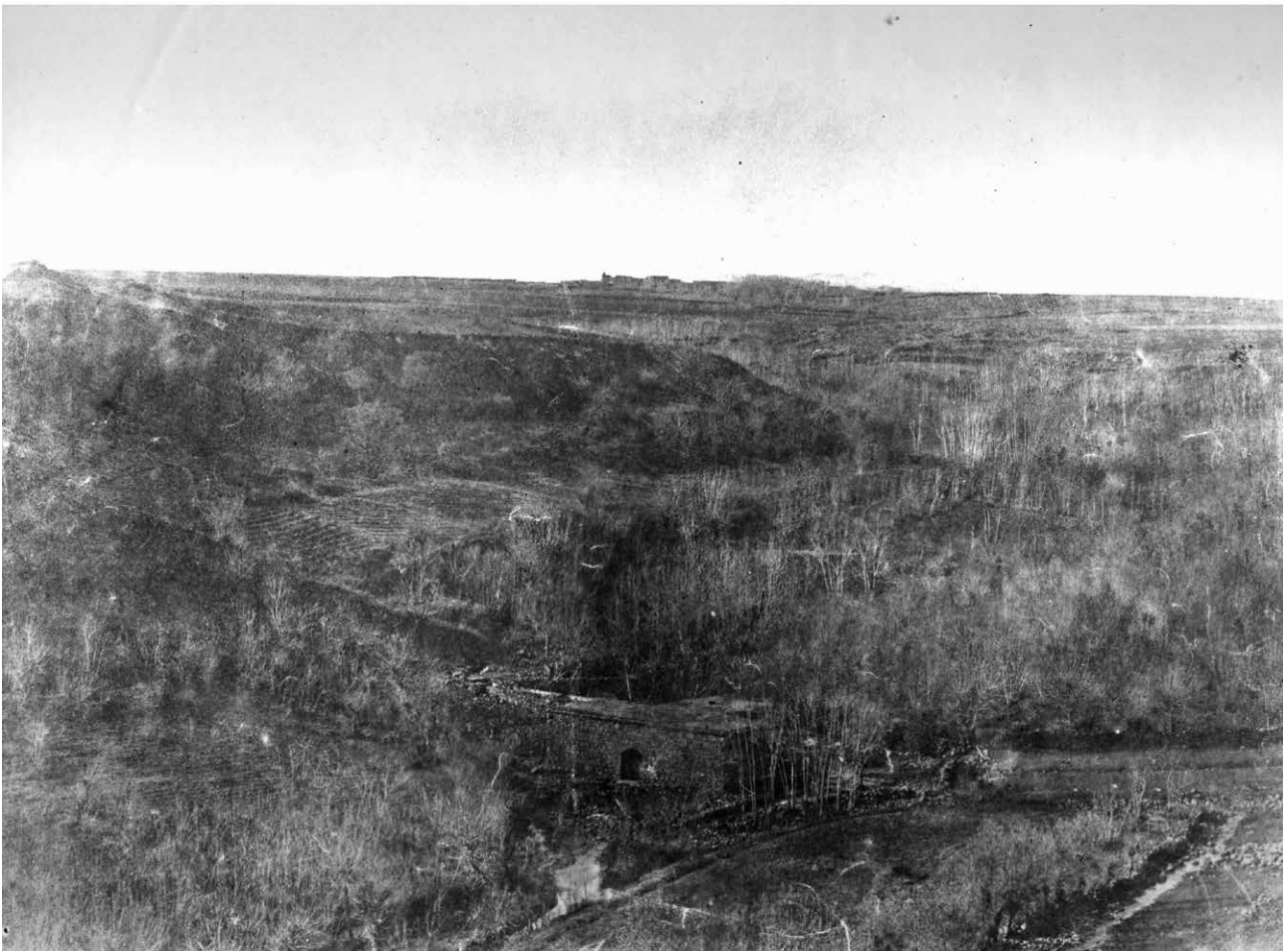
verslag deed van zijn werk in Khorsabad en andere Assyrische regio's. Hij verklaarde ervan overtuigd te zijn dat Khorsabad het ware Nineveh was, de stad die Diodoros van Sicilië had willen beschrijven, maar die in zijn hoofd was versmolten met andere steden.

Net als Botta had Place de titel van zijn boek waarschijnlijk niet gekozen vanwege verwarring over de identiteit van Khorsabad, maar vanwege de voorstelling van de stad Nineveh in de bijbelse en klassieke bronnen, die zowel op Kuyunjik en Nebi Yunus als op Khorsabad kon slaan. De naam 'Nineveh' en het bijvoeglijk naamwoord 'Ninevietisch' werden in die tijd vaak gebruikt als synoniem voor 'Assyrië' en

'Assyrisch'. Tot slot benadrukt de titel dat de Fransen eerder dan de Engelsen waren begonnen te graven op Kuyunjik en later (weliswaar op bescheiden schaal) zij aan zij met hen werkten.

Niet alle vondsten van Place, Fresnel (de opgraver van Babylon) en de Engelsen waren verloren gegaan bij de schipbreuk, en de voorwerpen die de ramp op miraculeuze wijze hadden overleefd, kwamen in 1856 in Frankrijk aan. Kort daarna besloot Frankrijk de opgravingen in Assyrië stop te zetten, tegen de wil Francisque Bouvet, de opvolger van Place in Mosul. Franse musea en andere onderzoeksinstituten namen het werk in Nineveh en Assyrië over, geïnspireerd door de pioniers Botta en Place.

Mogelijk de vindplaats
Nineveh. Foto door
Gabriel Tranchand,
ca. 1852-1854 (Fond
Maurice Pillet).

OPGRAVINGEN DOOR HET BRITISH MUSEUM

JOHN CURTIS

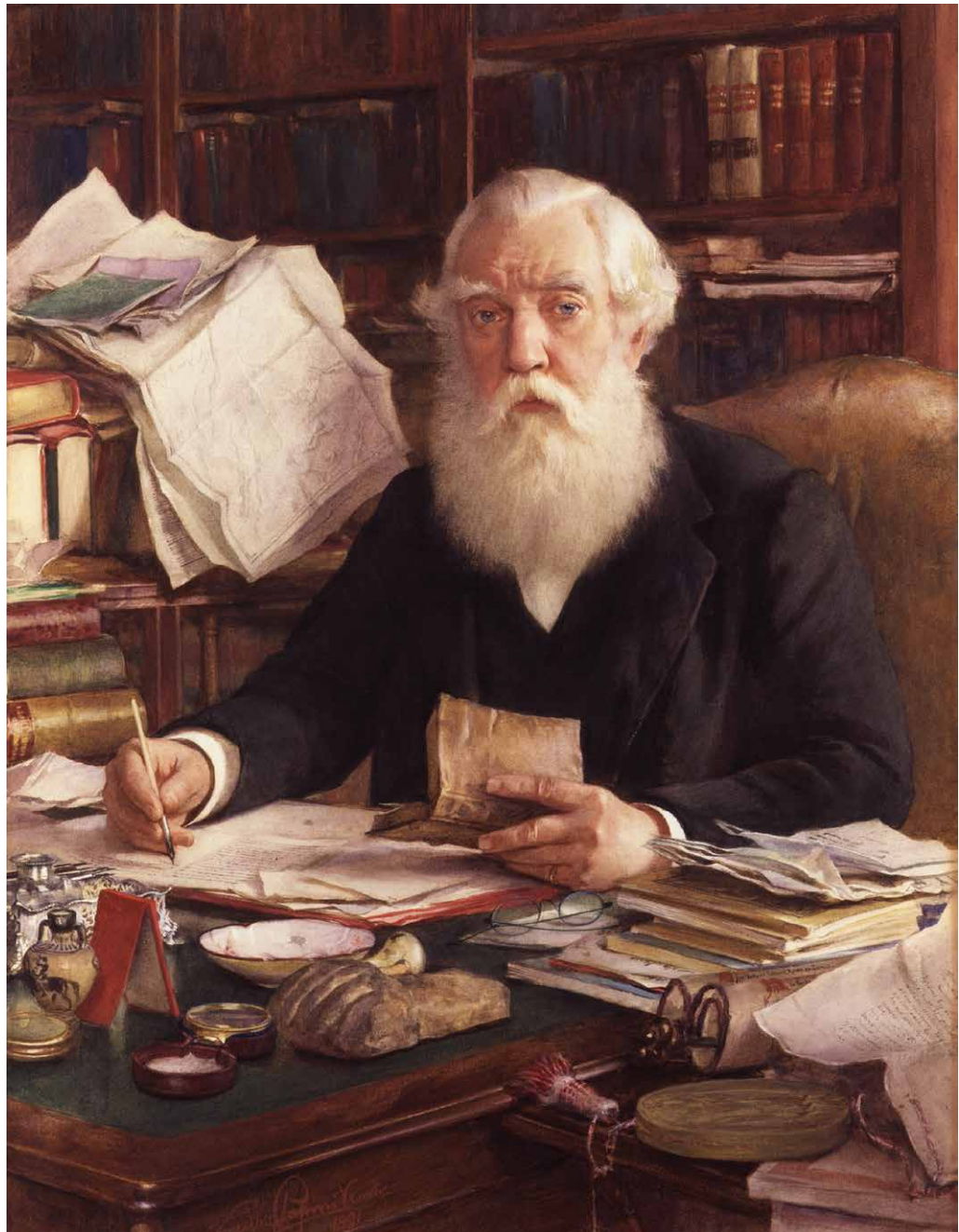
Niet alleen op de Fransen, maar ook op de Britten had Assyrië een enorme aantrekkingskracht. De Britse archeoloog Austen Henry Layard, die de ruïnes bij Mosul definitief identificeerde als het oude Nineveh, voerde verschillende opgravingscampagnes uit. Het werk dat hij en zijn opvolgers hebben verricht, heeft veel bijgedragen aan onze kennis van het gebied en van Nineveh in het bijzonder.

LAYARD EN ZIJN 71 PALEISZALEN

In 1845 verscheen Austen Henry Layard ten tonele, zonder twijfel de grootste van de vroege Assyrië-onderzoekers. Hoewel zijn onderzoek zich vooral op Nimrud concentreerde, deed hij tussen 1846 en 1851 ook uitgebreid opgravingswerk in Nineveh. Hij beproefde zelfs korte tijd zijn geluk op Nebi Yunus, maar daar vond hij klaarblijkelijk weinig meer dan een paar tabletten met de titels en de genealogie van de Assyrische koning Esarhaddon en enkele bakstenen met spijkerschrift. Zijn belangrijkste vondst op Kuyunjik was het Zuidwestpaleis van koning Sennacherib, dat zich het best laat beschrijven in zijn eigen woorden:

‘In dit grandioze bouwwerk heb ik niet minder dan eenenzeventig zalen, kamers en gangen ontsloten, met muren die vrijwel zonder uitzondering bekleed waren met gebeeldhouwde albasten platen waarop de oorlogen, triomfen en heldendaden van de Assyrische koning waren uitgebeeld. Alleen al in dat deel van het gebouw is er tijdens mijn onderzoek, ruw geschat, 9880 voet of bijna twee mijl [3,2 km] aan bas-reliëfs blootgelegd, en daarnaast 27 poorten, gevormd door kolossale gevleugelde stieren- en leeuwensfinxen.’

Portret van Austen
Henry Layard,
geschilderd in 1891
door Ludwig Johann
Passini Hoogte is 61.7
cm (National Portrait
Gallery, Londen).

Ondanks de grootschaligheid van Layards opgravingsproject heeft hij naar schatting minder dan de helft van het gebouw onderzocht. Toch bracht hij vele reliëfs aan het licht, onder andere reeksen waarin de belegering en verovering van de stad Lachish waren verbeeld en voorstellingen van een veldtocht in de moerassen en het uithakken en transporteren van gevleugelde stie-

ren voor het paleis. Alhoewel dit paleis in 612 v.Chr. werd verwoest, vonden de Britse archeologen nauwelijks objecten, alleen een groot aantal kleitabletten met spijkerschrift. Layard beschrijft dat vooral de vloeren van kamers 40 en 41 bedekt waren met een dikke laag intacte en gebroken tabletten, van soms wel '30 centimeter of meer'.

Na Layards terugkeer naar Engeland in de lente van 1851 kwamen de opgravingen op Kuyunjik onder leiding te staan van kolonel Henry Rawlinson, de Britse consul in Bagdad, en Christian Rassam, de Britse viceconsul in Mosul. Rassam voerde de dagelijkse leiding over de opgravingen. Het interessantste wat ze in deze periode vonden was een verzameling tombes uit de Parthische tijd met enkele gouden maskers.

DE BIBLIOTHEEK VAN ASSURBANIPAL

In 1853 volgde Hormuzd Rassam, Layards voormalige assistent, Rawlinson en zijn eigen broer Christian op. Hormuzd werkte tot 1854 op Kuyunjik en vond onder andere de Witte Obelisk, die waarschijnlijk dateerde uit de regeerperiode van Assurnasipal I, en het stenen standbeeld van de godin Ishtar met een inscriptie van Assur-bel-kala, koning van Assyrië in de 11de eeuw v.Chr. Maar zijn grootste verdienste was de ontdekking van het Noordpaleis van Assurbanipal met zijn talrijke reliëfs, zoals de indrukwekkende leeuwenjachtscènes. Ook in het Noordpaleis werden veel kleitabletten gevonden, die samen met de tabletten uit het Zuidwestpaleis het grootste deel vormen van de Kuyunjik-collectie in het British Museum: de bibliotheek van Assurbanipal. Deze collectie is een zeer waardevolle bron voor assyriologen.

Tunnelopgravingen in Kuyunjik. Aquarel gemaakt door Frederick Charles Cooper, ca. 1850 (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Reliëf uit Nineveh waarop Babylonische gevangenen en Assyrische soldaten te zien zijn. Hoogte is 71 cm (© Ashmolean Museum, Oxford)

Bladgouden
gezichtsmasker uit
de Parthische tijd.
Nineveh, 2de eeuw
na Chr. Hoogte is 17
cm (© The Trustees of
the British Museum,
Londen).

In 1854 gaf Rassam het stukje over aan William Kennett Loftus, die samen met de kunstenaar William Boucher tot maart 1855 op Kuyunjik werkte in opdracht van het Britse Assyrian Excavation Fund. Ze richtten zich ook op het Noordpaleis, waar ze nog meer reliëfs met jachtaferelen aantreffen.

BRONS, GOUD EN IJZER

Na 1855 lag het graafwerk op Kuyunjik stil tot de komst van George Smith in 1873. Hij had naam gemaakt toen hij in de Kuyunjik-collectie de Babylonische versie van het bijbelse zondvloedverhaal ontdekte en werd nu door het British Museum uitgezonden om het ontbrekende deel te zoeken. Hij vervulde

zijn missie, maar verder leverden zijn opgravingen niet veel op. Na in 1873 en in 1874 weer enkele maanden op de vindplaats te hebben doorgebracht, keerde Smith in 1876 opnieuw terug; echte resultaten bleven uit en hij stierf in de buurt van Aleppo, op weg naar huis. In het Zuidwestpaleis van Sennacherib vond hij onder meer 'een deel van een kristallen troon [...] te zeer gehavend om te kopiëren, maar wat de vorm betreft, voor zover bewaard gebleven, sterk gelijkend op de bronzen troon die de heer Layard op Nimrud vond', en een stenen latei met twee gevleugelde katachtigen aan weerskanten van een vaas. Deze dateert net als de gouden maskers uit de latere Parthische tijd.

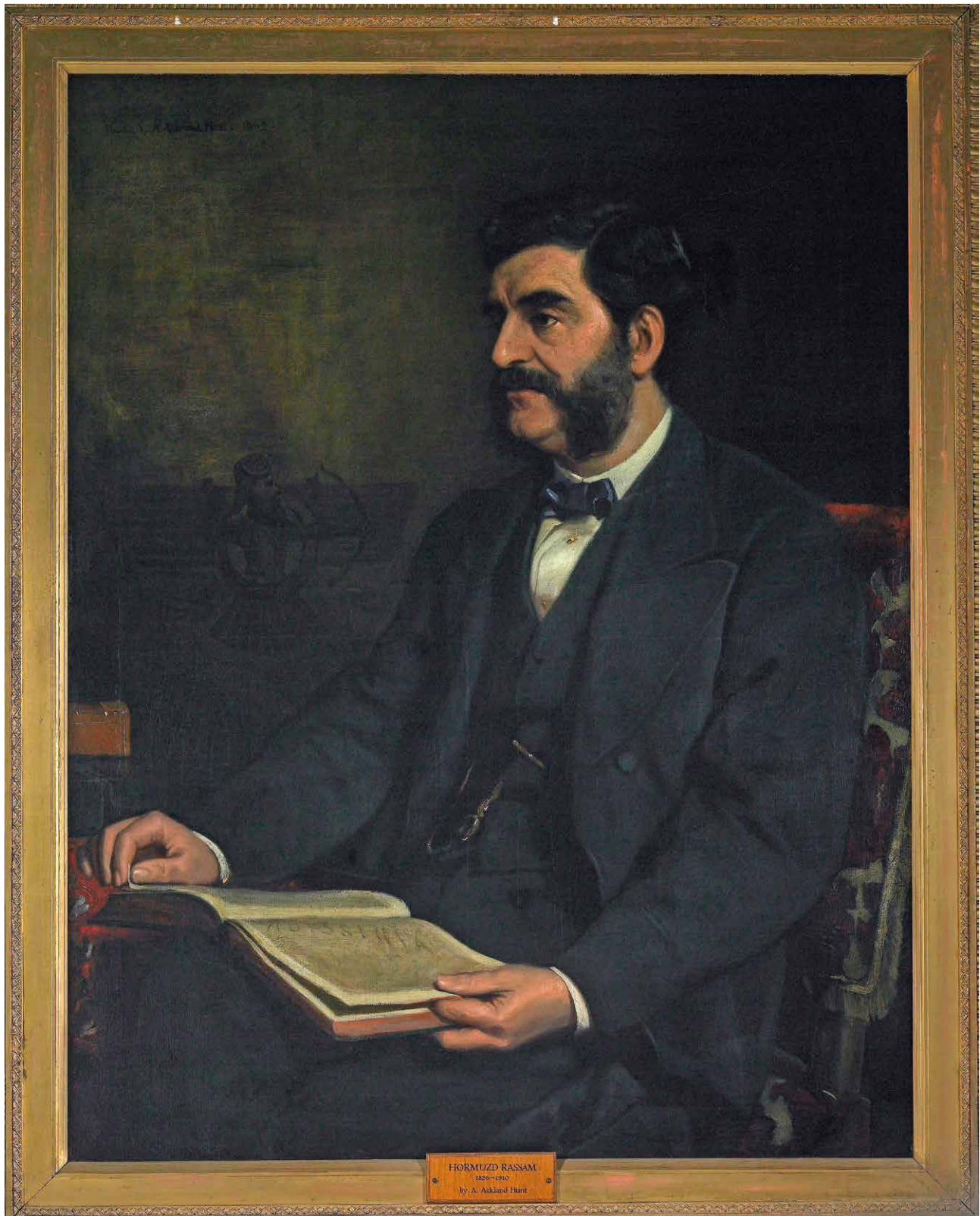
Tussen 1878 en 1882 leidde Hormuzd Rassam in opdracht van het British Museum een nieuw project in Nineveh en deze keer onderzocht hij niet alleen Kuyunjik maar ook Nebi Yunus. Daarvoor moet hij wel eerst een paar huizen kopen op deze 'heilige' en daarom ontoegankelijke heuvel, maar het resultaat was mager. Wel wist hij te melden dat de moskeebestuurders bij bouwwerkzaamheden vóór 1878 een bronzen troon hadden gevonden 'vol inscripties en voorstellingen van dieren en bronzen figuren'. Verschillende functionarissen hadden zich een stuk van deze troon toegeëigend. Rassam vond ook ijzeren helmen in Nineveh, daterend uit de Sassanidische periode.

De volgende archeoloog die hier namens het British Museum aan het werk ging, was Ernest Alfred Thompson Wallis Budge. Hij werkte er twee seizoenen, 1888-1889 en 1890-1891, en was voornamelijk geïnteresseerd in kleitabletten.

DE TEMPELS VAN NABU EN ISJTAR

De opgravingen door het British Museum werden in 1903 hervat door Leonard William King en Reginald Campbell Thompson. King

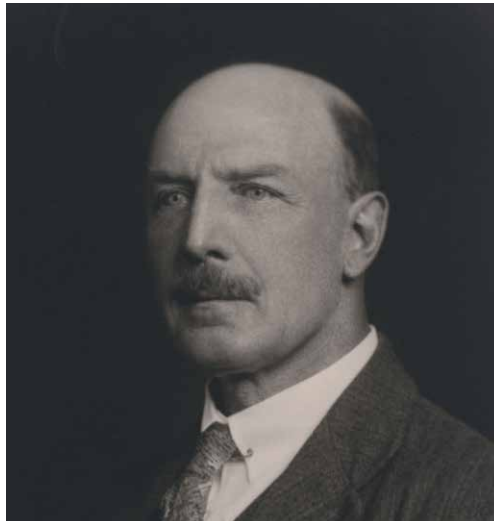

Portret van Hormuzd Rassam, geschilderd door Arthur Ackland Hunt in 1869.
Hoogte is 110 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Ernest Alfred Wallis
Budge, in 1930
gefotografeerd door
Bassano (National
Portrait Gallery,
Londen).

Reginald Campbell
Thompson,
gefotografeerd in 1934
door Walter Stoneman
(National Portrait
Gallery, Londen).

Koperen hoofd van
een Akkadische vorst,
gevonden in 1930-1931
in Nineveh. Hoogte
is 36.6 cm (Nationaal
Museum van Irak,
Bagdad).

ging aan het werk bij het Zuidwestpaleis en het Noordpaleis en verrichtte een groot aantal testboringen verspreid over de heuvel. Thompson concentreerde zich in 1904 en 1905 vooral op de tempel van Nabu, waarvan men vermoedde dat de resten tussen de twee paleizen lagen.

Twintig jaar later, in 1927, keerde Thompson terug naar Nineveh om zijn werk bij de tempel van Nabu voort te zetten. In het seizoen van 1929-1930 onderzocht hij een gebied ten oosten van de tempel, waarvan hij ten onrechte meende dat daar een klein paleis van Assurnasipal II had gestaan. En een jaar later richtte hij zijn aandacht op de tempel van Ishtar, midden op Kuyunjik. Volgens de spijkerschriftteksten had koning Assurnasipal II in de 9de eeuw v.Chr. in Nineveh een tempel gebouwd die waarschijnlijk tot het eind van de Nieuw-Assyrische periode in gebruik was. Van het bouwwerk zelf bleek echter weinig meer over te zijn dan een platform van kleitichels. Maar de opmerkelijkste vondst van dat seizoen was het koperen hoofd van een Akkadische vorst, uit ca. 2100 v.Chr., tegenwoordig een van de pronkstukken in het Irak Museum in Bagdad.

In het seizoen 1930-1931 groef Max Mallowan, de echtgenoot van Agatha Christie, naast de tempel van Ishtar een 27 meter diep gat, helemaal tot aan de natuurlijke bodem. Zijn opgravingsput – 15 vierkante meter aan de oppervlakte en zich naar beneden toe versmallend tot 2 vierkante meter – onthulde sporen van de achtereenvolgende culturen die op deze plek hadden bestaan, tot en met de Hassuna-cultuur uit het zesde millennium v.Chr. De resultaten van deze operatie zijn van onschatbare waarde gebleken voor de kennis over de prehistorische archeologie in Noord-Irak.

ARCHEOLOGIE, POLITIEK EN SPIONAGE

FREDERICK MARIO FALES

Het is een populair thema in detective- en spionageromans: politieke intriges, complotten en archeologie in het Midden-Oosten. Dit impliceert wellicht dat het allemaal fictie was, maar het archeologisch onderzoek in dit gebied blijkt van begin 19de eeuw tot de Tweede Wereldoorlog nauw verweven te zijn geweest met politiek en spionage. Dat had alles te maken met de imperialistische plannen van de Europese machten, die voet aan de grond wilden krijgen in het Ottomaanse gebied. Archeologen, die ruime kennis hadden van het land, de mensen en de talen, werden ingezet als ‘agenten’.

ENGELS-FRANSE SCHERMUTSELINGEN

Het verhaal begint met de strijd tussen Engeland en het Frankrijk van Napoleon om dominantie in Mesopotamië, een gebied dat van groot strategisch belang was als door-gang naar Brits-Indië. In 1808 werd Claudius James Rich, verbonden aan de Britse Oost-Indische Compagnie, naar Bagdad gestuurd om meer te weten te komen over de betrekkingen tussen de Fransen en de plaatselijke autoriteiten. Als ervaren geograaf leidde Rich archeologische projecten bij Babylon en later bij Nineveh. Hij was de eerste die

betrouwbare plattegronden van Nineveh tekende, kort voordat hij in 1821 op vierendertigjarige leeftijd bezweek aan cholera. Richs aanwezigheid was nog maar het begin van de Engels-Franse schermutselingen in Mesopotamië, die decennialang zouden voortduren, zij het met een ondertoon van hoffelijkheid. Halverwege de jaren 40 van de 19de eeuw legde zowel de Franse consul Paul-Émile Botta als de Engelse avonturier en diplomaat Austen Henry Layard een Assyrische hoofdstad bloot, respectievelijk Khorsabad en Nimrud, die beide werden aangezien voor het bijbelse Nineveh.

Plattegrond van
Nineveh, getekend
door Claudius James
Rich in 1820.

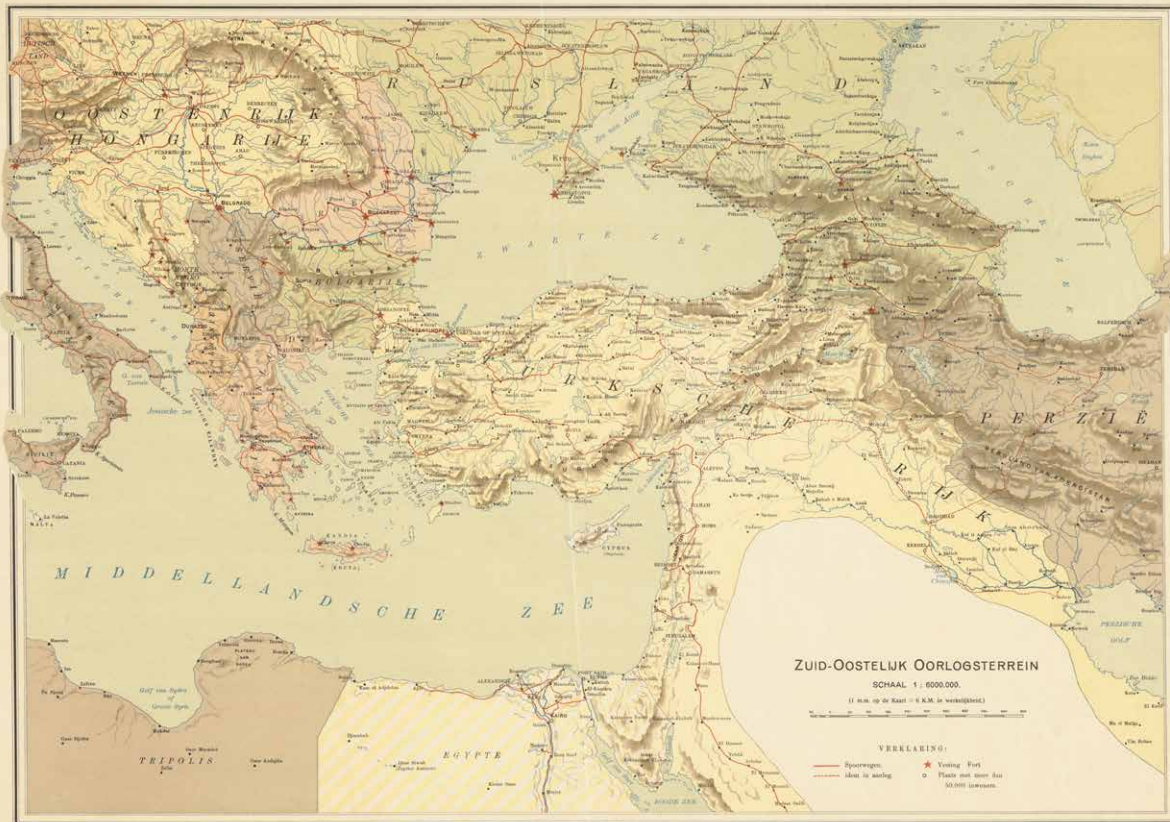

Survey
of the
RUINS OF NINEVEH.

Printed by C. Bullman & Co.

ZUID-OOSTELIJK OORLOGSTERREIN

Onmiddellijk zonden Botta en Layard hun spectaculaire vondsten per boot de Tigris af en de zeeën over, en in 1847 werden ze in de respectieve nationale musea tentoongesteld. Het Louvre was het British Museum weliswaar een paar maanden voor, maar de Engelsen wonnen glansrijk waar het ging om de publieke belangstelling.

Het laatste hoofdstuk in de strijd tussen Engeland en Frankrijk om Mesopotamië en nationale prestige speelde zich een paar jaar later af, in de periode 1852-1855. Onder eindeloze twisten en beschuldigingen omtrent de graafrechten zette een nieuwe generatie archeologen de opgravingen voort. Consul Victor Place ging voor de Fransen

aan het werk in Khorsabad, en de christelijke Assyriër Hormuzd Rassam leidde het Engelse project in Kuyunjik, waar later het werkelijke Nineveh bleek te liggen. Uiteindelijk sloten de teams een bestand en spraken ze af hun vondsten gezamenlijk naar Europa te verschepen. In 1855 vertrok er een door Fransen bemand schip vol kostbare objecten vanuit Bagdad naar de havenstad Basra. Het liep niet goed af: het schip werd aangevallen door piraten en zonk met lading en al naar de bodem van de Tigris. Na deze tragedie keerden de Fransen nooit meer terug naar Assyrië; de Britten organiseerden nog enkele expedities in de decennia die volgden.

Kaart van de Bagdadspoorlijn (© Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam).

Woolley en Lawrence
in Karkemish in 1913
(© The Trustees of the
British Museum,
Londen).

DUITSE INTERESSE

We maken een sprong van vijftig jaar vooruit in de tijd. Rond de eeuwwisseling begonnen ook de Duitsers zich te bemoeien met het opgravingswerk in het Midden-Oosten. Hun enthousiasme was aangewakkerd door de succesvolle verwerving van Hellenistische voorwerpen uit Turkije – zoals het Pergamonaltaar – door de Berlijnse musea. Dankzij de inspanningen van keizer Wilhelm II en het Duitse Oriëntgenootschap kon Robert Koldewey in Babylon aan het werk en Walter Andrae in Assur.

Tegelijkertijd bouwden ze samen met de Ottomaanse sultan Abdül-Hamid II aan een spoorweg van Berlijn naar Bagdad. Deze ambitieuze onderneming diende economische en strategische doeleinden, en betekende de zoveelste bedreiging voor de Britse greep op India. De Britten besloten het project nauwlettend in de gaten te houden. De archeoloog Leonard Woolley, die namens het British Museum leider was van de opgravingen bij Karkemish (aan de hui-

dige Syrisch-Turkse grens), en zijn assistent Thomas Edward Lawrence, beter bekend als Lawrence van Arabië, stuurden tussen 1910 en 1935 ooggetuigenverslagen van de vorderingen van de Bagdadbahn naar het Britse Foreign Office. Dit bureau stond onder supervisie van David George Hogarth, archeoloog en conservator van het Ashmolean Museum in Oxford. Zo werden de Britten op de hoogte gehouden van de groeiende problemen die de Duitsers ondervonden. Die problemen werden uiteindelijk zo groot dat het laatste traject in Irak niet werd voltooid – waar Engeland later weer van profiteerde.

DE EERSTE WERELDOORLOG

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak werden Hogarth en Lawrence herenigd, maar nu in Caïro. Hogarth kwam eind 1915 aan het hoofd van het Arab Bureau te staan, een inlichtingenafdeling die de Duits-Turkse activiteiten bespioneerde. Ook Lawrence werd in Caïro gestationeerd en maakte carrière als het creatieve brein en de leider van

de Arabische opstand in 1917, die eindigde met de inname van Aqaba en de overwinning op de Ottomaanse strijdkrachten in de Levant. Ze kregen gezelschap van een Britse Oriëntreizigerster, de ervaren wetenschapster Gertrude Bell. Na de verovering van Bagdad in 1917 speelde Bell in politiek en cultureel opzicht een belangrijke rol in het Britse mandaatgebied Irak. Mede dankzij haar vriendschap met koning Faisal I kreeg ze het voor elkaar dat er in 1923 een archeologisch museum werd opgericht: het Irak Museum.

ORIENTPOLITIK TEGEN ENGELAND

Maar ook Duitse archeologen deinsden niet terug voor spionage. Eén van hen was Max von Oppenheim, geboren in 1860 als telg van een gerenommeerde Joodse bankiersfa-

milie uit Berlijn. Na zijn dienstplicht te hebben vervuld bij het garderegiment van de ulanen (waar hij de toekomstige keizer ontmoette), keerde hij zich af van de familieonderneming en legde zich toe op reizen in Syrië en Mesopotamië, het observeren van Bedoeïenenstammen en een studie Arabisch. Ondanks zijn Joodse achtergrond wist hij via zijn connecties in 1896 een post als attaché bij het Duitse consulaat in Caïro te bemachtigen, waar hij tot 1910 bleef. Door zijn frequente politieke rapportages voor Berlijn ontwikkelde hij een hechte band met Wilhelm II, met wie hij sprak over een alliantie met de Turken en de noodzaak van een *Orientpolitik* tegen Engeland. Nadat hij onder druk van de Britten was ontslagen bij het consulaat – hoewel hij afstand had genomen van zijn joodse identiteit en een adellijke titel had verworven – organiseerde hij tussen 1911 en 1913 een ar-

Max von Oppenheim
in de tent van
Ibrahim Pasha, 1899
(Max Freiherr von
Oppenheim-stichting).

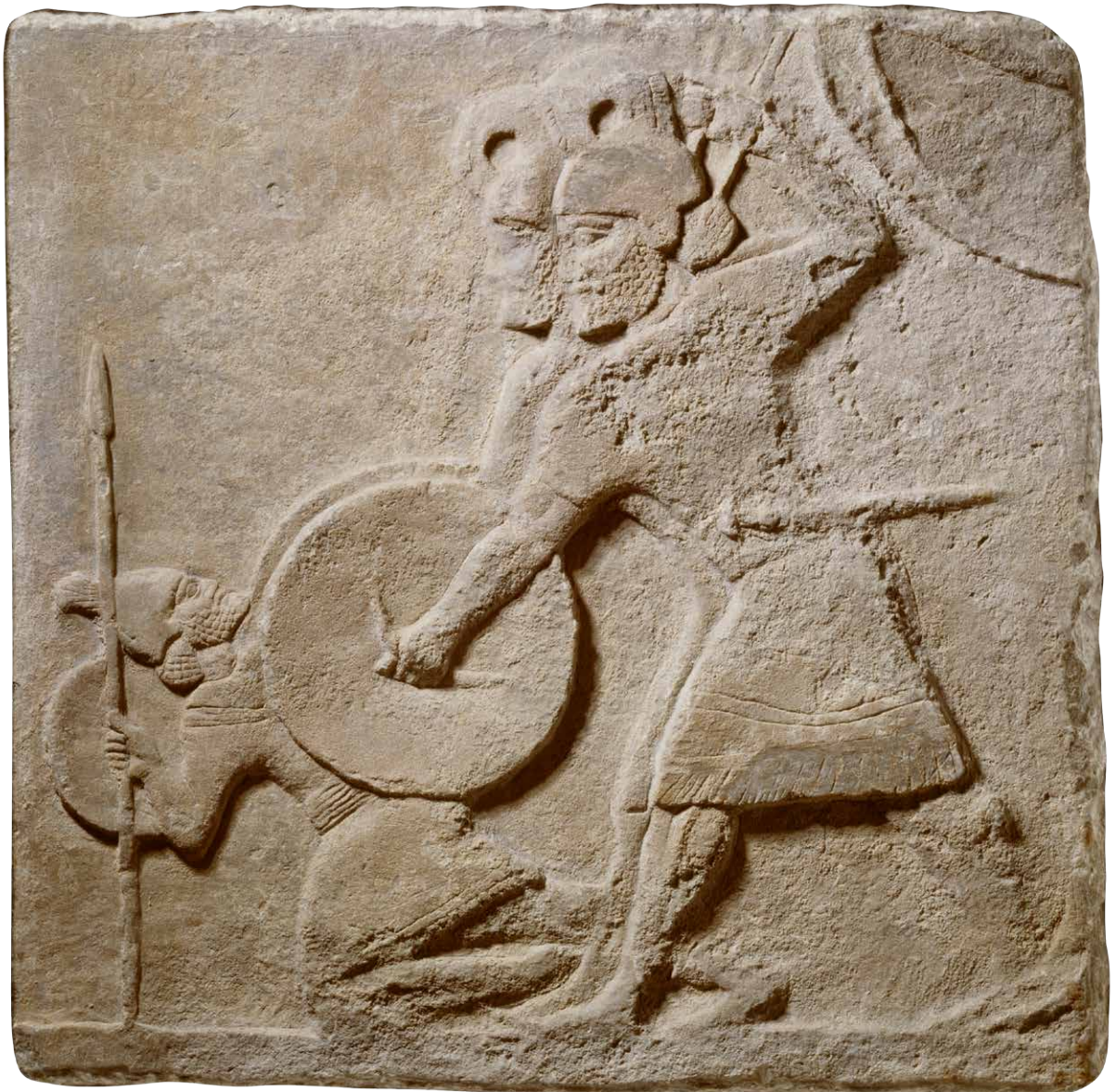

Een Assyrische relief uit Nimrud met een strijdscène, 745-727 v.Chr. Hoogte is 71 cm (Rijksmuseum van Oudheden).

cheologische expeditie naar Tell Halaf in het huidige Noord-Syrië. Daar ontdekte hij de Aramese stad Guzana en ook een tot dan toe onbekende soort beschilderd aardewerk uit het neolithicum (ca. 6000-5000 v.Chr.). Toen Duitsland in de Eerste Wereldoorlog een verbond sloot met Turkije keerde Oppenheim terug in de politiek met het plan om de Arabieren aan te zetten tot een jihad tegen de Britten, wat uiteindelijk niet veel opleverde. In 1940 koos hij de zijde van Hitler en expo-

seerde hij zijn fraaie vondsten uit Tell Halaf in een particulier museum in Berlijn. In 1945 werd het museum door de geallieerden gebombardeerd en een jaar later stierf hij als een verbitterd man.

In de afgelopen decennia zijn de duizenden basaltscherven van de beelden uit Tell Halaf met engelengeduld en groot vakmanschap in elkaar gezet, en sinds 2011 worden de sculpturen tentoongesteld in het Pergamonmuseum in Berlijn.

IRAAKS ONDERZOEK

JOHN MACGINNIS

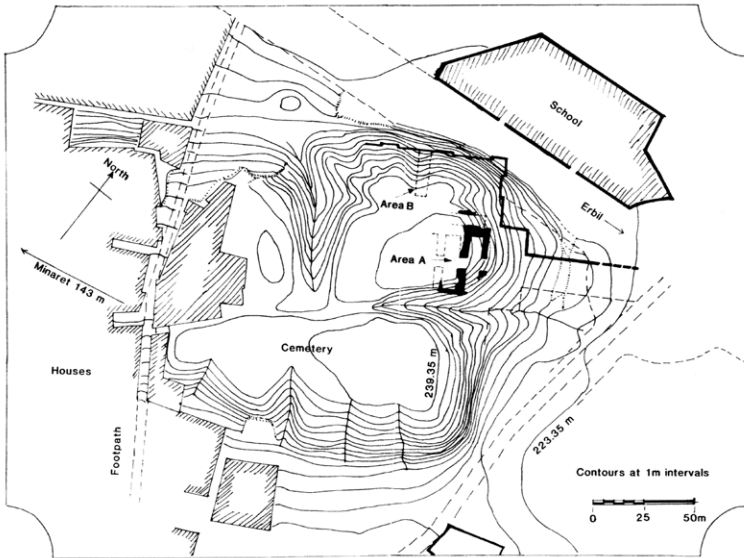
Vanaf de jaren 1950 waren het vooral Iraakse archeologen die het onderzoek in Nineveh voortzetten. Zij groeven onder andere verder in het paleis van Sennacherib op Kuyunjik en restaureerden de stadspoorten.

NEBI YUNUS

Na de Tweede Wereldoorlog kwam het onderzoek in Nineveh onder leiding te staan van Iraakse archeologen. Vanaf begin jaren zestig werd een serie grote projecten uitgevoerd, aangevoerd door wetenschappers als Mohammed Ali Mustafa, Tariq Madhlom en Manhal Jabur, legendarische namen in de Iraakse archeologie. Allereerst werden de opgravingen bij Sennacheribs paleis op Kuyunjik hervat, waarbij de nadruk lag op het westelijke deel van het gebouw. De troonzaal werd opnieuw uitgegraven en omgevormd tot een openluchtmuseum.

Daarnaast richtte het Iraakse onderzoek zich op Nebi Yunus, de tweede grote heuvel van Nineveh, waar in de Assyrische tijd het arsenaal en een belangrijk paleis had-

den gestaan. Tijdens de opgravingen aan de noordoostzijde van de heuvel in 1953 – tot op de dag van vandaag het enige groot-schalige archeologieproject op Nebi Yunus – werden de resten gevonden van een monumentale toegangspoort met kamers aan weerszijde van een geplaveide toegangsweg. Er werden schitterende vondsten gedaan, zoals bakstenen en stenen vaatwerk met inscripties, een grote hoeveelheid kleitabletten, drie beelden van de Egyptische farao Taharqa en één van de godin Anuket. Bij latere, kleinere opgravingsprojecten op Nebi Yunus kwam er een stukje muur tevoorschijn met reliëfs van paarden, ruiters en twee gevleugelde stierenbeelden met mensenhoofden, mogelijk dezelfde die Rassam in 1852 had aangetroffen.

Plattegrond van de opgravingen in 1954 op Nebi Yunus, in 1954 vervaardigd door Mohammed Ali Mustafa.

Beelden van farao Taharqa in het conserveringslaboratorium. Foto uit 1954.

DE STADSPOORTEN

De stadspoorten vormden het derde speerpunt van de Iraakse werkzaamheden. In totaal zijn er zeven poorten onderzocht, waarvan de Sjamassj-poort de opvallendste is. Deze poort werd prachtig gerestaureerd, met kantelen en al. Aan weerszijden werd ook een flink stuk van de stadmuur met zijn torens herbouwd. Ook de Nergalpoort werd volledig gerestaureerd en kreeg zijn twee fraaie gevleugelde stieren terug, die door Layard waren opgegraven. Een inscriptie die hier in 1992 werd gevonden vermeldt dat Sennacherib ter gelegenheid van het Nieuwjaarsfeest tegenover deze poort een *akītu*-tempel liet bouwen. De Masjki-poort met zijn twee torens werd herbouwd en ook de Adad-poort werd opgegraven, aanvankelijk vooral om meer te weten te komen over de boogwieling met het oog op de restauratie van de Masjki-poort. Kleinere projecten betroffen de Assur-poort, de Sinpoort en de Halzi-poort. Het onderzoek aan de Halzi-poort werd in 1989 hervat door een expeditie van de University of California onder leiding van David Stronach.

DE BENEDENSTAD

In de benedenstad van Nineveh werden toevallige ontdekkingen gedaan die aanleiding vormden tot verder onderzoek. Zo werd in de velden ten noorden van de weg naar Erbil een paleisachtig bouwwerk met Syro-Hittitische zuilbasementen aangetroffen (mogelijk een *bīt hilāni*), dat albasten kruiken met inscripties van Assurbanipal bleek te herbergen.

Bij de opgravingen die volgden na de vondst van een Hermes-beeld ten noorden van Nebi Yunus kwam een kleine tempel tevoorschijn en werden sporen van een Hellenistisch-Parthische nederzetting blootgelegd. Dat er in die periode inderdaad

Gevleugelde stier
gevonden op Nebi
Yunus. Foto uit 1987.

Luchtfoto van de
Sjasasj-poort uit 1976.

sprake was van bewoning werd bevestigd door de ontdekking van een rechthoekige offertafel met een toewijdingsinscriptie van koning Salmanasser III (9de eeuw v.Chr.) gericht aan de Sibitti, zeven krijgsgoden, met een latere toewijdingstekst in het Grieks. De archeologen stuitten ook op een aantal paardentroggen uit de regeerperiode van Sennacherib en op twee Parthische gewelfde tombes.

In 2011 lanceerde de universiteit van Mosul een nieuw opgravingsproject gericht op het paleis van Assurbanipal. Daarbij werden enkele vertrekken van het paleis blootgelegd en kwamen talloze scherven van beeldhouwde reliëfs aan het licht. Ook deze opgravingen leverden bewijzen op dat dit terrein in de Hellenistisch-Parthische en de Byzantijnse periode bewoond was.

DE GROOTSTE STAD TER WERELD

Vergeleken met andere rijken in het Nabije Oosten bleef Assyrië gedurende de zogenaamde donkere eeuwen (ca. 1200-900 v.Chr.) machtig en goed georganiseerd, al slonk het territorium aanzienlijk. Het was een periode waarin Egypte en Babylonië, en regio's als Anatolië en de Levantijnse kust in sociaal-economisch en politiek opzicht ineenstortten door klimaatverandering en infiltratie door nieuwe groepen.

Reconstructie van de Nergal poort, een van de toegangspoorten van Nineveh (© Learning Sites, inc.).

Waar andere rijken wankelden, wist Assyrië de stabiliteit te bewaren, en zo werd de kiem gelegd voor het Nieuw-Assyrische rijk. We kunnen stellen dat dit rijk tot stand kwam met de troonsbestijging van koning Adad-nirari II in 911 v.Chr. Op enkele uitzonderingen na droegen alle daaropvolgende koningen bij aan de gestage uitbreiding van het rijk, dat zich in de 7de eeuw v.Chr. uitstreckte van Egypte tot West-Iran, en van Turkije tot delen van het Arabische schiereiland.

De Assyriërs hadden een voorsprong op hun vijanden doordat ze strijdwapens en nieuwe oorlogswerktuigen gebruikten. Mede dankzij de Assyrische 'Koningsweg' konden ze snel van de ene naar de andere grens reizen. Nationalistische sentimenten en opstanden in de onderworpen naties werden onderdrukt met zware straffen, massale deportaties en de aanstelling van Assyrische gouverneurs. Het Assyrische rijk

was het eerste wereldrijk in de geschiedenis en de materiële Assyrische cultuur verspreidde zich tot in de verste uithoeken van het Nabije Oosten.

Het geografische en politieke centrum van het Nieuw-Assyrische rijk bevond zich op de vlaktes ten westen en oosten van de Tigris in het huidige Noord-Irak, en de officiële hoofdstad werd een aantal keer verplaatst. De eerste koningen resideerden in Assur, de zuidelijkste stad in het centrale Assyrische gebied. Hun paleizen waren verfraaid met stenen platen, een architectonisch stijlelement dat een vast kenmerk van de Assyrische bouwkunst bleef tot de ondergang van het rijk, aan het eind van de 7de eeuw v.Chr. Onder koning Assurnasirpal II werd Nimrud de nieuwe hoofdstad, en de zetel van het rijk bleef daar gevestigd tot 722 v.Chr., toen Sargon II besloot een volledig nieuwe stad te stichten. Hij wilde dat zijn hoofdstad, die hij de naam 'Fort van Sargon' gaf (het huidige Khorsabad), alle eerdere steden in grootte en pracht overtrof. Toen hij sneuvelde en op het slagveld werd achtergelaten, verliet zijn zoon Sennacherib Khorsabad en trok naar Nineveh, een nederzetting met een lange geschiedenis. Samen met zijn opvolgers, van wie Assurbanipal verreweg de bekendste is, wist hij de invloed van het Nieuw-Assyrische rijk nog verder uit te breiden en maakte hij van Nineveh de grootste stad ter wereld.

WATER VOOR HET ASSYRISCHE RIJK

DANIELE MORANDI BONACOSSÌ

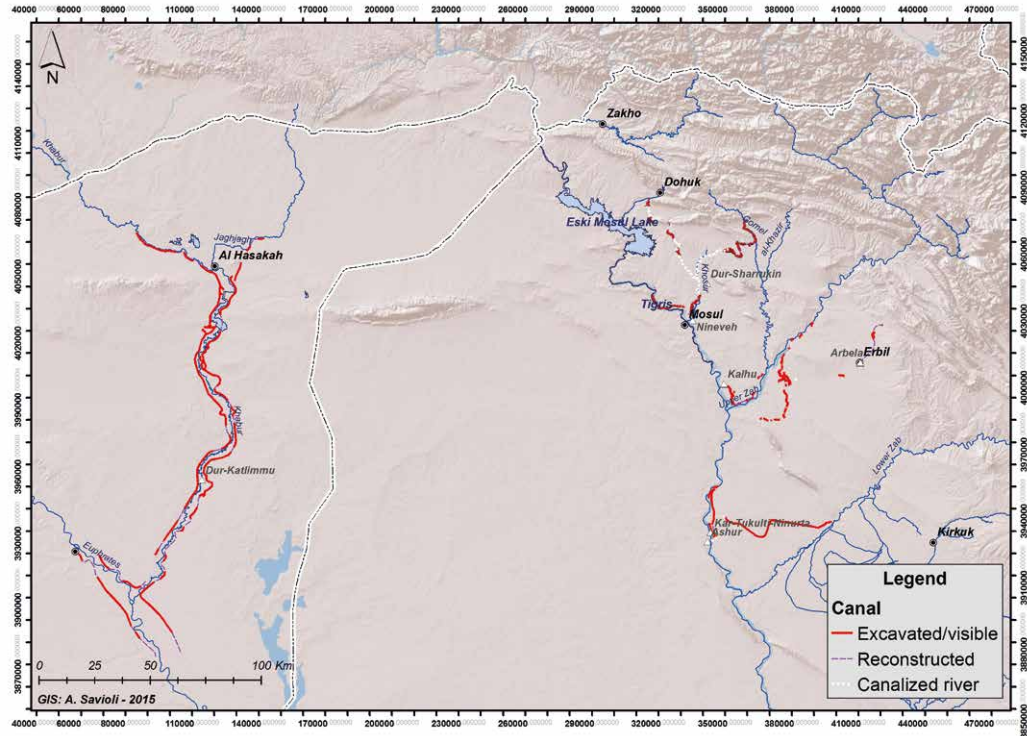
De welvaart van het Nieuw-Assyrische rijk was sterk afhankelijk van de voedselvoorziening voor de inwoners. De koningen beseften dat misoogsten fataal konden zijn en legden irrigatiekanalen aan om droge periodes te overbruggen. Ook wilden ze met deze staaltjes van hoogstaande bouwkunde laten zien hoe superieur hun rijk en zichzelf waren.

BEDREIGING VOOR ASSYRIË

De geschiedenis van het Nieuw-Assyrische rijk is te zien als een lang proces van gebiedsuitbreiding: in de 8ste en 7de eeuw v.Chr. was het veroveren van de wereld onderdeel van een ideologie. Op zijn hoogtepunt was Assyrië het grootste rijk in de geschiedenis van het oude Nabije Oosten vóór de opkomst van de Perzen. De koningen legden hun prestaties uitgebreid vast in tekst en beeld en beschouwden de infrastructuur die ze lieten aanleggen als een illustratie van hun succesverhaal. Met hun waterbouwkundige systemen, wegennetwerken en nieuwe hoofdsteden en provinciesteden drukten ze een groot stempel op het landschap en legitimeerden ze hun gezag.

Afgezien van Assur, zetel van de oppergod en religieuze hoofdstad van het rijk, lagen alle belangrijke Assyrische steden in een gebied waar de neerslaghoeveelheid in theorie voldoende was om zonder kunstmatige irrigatie graan te verbouwen. De regen viel echter onregelmatig en er was nogal eens sprake van langdurige droogte – in het huidige Syrië en Irak kunnen droogteperiodes wel vier of vijf jaar aanhouden. Er trad dan ook herhaaldelijk schaarste op vanwege misoogsten. In de spijkerschriftteksten wordt melding gemaakt van voedseltekorten in verschillende regio's van het rijk. In 657 v.Chr. schreef de astroloog en priester Akkullanu in een brief aan koning Assurbanipal: 'De regens van dit jaar

Kaart met de belangrijkste watersystemen van het Assyrische rijk.

waren afgenomen en er werd geen oogst binnengehaald.’

Aan het eind van de 8ste en het begin van de 7de eeuw v.Chr. had er in het hart van Assyrië een bevolkingsexplosie plaatsgevonden, grotendeels veroorzaakt doordat de Assyrische koningen overwonnen volken dwongen zich binnen de rijksgrenzen te vestigen. Overbevolking en droogteperiodes moeten een bedreiging hebben gevormd voor het Assyrische economische en politieke systeem. Om de risico's te beperken, bouwden de Assyrische vorsten gigantische en uiterst geavanceerde waterbouwkundige netwerken die het landschap ingrijpend veranderden.

KONINKLIJKE HANDTEKENING

De aanleg van irrigatiesystemen door het hele land had niet alleen invloed op de inrichting van de leefruimte, maar ook op de collectieve perceptie van het nu in cultuur gebrachte landschap en de daarmee verbonden symboliek. De nieuwe construc-

ties werden voorzien van gedenktekens als rotsreliëfs, stèles en koninklijke inscripties. Deze werden, ter onderstreping van de koninklijke macht en de goddelijke legitimatie daarvan, aangebracht op locaties met een symbolische betekenis, zoals een bron of de plek waar het water van een rivier naar een kanaal werd geleid. Voorbeelden zijn de rotsreliëfs bij de monding van de Nahr Al-Kalb in Libanon en bij Khinis in Noord-Irak. Ze werden ook aan de grens of in het buitenland geplaatst als een ‘koninklijke handtekening’, een teken dat het gebied was ingelijfd bij het ‘Land van Assur’, zoals de Assyriërs hun land noemden. In het thuisland, tussen de valleien van de Tigris en de Khabur, werden enorme kanalen gegraven die het water van rivieren, wadi's en de vele karstbronnen naar de steden en akkers leidden en zo de stedelijke en demografische ontwikkeling van het rijk bevorderden.

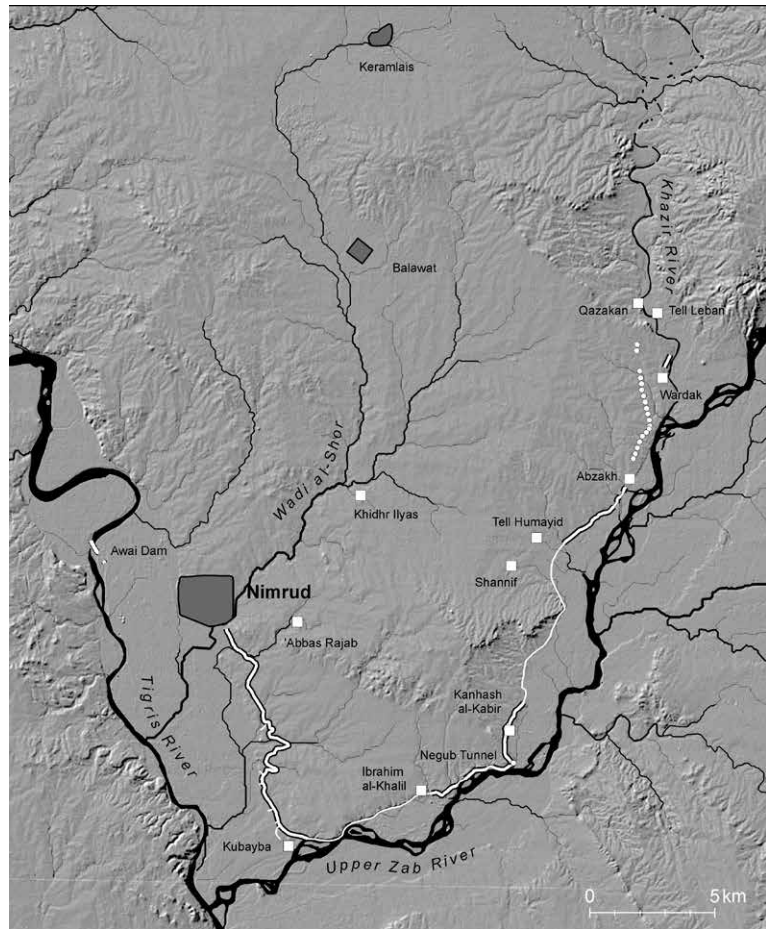
Uit archeologische vondsten en tekstbronnen blijkt dat de Assyriërs al in de tweede helft van de 13de eeuw v.Chr. over

regionale irrigatiesystemen beschikten. Tukulti-Ninurta I stichtte op de oostoever van de Tigris, een luttele drie kilometer stroomopwaarts van de stad Assur, een nieuwe hoofdstad, die hij Kar-Tukulti-Ninurta noemde, 'Haven van Tukulti-Ninurta'. Om deze nieuwe stad – die met haar 500 hectare zeven maal zo groot was als Assur – en haar achterland economisch levensvatbaar te maken, werd een irrigatiesysteem aangelegd dat hij *Pattu meshari* noemde, het 'Rechtvaardigheidskanaal'. 'Ik heb het Rechtvaardigheidskanaal breed gemaakt en [het laten stromen] naar de heilige plaatsen. Van de opbrengst van het water van dit kanaal heb ik regelmatig offerandes laten brengen aan de grote goden, mijn heren, voor altijd.' Dit kanalsysteem, dat – zoals de koning in een andere inscriptie stelt – 'het leven in het land beschermt, overvloed brengt en de velden van mijn stad heeft omgevormd tot bewaterde akkers', is deels via satellietbeelden getraceerd en door archeologen bestudeerd. Het bestond uit een kanaal dat evenwijdig aan de Tigris liep en de hoge rivierterrassen ten oosten van de stad doorsneed, en een tweede kanaal dat begon bij de benedenloop van de Zab.

INGREEP IN HET LANDSCHAP

De verplaatsing van de politieke zetel van Assur naar Kar-Tukulti-Ninurta werd gevolgd door de stichting van nieuwe hoofdsteden: eerst Nimrud door Assurnasipal II, vervolgens Khorsabad door Sargon II en tot slot Nineveh door zijn zoon, Sennacherib. Vanaf de Midden-Assyrische periode werden ook nieuwe, omvangrijke provinciecentra gesticht, zoals Tell Sheikh Hamad aan de benedenloop van de Khabur en Erbil. In de Nieuw-Assyrische tijd kreeg de ontwikkeling van deze nieuwe steden een impuls door de systematische aanleg van een uitge-

breid irrigatienetwerk, groter en complexer dan in de voorgaande eeuwen.

Het irrigatiesysteem in de omgeving van Nimrud wordt beschreven op een stèle uit het paleis van Assurnasipal II. De tekst jubelt de inauguratie van het bouwwerk in 879 v.Chr., een tien dagen durende ceremonie waarvoor de koning meer dan 69.000 gasten had uitgenodigd, onder wie de bewoners van Nimrud, buitenlandse functionarissen en notabelen uit zijn eigen paleis:

'Vanaf de bovenloop van de Zab heb ik een kanaal gegraven dat de berg bij de top doorsnijdt, [en] ik heb het Patti hegalli ['Kanaal des overvloeds'] genoemd. Ik heb de weiden van de Tigris bewaterd [en] in de omgeving boomgaarden geplant

Het irrigatiekanaal van Nimrud (Jason Ur, Harvard University).

Satellietbeelden (missie 1039 van CORONA KH-4a, 28 februari 1967) van het hoofdkanaal op het linkerterras van de Tigris, ten zuiden van Nimrud (Jason Ur, Harvard University).

met allerlei fruitbomen. Ik heb wijn geperst [en] eerstelingenoffers gebracht aan Assur, mijn heer, en in de tempels van mijn land. Ik heb deze stad gewijd aan Assur, mijn heer. In de landen waar ik doorheen ben getrokken en de hooglanden die ik heb doorkruist, heb ik de volgende bomen [en] planten gezien: [opsomming van 41 plantennamen]. Het kanaal eindigt in een waterval die zich over de tuinen uitstort. De wandelwegen zijn doortrokken van geuren. Waterstromen [zo talrijk] als sterren aan de hemel vloeien de lusthof in.'

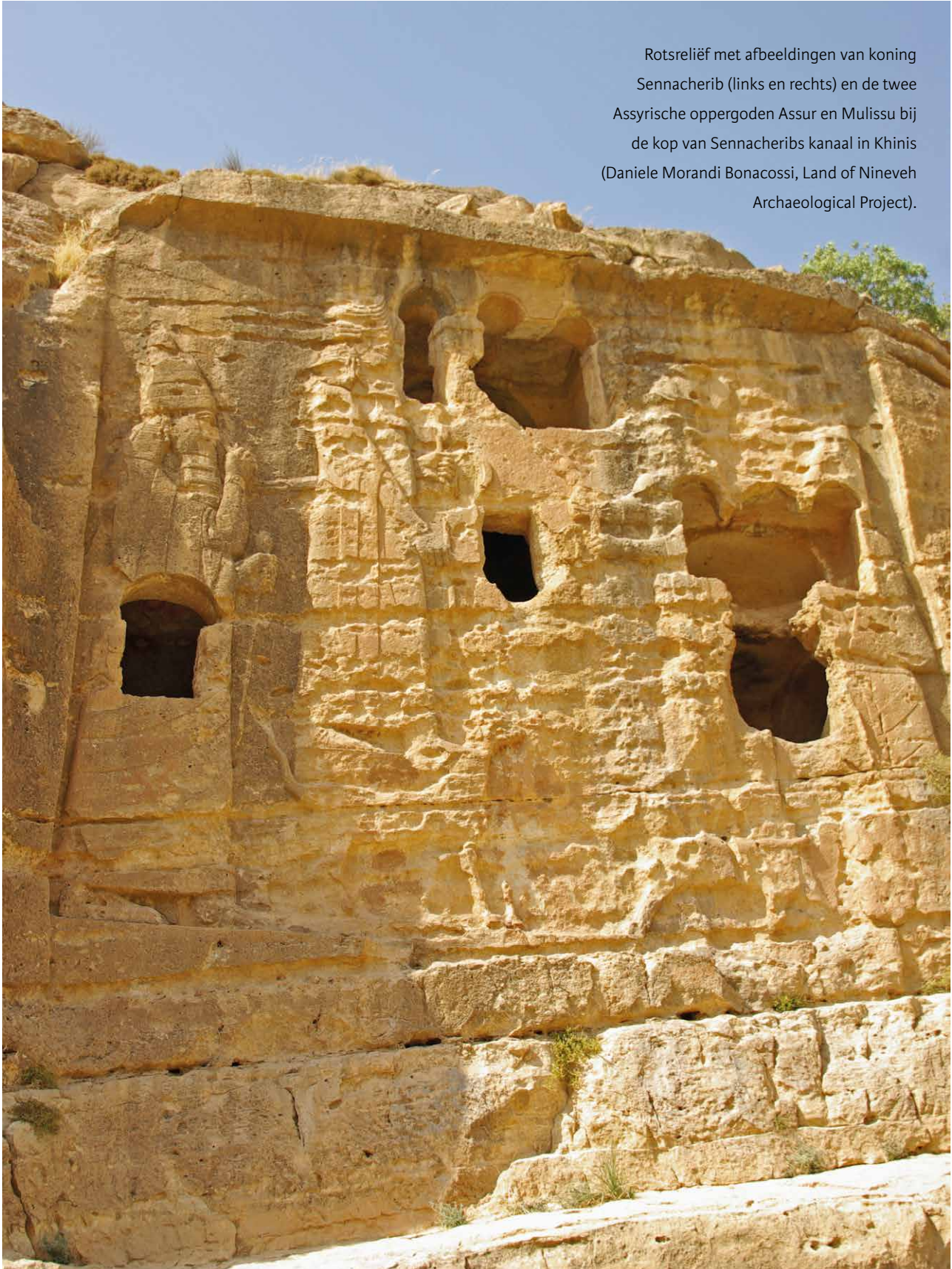
TRANSPORT OVER WATER

Het Nimrud-irrigatiekanaal was ontworpen om intensieve teelt op de overstromingsvlakte van de Tigris en de hoger gelegen terrassen bij Nimrud mogelijk te maken,

maar ook om de paleistuinen te bewateren, waar de koning een symbolische verzameling bomen uit alle overwonnen landen had geplant. Het is een gefaseerd aangelegd hydraulisch systeem van zo'n 35 kilometer lang, dat de contouren van het rivierterras eerst in zuidwestelijke en dan in noordelijke richting volgt en bij Nimrud uitkomt. Het water werd via een onderaards kanaal onttrokken aan de Khazir, een zijrivier van de bovenloop van de Zab. Dit systeem is aan de oppervlakte zichtbaar als een rij verticale schachten die op regelmatige afstand van elkaar zijn gegraven om het onderaardse kanaal aan te leggen. Verder stroomafwaarts, bij Negub, zijn nog twee van dit soort tunnelsystemen ontdekt.

Recent onderzoek heeft uitgewezen dat de kanalen ook een transportfunctie hadden. Langs de rivieren in de vruchtbare Navkurvlakte, waar graan werd verbouwd, zijn sporen van kademuren gevonden.

Rotsreliëf met afbeeldingen van koning Sennacherib (links en rechts) en de twee Assyrische oppergoden Assur en Mulissu bij de kop van Sennacheribs kanaal in Khinis (Daniele Morandi Bonacossi, Land of Nineveh Archaeological Project).

Een rivier met vissen op een reliëf uit het Zuidwestpaleis (© Angelo Rubino, IsCR, MIBACT and CRAFT).

Daaruit is af te leiden dat het kanaal dat deze vlakte met Nimrud verbond, werd gebruikt om graan, grondstoffen en mensen van en naar de hoofdstad te vervoeren.

Een nog groter en complexer kanalen-netwerk werd tussen 703 en 688 v.Chr. door Sennacherib aangelegd in het achterland van zijn hoofdstad Nineveh. Dit nieuwe regionale systeem was het meest ambitieuze waterbouwkundige project in de geschiedenis van Assyrië. Het omvatte 240 kilometer aan kanalen en gekanaliseerde seizoensgebonden watergangen, kades, tunnels, aquaducten, waterkeringen, dammen, stuwmeren en reservoirs. Ook hier werden rotsreliëfs aangebracht om de waterbouwkundige verrichtingen van de koning te eren.

TECHNISCH HOOGSTANDJE

Niet alleen in het hart van het rijk werden waterbouwkundige werken aangelegd, maar ook rondom provinciale hoofdsteden en in de westelijke provincies. Zo verzorgde Sennacherib de grote stad Arbela van water via een ondergronds kanaal van 23 kilometer lang. Ook in de Khaburvallei in het noordoosten van het huidige Syrië is een imposant kanalen-netwerk aan het licht gekomen: een 200 kilometer lang systeem met vertakkingen aan weerszijden van de rivier de Khabur. Het westelijke kanaal werd gevoed door de bovenloop van de Khabur, het oostelijke kanaal liep langs de oostzijde van de vulkaan Kaukab en kreeg zijn water van de Jaghjagh, de belangrijkste zijrivier van de Khabur. Het exacte bouwjaar van dit gigantische stelsel is nog steeds een punt van discussie, maar ondanks een omstreden theorie dat het oostelijke kanaal, dat uitkomt bij Tell Sheikh Hamad, in de Midden-Assyrische periode werd gegraven (13de eeuw v.Chr.), zijn er betrouwbare aanwijzingen dat het netwerk uit het Nieuw-Assyrische tijdperk stamt.

We weten nog niet wat er na de val van Assyrië is gebeurd met deze technische hoogstandjes waarmee de Assyrische koningen de economische ontwikkeling van hun rijk wilden stimuleren en de officiële lezing van hun prestaties en succes wilden bekrachtigen. Waarschijnlijk werden ze na het wegvallen van het centrale gezag verwaarloosd.

NIEUW-ASSYRISCHE HANDEL

DIEDERIK J.W. MEIJER

De geografische ligging van Nineveh maakte deze stad tot een strategische plek voor handel. Als hoofdstad van een multicultureel rijk was Nineveh bovendien een centrum van culturele uitwisseling. Archeologische vondsten bevestigen dit.

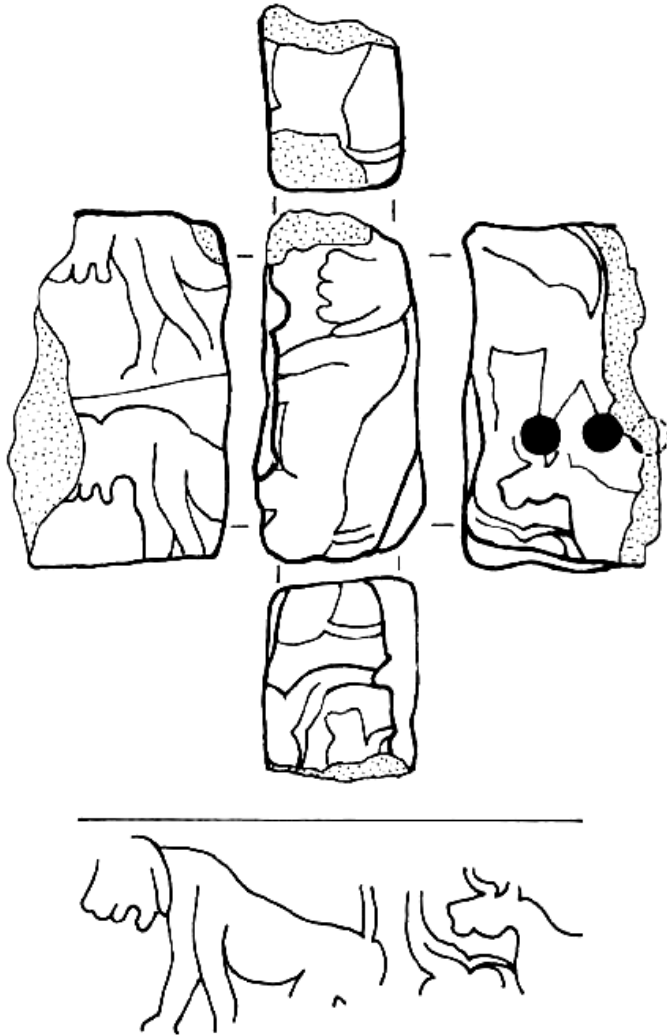
De moderne wereld kent Nineveh, behalve van de recente berichten over de verwoesting door religieuze fanatici, vooral van de fascinerende paleisreliëfs die onder meer te zien zijn in het British Museum. Deze reliëfs verbeelden de wapenfeiten van de koningen en hun legers. De ‘ondertiteling’ in spijkerschrift vertelt wat er te zien is en vormt daarmee een rijke bron van informatie over de elite in het Nieuw-Assyrische rijk.

Natuurlijk stond Nineveh al ver voordat het opgravingswerk begon bekend als een belangrijk historisch centrum. Zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament wordt de stad meerdere malen genoemd, zij het vooral in negatieve zin. Ondanks dat negatieve beeld was de stad, zeker ten tijde van het

Nieuw-Assyrische rijk, een centrum van onderwijs en cultuur, en bood ze een comfortabele leefomgeving – althans voor de elite – vanwege de vele parken, vijvers en schaduwrijke priëlen bij de paleizen en tempels. Dat is af te leiden uit de reliëfs en de inscripties op de kleitabletten, waarvan de meeste zijn aangetroffen in de bibliotheek van Assurbanipal. Nineveh heeft meer spijkerschriftteksten opgeleverd dan welke andere Mesopotamische vindplaats ook.

OPGRAVINGSRESULTATEN

Door haar ligging vlakbij het punt waar de Tigris samenvloeit met de Khosr en bij een voorde in de rivier, moet Nineveh de ideale locatie zijn geweest voor een overslagplaats.

Zegelafdruk uit de Uruk-periode, gevonden in Nineveh, 3300-3100 v.Chr. Hoogte is 3,9 cm (afkomstig uit het artikel van Collon en Reade 1983, fig. 1).

Inderdaad blijkt uit archeologisch onderzoek dat al in de begintijd sprake was van externe contacten. Er zijn afdrucken gevonden van rolzegels uit de Uruk-periode, die vergelijkbaar zijn met zegels uit Uruk zelf (in het zuiden van Mesopotamië) en elders. Dat wijst erop dat het handelsnetwerk zich tussen ca. 3500 en 3000 v.Chr. uitstrekte van Zuid-Irak tot Oost-Turkije, en van Noord-West-Syrië tot West-Iran. We kunnen alleen maar gissen naar de hoeveelheid en aard van de verhandelde goederen, maar het staat vast dat landbouwproducten een groot aandeel vormden, evenals edelstenen zoals kornalijn en lapis lazuli.

Hoewel er al sinds 1842 opgravingen plaatsvinden in Nineveh, weten we nog maar weinig over het dagelijks leven in de

stad. Het opgravingswerk was voornamelijk gericht op de paleizen en de tempels; voor huiselijke architectuur en huishoudelijke voorwerpen was veel minder belangstelling en wat ook niet helpt is dat de kwaliteit van de vroegere opgravingen en van de publicaties te wensen overlaat.

Er zijn veel Nieuw-Assyrische rolzegels gevonden, maar slechts enkele daarvan komen uit wetenschappelijk gecontroleerde opgravingen. Rolzegels zijn belangrijk vanwege hun iconografie, die onder meer inzicht geeft in de privé-godsdienst, maar ook vanwege de informatie die we kunnen afleiden uit de afdrucken van die zegels op tabletten, bijvoorbeeld dat er een getuige aanwezig was bij het sluiten van een overeenkomst of bij de uitspraak in een rechtszaak. Helaas is er heel weinig gepubliceerd over zegelingen op tabletten uit Nineveh, terwijl die ons juist veel zouden kunnen vertellen over datering en inhoud van culturele en economische betrekkingen.

Wat we weten over het economische leven in het Assyrië van het 1ste millennium v.Chr. is afkomstig uit een paar paleisarchieven en archieven van hoge functionarissen; alledaagse zaken werden blijkbaar op vergankelijke materialen vastgelegd, en meestal werd daarvoor niet het Akkadische spijkerschrift, maar het Aramese alfabet gebruikt. De *bullae* of kleizegelingen die wel bewaard zijn gebleven werden meestal voorzien van afdrucken van stempelzegels, die veel minder informatie leveren dan rolzegels. Bovendien bevatten Assyrische rolzegels maar weinig inscripties, laat staan dateerbare inscripties, en van de gepubliceerde Nieuw-Assyrische rolzegels komt dan nog maar een zeer beperkt aantal uit Nineveh. We kennen de iconografie dus, maar kunnen die alleen dateren via stijlanalyse.

CEDER, HONING EN STRUISVOGELEIEREN

Dat Nineveh een belangrijk cultureel centrum was kunnen we voornamelijk opmaken uit de teksten, die licht werpen op de zakelijke activiteiten van de Nieuw-Assyrische elite. Aan de Nieuw-Assyrische handelsteksten zijn verschillende studies gewijd, maar Nineveh neemt daarin steeds een zeer bescheiden plaats in. De teksten uit die 'andere hoofdstad' Assur en uit Nimrud spelen een veel grotere rol. Toch kunnen we uit de gegevens afleiden welke rol Nineveh in de Nieuw-Assyrische handel heeft gespeeld.

Maar wat is de definitie van handel? Die simpele vraag mogen we niet over het hoofd zien, want de vele goederen en grondstoffen die volgens de teksten van hand tot hand gingen zijn in te delen in vier hoofdcategorieën: oorlogsbuit, tributen, (diplomatieke) geschenken en daadwerkelijke ruilhandel (oftewel 'echte handel'), waarbij de laatste drie soms moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Een archeoloog werkt met deze vier categorieën, en een filoloog leest de teksten, waarop beslist moet worden over het waarheidsgedachte van de tekst.

Doordat de teksten afkomstig zijn uit de archieven van de hogere kringen krijgen we alleen inzicht in de handel in dure, zeldzame en exotische producten – zaken als basislevensmiddelen, schoenen en meubilair komen niet voor in deze teksten. Edelstenen, kostbaar hout als ceder en buxus, ivoor, wijn, honing, linnen, wol, metalen (zoals koper, tin, brons, ijzer, zilver en goud), glas, struisvogeleieren, wierook, paarden en exotische dieren, werden aangevoerd, veelal uit gebieden buiten de grenzen van het rijk. Wijn kwam uit Noord-Syrië en Zuid-Turkije, ivoor uit Syrië en Fenicië, cederhout uit Libanon, zilver uit het Taurus-

gebergte in Turkije waar het nog steeds wordt gedolven, en paarden waarschijnlijk uit Urartu in het huidige Oost-Turkije en West-Iran. Zoals gezegd werden deze goederen soms verworven door oorlogvoering, maar ook als tribuut van vazalstaten die een oorlog wilden voorkomen en zich zeker wilden stellen van de veiligheid en vrede die de Assyrische militaire macht bood. Tributen en diplomatieke giften zijn lastig uit elkaar te houden; waarschijnlijk was het vooral een kwestie van bulkgoederen tegenover stukgoederen. Formeel gezien behoorde alles in het rijk dan wel toe aan de koning, maar in de praktijk speelde particulier bezit uiteraard een belangrijke rol – zij het dat er via de belasting een aardig percentage terugvloede naar het hof.

Kleitabiet uit Kültepe, Turkije, met gegevens over het handelsverkeer tussen Anatolië en Assyrië, 2000-1800 v.Chr. Hoogte is 4.3 cm (© Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel).

Reliëf uit Nineveh met een afbeelding van een paard tegen een bergachtige achtergrond, 7de eeuw v.Chr. Hoogte is 17,2 cm (© Fitzwilliam Museum, Cambridge).

HEERSERS VAN DE WEG

Er was een grote economische rol weggelegd voor de Assyrische *tamkaru's*. Dit waren handelaren, of beter gezegd grote ondernemers die zelf enorme rijkdom vergaarden; in die mate zelfs dat ze geld leenden aan de koningen – een soort ‘Rothschilds’ avant la lettre. Deze groep is ook wel vergeleken met koninklijke gezanten als Sir Francis Drake en Christoffel Columbus, want ze maakten vaak lange en gevaarlijke reizen. Ze werkten veelal in dienst van de koning en combineerden zaken met diplomatie.

Een misschien wat ‘lagere’ categorie handelaren was die van de *bel harrani*, letterlijk de ‘heersers van de weg’. Zij vormden partnerschappen of investeringsgroepen,

en wisten veel kapitaal aan handelswaar te vergaren. Deze categorie kennen we vooral uit de archieven die in Assur zijn gevonden. De handelaren uit beide categorieën trokken rond, maar ze verbleven ook geregeld voor een langere periode in buitenlandse steden, waar ze als commercieel agent optraden. Hun werk was duidelijk niet voorbehouden aan ‘autochtone Assyriërs’, want het waren ook buitenlanders, zoals Feniciërs. Arabische kamelendrijvers werden ingezet voor het transport per karavaan. De Assyriërs maakten gebruik van beroemde handelshavens als Tyrus, Sidon en Karkemish. Lange tijd annexeerden ze deze steden niet – ze lieten hun eeuwenoude infrastructuur intact, en kregen hun deel via

belastingen. Tyrus in het bijzonder genoot een zekere vrijheid binnen dit systeem: het mocht vrij beschikken over het cederhout in Libanon, waarvan schepen en paleizen werden gebouwd, terwijl de omliggende regio's wel onderworpen waren aan de Assyrische heerschappij.

Welke sporen van al deze bedrijvigheid zijn er nog te vinden in de Nieuw-Assyrische bewoningslagen? Als we meer willen weten over de contacten met andere landen, en de invloed daarvan op de Assyrische cultuur, zal het onderzoek zich moeten richten op voorwerpen en iconografische en architectonische stijlen die aantoonbaar uitheems zijn. De eerder genoemde bederfelijke waren zullen niet worden aangetrof-

fen en metalen werden omgesmolten voor hergebruik en later, toen het Assyrische rijk ten einde kwam, weggevoerd door de veroveraars. Grafgiften bevatten soms nog edelstenen, maar de belangrijkste archeologische aanwijzingen voor de contacten tussen Nineveh en andere landen, zijn architectonisch van aard, vooral in de vorm van loggia's en tuinen.

BUITENLANDSE INVLOEDEN

Meerdere Nieuw-Assyrische koningen bouwden 'loggia's'. De term 'loggia' is een redelijke vertaling van het Assyrische begrip *bīt hilāni*, waarvan de etymologie nog onbekend is. Archeologen gebruiken deze term, die afkomstig is uit de annalen van de

Reliëf uit Nineveh waarop een Fenicisch schip op de Eufraat is te zien, 705-681 v.Chr. Hoogte is 66 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Reliëf van de Assyrische koning Tiglat-pileser III uit een paleis in Nimrud, 8ste eeuw v.Chr. Hoogte is 93.8 cm (RMO, Leiden).

koningen, met de volgende definitie: een gebouw met een rechthoekig grondplan en een zuilengalerij aan de lange zijde die toegang bood tot een reeks ruime vertrekken geflankeerd door kleinere kamers die er dwars op stonden. Koningen als Tiglat-Pileser

III, Sargon II en Sennacherib bouwden dit soort kleine paleizen en ze erkenden expliciet dat ze deze specifieke bouwstijl hadden overgenomen 'uit het westen', samen met de term *bīt hilāni* zelf. In Nineveh stond minstens één loggia en er was er ook een buiten de stad, gebouwd voor de kroonprins. Wat de koningen ook van het buitenland hadden overgenomen waren de exotische planten en bomen waarmee ze hun paleistuinen verfraaiden. Die tuinen waren bedoeld om comfort en ontspanning te bieden aan de koning en zijn familie, maar ze illustreerden tegelijkertijd de verstrekken-geografische en sociale macht van de koning. De tuin die Sennacherib in Nineveh had laten aanleggen was beroemd om zijn flora en waterwerken, en lag mogelijk aan de basis van de latere mythen over de hangende tuinen van Babylon. Hij is afgebeeld op een reliëf uit het paleis van zijn kleinzoon Assurbanipal, waarop ook de façade van een *bīt hilāni* te zien is.

Zoals je mag verwachten bij de hoofdstad van een groot rijk zijn er in Nineveh dus veel aanwijzingen te vinden van ver en wijd reikende contacten en wederzijdse culturele en economische invloeden. Deze laatste grote hoofdstad van het Nieuw-Assyrische rijk, na Assur, Nimrud en Khorsabad, werd in 612 v.Chr. geplunderd en in brand gestoken en nooit meer in oude glorie hersteld. Het is te hopen dat het beeld dat we van dit dynamische, internationale, culturele centrum hebben gecreëerd op basis van teksten en archeologische vondsten, door toekomstige, wetenschappelijk gecontroleerde opgravingen kan worden uitgebreid en versterkt.

BEROEMDE KONINGEN

BRADLEY J. PARKER

De Nieuw-Assyrische koningen wisten hun rijk gestaag uit te breiden tot een ongekende omvang. Een indrukwekkende prestatie, die ze deels te danken hadden aan hun charismatische karakter en hun vermogen om groot te denken. Toch was juist hun temperament ook een essentiële factor bij de ineenstorting van het rijk.

SENNACHERIB MAAKT NINEVEH TOT HOOFDSTAD

Rond 705 v.Chr. werd Sennacherib tot koning van het Nieuw-Assyrische rijk gekroond. Dat moet er haastig aan toe zijn gegaan: zijn vader Sargon II was gesneuveld op het slagveld. Plotseling had Sennacherib de absolute macht over een rijk dat een groot deel van het huidige Midden-Oosten bestreek. Hij was zich ervan bewust dat de onvoorziene dood van zijn vader tot grote problemen kon leiden en nam een moedig besluit. Hij verliet Khorsabad, de onvoltooide hoofdstad van zijn vader, en verplaatste het centrum van het rijk naar Nineveh. Daar bouwde hij een paleis dat een Nieuw-Assyrische koning waardig was – het ‘paleis

zonder gelijke’ – en hij veranderde de oude stad in een bloeiende metropool.

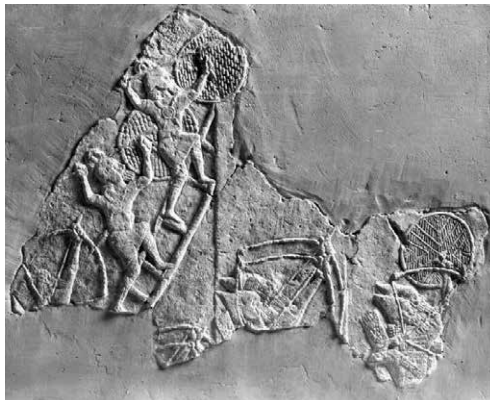
Sennacheribs paleis werd overvloedig versierd met stenen muurreliëfs waarop allerlei taferelen waren afgebeeld: oorlogshandelingen, bouwwerkzaamheden en religieuze rituelen. Reusachtige stieren met mensenhoofden sierden de gebogen deuropeningen en het paleiscomplex beschikte over een constante aanvoer van stromend water, een tuin met exotische bomen, zeldzame planten en dieren uit het hele rijk, en een harem.

Door zijn jarenlange training als kroonprins had Sennacherib zich ontwikkeld tot een gewiekste politicus en een bekwaam militair leider. Zijn status en opvoeding had-

Reliëf uit Khorsabad met koning
Sargon II, 8ste eeuw v.Chr.
Hoogte is 89 cm (Museo
Archeologico, Turijn).

Reliëf uit Nineveh
waarop de belegering
van een stad
door Assyrische
boogschutters en
speerwerpers te zien
is, 704-681 v.Chr.
Hoogte is 60.3 cm
(Metropolitan Museum
of Art, New York).

den echter ook een wraakzuchtige, hoogmoedige persoon van hem gemaakt. Deze eigenschappen kwamen volop tot uiting in zijn goed gedocumenteerde veldtocht naar Palestina en in zijn pogingen om de langdurige vete tussen Assyrië en Babylonië te beslechten.

Teksten en kunsthistorische bronnen over de Palestijnse veldtocht van Sennacherib schetsen een beeld van een koning die ervaren was in belegeringen en wist hoe hij door te dreigen met geweld zijn rijk kon versterken. Toch lijkt het erop dat Sennacherib zich in Palestina had verkeken op de kracht en de vastberadenheid van het Egyptische leger.

BABYLON GEPLUNDERD

Ook de manier waarop hij omging met de 'Babylonische kwestie' zegt veel over zijn persoonlijkheid. Hoewel de Assyriërs in de eerste helft van het 1ste millennium v.Chr. de politieke macht hadden in het Nabije Oosten, was Babylon het culturele en religieuze centrum. Omdat deze stad bovendien dicht bij het Assyrische rijk lag, had ze een bijzondere positie in het buitenlandbeleid van Assyrië.

Sennacherib stak veel politieke en militaire energie in Babylon, maar dat leidde tot een langdurig conflict waar de meeste stadscentra in Zuid-Mesopotamië bij betrokken raakten. Nadat hij de gehate Chaldeeër Merodach-Baladan van de Babylonische troon had gestoten, liet Sennacherib diens plaats innemen door een stroman; mogelijk droeg hij de macht zelfs over aan zijn zoon en erfgenaam Assur-nadin-sjumi, die later werd ontvoerd en gedood. Het verlies van zijn zoon, de kroonprins van het rijk, moet een zware klap voor hem zijn geweest, want de militaire operaties van Sennacherib hadden al snel meer weg van wraakoefeningen dan van strategische acties.

Nadat zijn legers het meermaals hadden moeten afleggen tegen de macht, snelheid en slimheid van de Babyloniërs, verloor Sennacherib zijn geduld. Hij omsingelde Babylon en wist de stad na maanden van hongersnood en ziektes in 689 v.Chr. te veroveren. Daarna koelde hij zijn woede op de stad en haar inwoners: volgens eigen zeggen maakte hij de gebouwen met de grond gelijk, plunderde hij de tempels, nam hij de godenbeelden mee en leidde hij zelfs kanalen om zodat het water de restanten van de stad kon wegspoelen.

De inname en plundering van Babylon was een militaire triomf, maar ook een diplomatieke ramp die een keerpunt in de Assyrische politieke geschiedenis markeerde. De Babylonische kwestie werd er niet mee opgelost, integendeel: de daden van Sennacherib zetten een reeks van gebeurtenissen in gang die uiteindelijk zou leiden tot de ineenstorting van het Nieuw-Assyrische rijk. Die reeks begon met de moord op Sennacherib.

EEN ZIEKELIJKE KONING

Op de twintigste dag van de maand *Tebet* (waarschijnlijk december) in 681 v.Chr., niet lang nadat Sennacherib Esarhaddon tot erfgenaam had benoemd, werd Sennacherib vermoord door een of meer van zijn zonen. De dader of daders – oudere broers van Esarhaddon – waren door Sennacherib gepasseerd, waarschijnlijk omdat ze de pech hadden dat hun moeder een van de Babylonische vrouwen van Sennacherib was. Nadat Esarhaddon de onrust die hierop volgde de kop had ingedrukt, besteeg hij in 680 v.Chr. de troon.

Esarhaddon had een slechte gezondheid. Hoewel we waarschijnlijk nooit zullen weten wat hem precies mankeerde, is uit diverse teksten af te leiden dat het ging

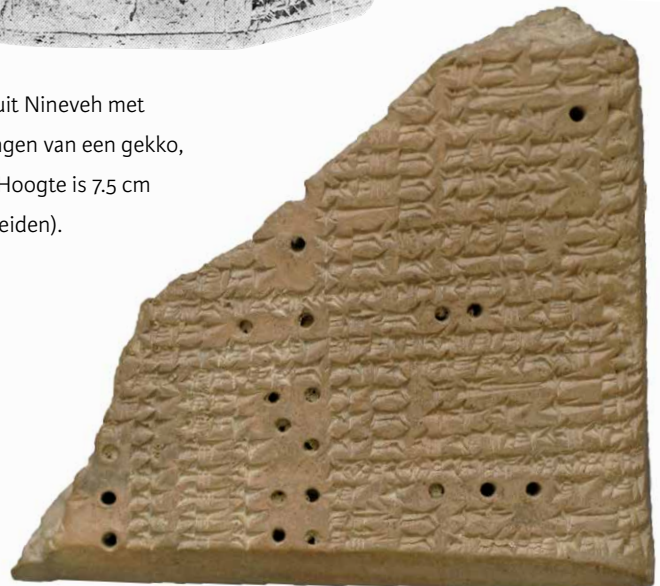

Detail van een reliëf uit Nineveh met een Assyrisch oorlogswerktuig tijdens de belegering van Lachish (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Prisma uit Nineveh waarop de bouwactiviteiten van koning Esarhaddon zijn beschreven, 7de eeuw v.Chr. (Nationaal Museum van Irak, Bagdad).

Kleitabiet uit Nineveh met voorspellingen van een gekko, 650 v.Chr. Hoogte is 7,5 cm (©NINO, Leiden).

Deze stele verhaalt over het conflict tussen de Assyrische koning Assurbanipal en de Elamitische koning Te-umman, ca. 645 v.Chr. Hoogte is 48 cm (© Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel).

om een chronische aandoening die hem ernstig verzwakte. Hij had regelmatig last van braakaanvallen, huiduitslag, huidontstekingen, neusbloedingen en misschien epileptische aanvallen. Uit de vele brieven van artsen en smeebeden aan de zonnegod is af te leiden dat de Assyrische geleerden, exorcisten en orakelpriesters eigenlijk niet wisten hoe ze de koning moesten behandelen.

De gebrekkige lichamelijke gesteldheid van Esarhaddon kan de reden zijn geweest waarom hij en zijn zoon Assurbanipal zich intensief bezighielden met waarzeggerij. Esarhaddons afhankelijkheid van de orakelpriesters aan het hof wordt geïllustreerd door het feit dat hij minstens drie keer een ritueel uitvoerde waarbij er een plaatsvervangende koning op de troon werd gezet, zodat fatale voorspellingen de plaatsvervanger zouden treffen in plaats van de echte koning.

Ondanks zijn kwalen leverde Esarhaddon indrukwekkende prestaties in zijn twaalfjarige heerschappij. Zo veroverde hij een groot deel van de Nijlvallei en kwam hij

een eind met het herbouwen van de stad Babylon. Om voor de hand liggende redenen was Esarhaddon er veel aan gelegen om zijn opvolging soepel te laten verlopen. Hij koos Assurbanipal tot erfgenaam van de Assyrische troon en benoemde tegelijkertijd Sjamasj-sjuma-ukin, een andere, half-Babylonische zoon, tot heerser van Babylonië. In 669 v.Chr. overleed Esarhaddon als gevolg van zijn ziekte.

BEKWAAM MAAR WRAAKZUCHTIG

Assurbanipal kwam in 668 v.Chr., toen het Nieuw-Assyrische rijk zijn glorieus tijds beleeftde, op de troon. Aan het begin van zijn regeerperiode toonde hij zich een vaardige leider en een uitstekende militair strateeg. Hij verstevigde de greep van Assyrië op de Levantijnse kust, veroverde nieuwe gebieden in Iran en trok tweemaal ten strijde tegen Egypte. Daardoor werd het Assyrische rijk groter dan ooit. Net als zijn voorganger ondernam Assurbanipal ook grote bouwprojecten; zo liet hij het spectaculaire Noordpaleis in Nineveh verrijzen.

Van zijn persoonlijkheid hebben we een vrij goed beeld. Zo weten we dat hij hield van jagen, paardrijden en boogschieten. Op paleisreliëfs is te zien hoe hij deze activiteiten uitvoert in de koninklijke plantent- en dierentuinen die hij in Nineveh had laten aanleggen. Assurbanipal was ook de enige Assyrische koning die geletterd was. Dat hij de schriftkunst toegewijd was, blijkt uit de inspanningen die hij zich heeft getroost om teksten uit het hele rijk te verzamelen en vermoedelijk ook te archiveren. Onder zijn hoede ontstond zo de 'bibliotheek van Assurbanipal'. Onze kennis van Mesopotamische literatuur hebben we in feite grotendeels aan deze koning te danken.

De liefde van Assurbanipal voor kunst kwam ook tot uiting in het beroemde leeuwenjachtreliëf uit zijn paleis. De realistische weergave van de stervende leeuwin, bijvoorbeeld, is uniek in de Mesopotamische kunst. Hoewel de monarch niet rechtstreeks betrokken was bij de vervaardiging van deze taferelen, kunnen we ervan uitgaan dat hij wel wat te zeggen had over de uitvoering.

Tegenover zijn interesse voor cultuur en zijn militaire vaardigheden stond zijn neiging om, net als zijn grootvader, persoonlijke rivaliteitsgevoelens mee te laten spelen bij zijn beslissingen. Daardoor lukte het hem niet om het verbond dat zijn vader had bereikt door Assurbanipals halfbroer op de Babylonische troon te plaatsen in stand te houden. Het conflict tussen de twee halfbroers begon toen de herbouw van de stad Babylon werd stilgelegd en de repatriatie van de godenbeelden naar Babylonische tempels werd tegengehouden. Dat had een domino-effect dat uitmondde in een landelijke opstand. Tijdens de vijandelijkheden die daaruit voortvloeiden, werden alle diplomatieke prestaties van Esarhaddon tenietgedaan en laaide het conflict tussen de Assyriërs en de Elamieten, een volk dat ten oosten van het Assyrische rijk leefde, weer op. De heerschappij van Assurbanipal die zo veelbelovend was begonnen, onttaarde in een burgeroorlog tussen de halfbroers. De strijd culmineerde in een wraakzuchtige en kostbare veldtocht met de volledige vernietiging van Elam als resultaat. De Assyriërs hadden intussen zoveel vijanden gemaakt dat het niet verwonderlijk was dat Nineveh in 612 v.Chr. werd vernietigd.

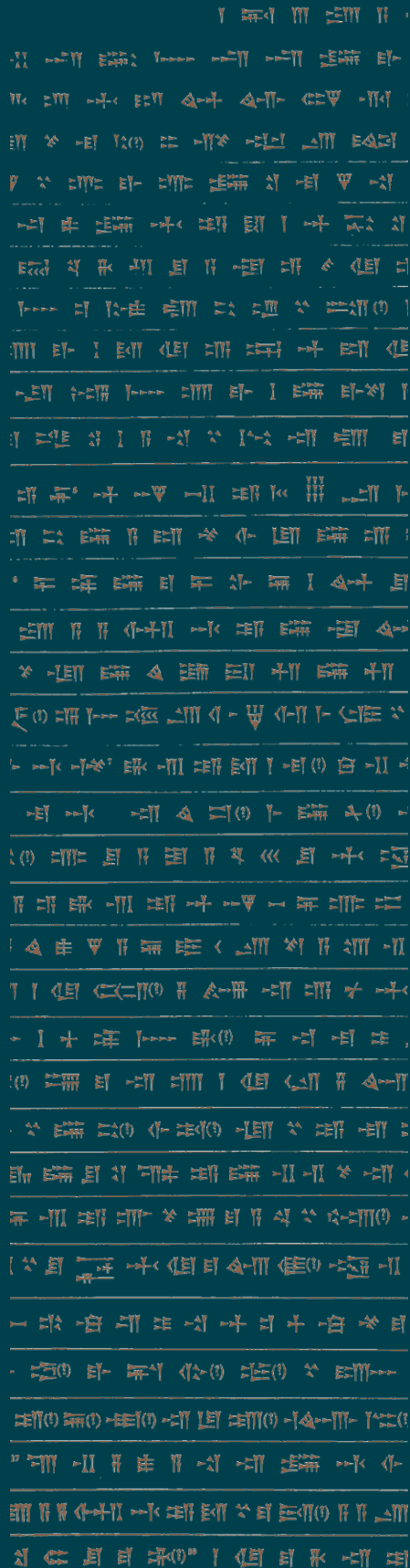
In hun streven naar uitbreiding van hun grondgebied hadden de Assyrische koningen een onbeheersbaar groot rijk gecreëerd. Bovendien hadden ze de keizerlijke schatkist uitgeput met hun megalomane bouwprojecten en hun kostbare militaire operaties, die in elk geval gedeeltelijk voortvloeiden uit rancune. Zo droeg hun persoonlijkheid bij aan de ondergang van het rijk dat ze zelf hadden opgebouwd.

Detail van reliëf uit Nineveh met stervende leeuwin, ca. 645 v.Chr. Hoogte is 48 cm
(© Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel).

Een kleitablet uit de bibliotheek van Assurbanipal met een fragment van het Gilgamesj-epos, 7de eeuw v.Chr. Hoogte is 22 cm (© NINO, Leiden).

De bibliotheek van Assurbanipal

Koning Assurbanipal verdiepte zich, in tegenstelling tot zijn vader en grootvader, graag in literaire en wetenschappelijke onderwerpen. Hij zou zich zelfs de Akkadische en de Sumerische taal hebben eigen gemaakt. Gedreven door zijn liefde voor de letteren verzamelde hij allerlei Assyrische en Babylonische teksten en legde daarmee in zijn Zuidwestpaleis de eerste bibliotheek aan. De collectie stond volledig in dienst van het welzijn en de macht van de koning, en er werden dan ook voornamelijk teksten over waarzeggerij, religieuze rituelen en geneeskunde verzameld. Daarnaast bevatte de bibliotheek minstens één exemplaar van alle composities die in het 1ste millennium v.Chr. bekend waren. Dat maakt de spijkerschrifttabletten van Nineveh tot een onmisbare bron om inzicht te krijgen in de literaire en andere teksten uit die tijd.

Bij de plundering van de stad in 612 v.Chr. raakte ook de bibliotheek ernstig beschadigd. De eerste verdieping van het paleis, waar het grootste deel van de bibliotheek was ondergebracht, zakte naar beneden waardoor de spijkerschrifttabletten in vele stukken uiteenspatten. Tussen 1848 en 1932 werden alle gevonden fragmenten overgebracht naar het British Museum in Londen. Het totale aantal fragmenten moet rond de 31.000 liggen; naar schatting zouden die fragmenten tussen de 6200 de 7750 complete tabletten moeten opleveren. Tot februari 2016 waren er in totaal 6063 fragmenten in elkaar gezet.

PRACHTIGE PALEIZEN

DAVID KERTAI

In de gloriетijd van het Nieuw-Assyrische rijk verrezen in Nineveh verschillende koningspaleizen. Kosten noch moeite werden gespaard om deze paleizen een waar koninklijk aanzien te geven. Ze behoorden tot de grootste gebouwen van hun tijd.

Wat we weten over de Nieuw-Assyrische paleizen in Nineveh beperkt zich tot de exemplaren uit de 7de eeuw v.Chr., toen de koning met zijn hof in deze stad zetelde. Er waren al eerder paleizen in de stad gebouwd, maar daarover is vrijwel niets bekend. Het merendeel van de paleizen uit de 7de eeuw v.Chr. stamt uit de regeringsperiode van Sennacherib. Het Zuidwestpaleis werd tussen 703 en 692 v.Chr. gebouwd op Kuyunjik, de belangrijkste heuvel van de stad. Het was het voornaamste paleis van het rijk en verving het koningspaleis in Khorsabad – dat maar kort die rol had vervuld – en het nog oudere Noordwestpaleis in Nimrud.

Na de voltooiing van het Zuidwestpaleis werd begonnen met de bouw van een mi-

litair arsenaal op de andere heuvel van de stad, Nebi Yunus. Dit complex werd gebruikt als tweede paleis van de stad. In de koninklijke teksten wordt het beschreven als een monumentaal, weelderig ingericht paleis waar waarschijnlijk de prinsen en kinderen uit buitenlandse hogere kringen werden gehuisvest en opgeleid.

Tijdens het bewind van Assurbanipal, rond 645 v.Chr., werd op Kuyunjik een derde paleis gebouwd: het kolossale Noordpaleis. Over de andere, minder imposante paleizen die in de stad moeten hebben gestaan, is niet heel veel bekend.

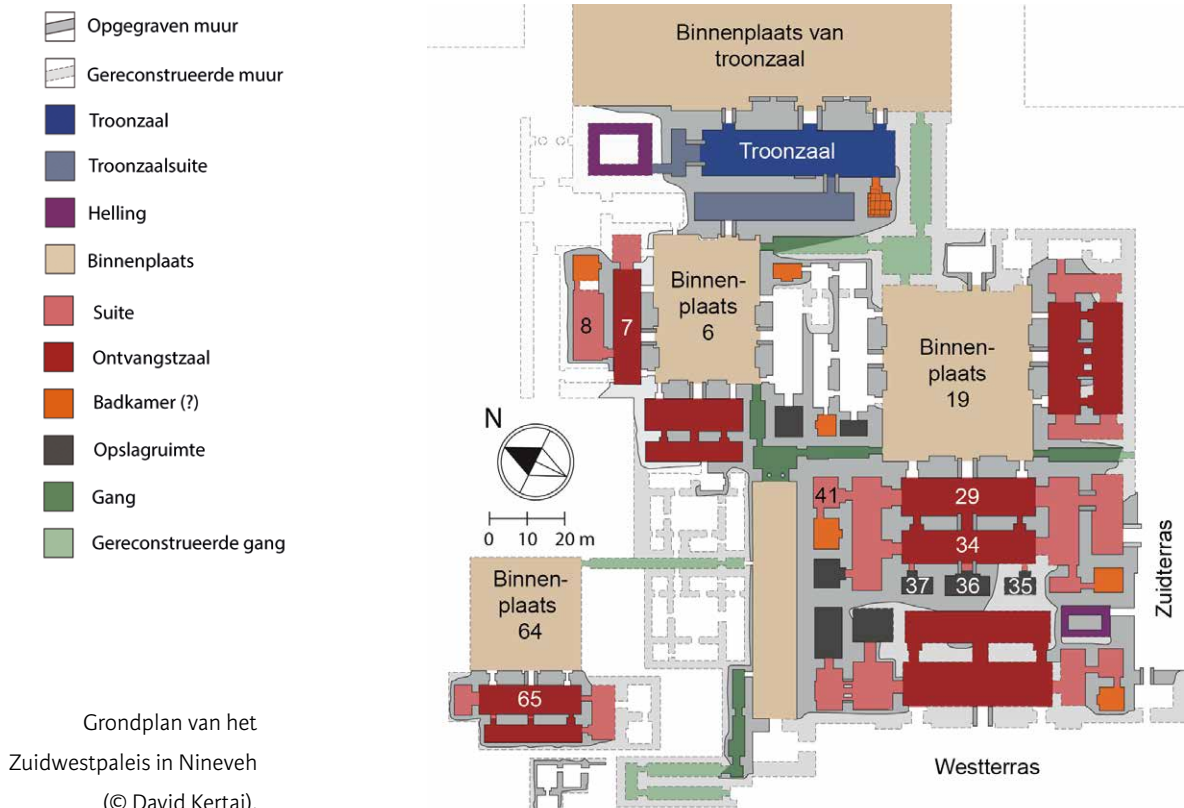
ONTVANGSTZALEN VOOR HONDERD MENSEN

De koningspaleizen vormden het hart van de Assyrische staat: ze dienden niet alleen als verblijf van de koninklijke familie, maar herbergden ook de schatkist van het rijk. Bovendien werden hier hoogwaardigheidsbekleders ontvangen. Deze bouwwerken behoorden tot de grootste van hun tijd. Ze waren overvloedig gedecoreerd, vooral met stenen reliëfs. Teksten, afbeeldingen en architectonische elementen leveren waardevolle informatie over de evenementen die in het paleis plaatsvonden, maar over het dagelijks leven van de paleisbewoners weten we nog vrijwel niets.

Wie een Assyrisch paleis bezocht kon letterlijk en figuurlijk niet om de koning heen: de koningsvertrekken lagen voorin, meteen bij de ingang, en overal in het paleis was zijn beeltenis prominent aanwezig.

Hoewel de toegang ongetwijfeld aan een select gezelschap was voorbehouden, doet de architectuur vermoeden dat de paleizen waren afgestemd op de ontvangst van grote groepen. De meeste ontvangtzalen boden ruimte aan zo'n honderd mensen en samen met de andere kamers konden de paleizen aanzienlijk grotere groepen herbergen. Bij de meeste activiteiten waren echter kleinere groepen betrokken, aangevuld met het omvangrijke koninklijk gevolg.

De meeste bouwkundige aanpassingen die in de loop van de 7de eeuw v.Chr. werden doorgevoerd, hadden tot doel nog grotere groepen te kunnen onderbrengen. Deze ontwikkeling is te relateren aan de uitbreiding van het rijk, die tot gevolg had dat er steeds meer Assyrische ambtenaren en provinciale en buitenlandse vertegenwoordigers waren die het paleis bezochten of er werkten.

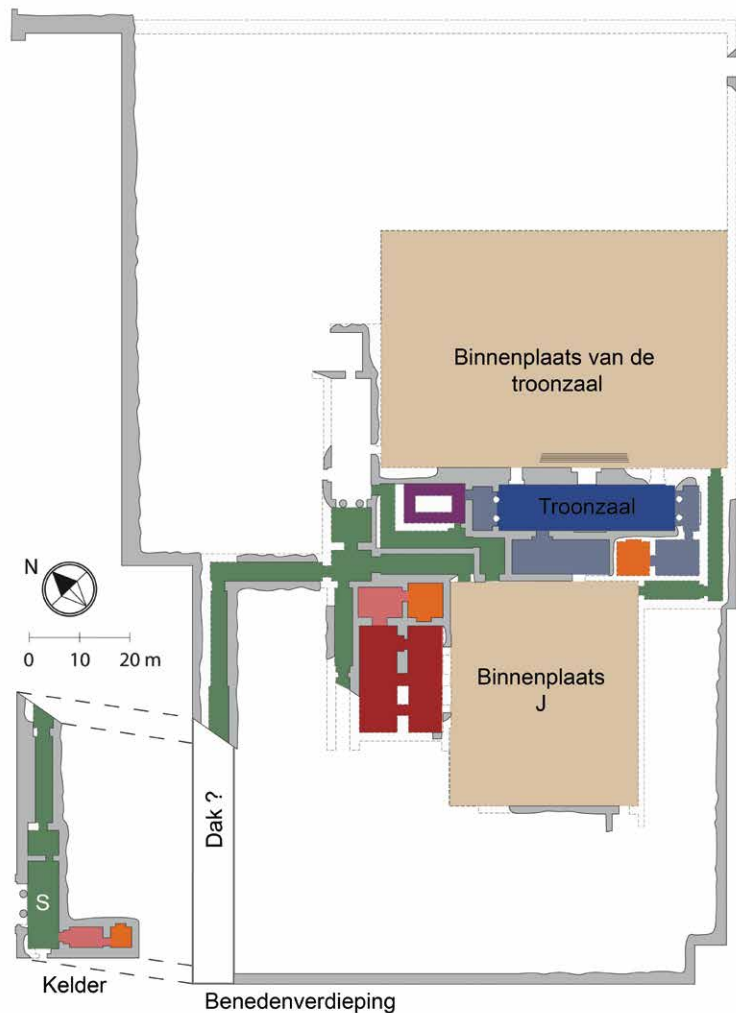

TROONZALEN EN WOONVERTREKKEN

De indrukwekkendste zalen lagen gegroepeerd in het midden van het paleis, en de troonzaal was altijd de eerste ruimte die men betrad, een soort drempel naar de rest van het paleis. Zo'n troonzaal was nog groter dan de andere ruimtes, met een oppervlakte van ca. 500 vierkante meter en een hoogte die waarschijnlijk tussen de 15 en de 18 meter lag.

De paleizen waren ingedeeld in suites, oftewel afzonderlijke zaalgroepen. Deze suites bestonden uit een grote, multi-functionele ruimte – altijd de ruimte die als eerste werd betreden – omringd door andere vertrekken, waaronder een badkamer. De meeste suites waren niet rechtstreeks met elkaar verbonden, wat betekende dat er binnenplaatsen en gangen nodig waren om van de ene naar de andere te gaan. Door het aantal gangen zo klein mogelijk te houden, kon alles en iedereen goed bewaakt worden en was het mogelijk om bepaalde delen van het paleis af te sluiten zonder dat andere delen ontoegankelijk werden.

Op basis van hun ligging in het paleis kunnen we van bepaalde ontvangstzalen stellen dat ze een woonfunctie hadden. Een specifiek slaapvertrek is echter niet herkenbaar. De gevonden architectonische en decoratieve elementen wijzen erop dat deze zalen bedoeld waren voor relaties van leden van het koningshuis, met name van de koningin en de kroonprins. De vertrekken werden dan ook slechts incidenteel als logeerkamer ingericht. Hoewel er nog steeds gediscussieerd wordt over de omvang en aard van het Assyrische hof, lijkt het erop dat het paleis alleen permanente huisvesting bood aan de koninklijke familie en een aantal lagergeplaatste paleisfunctionarissen.

HET ZUIDWESTPALEIS VAN SENNACHERIB

Het Zuidwestpaleis voldeed aan de regels van de Assyrische architectuur: de kamers waren gegroepeerd in afzonderlijke suites, de doorgangsroutes werden gevormd door binnenplaatsen en gangen, en de troonzaal lag vooraan het centrale deel van het paleis. Dat centrale deel was aangelegd rondom drie binnenplaatsen; zo waren de verschillende delen van het paleis wel van elkaar gescheiden, maar met een minimale afstand ertussen.

Het Zuidwestpaleis beschikte wel over veel meer en veel monumentalere ontvangstsuites dan de oudere koningspalei-

Grondplan van het Noordpaleis in Nineveh (© David Kertai).

Reliëf uit Nineveh met een speervechter die een rond schild draagt, een schutter met het hoofd van een vijand en twee ruiters met een lans, 7de eeuw v.Chr. Hoogte is 47 cm (© Museo Civico Archeologico, Venetië).

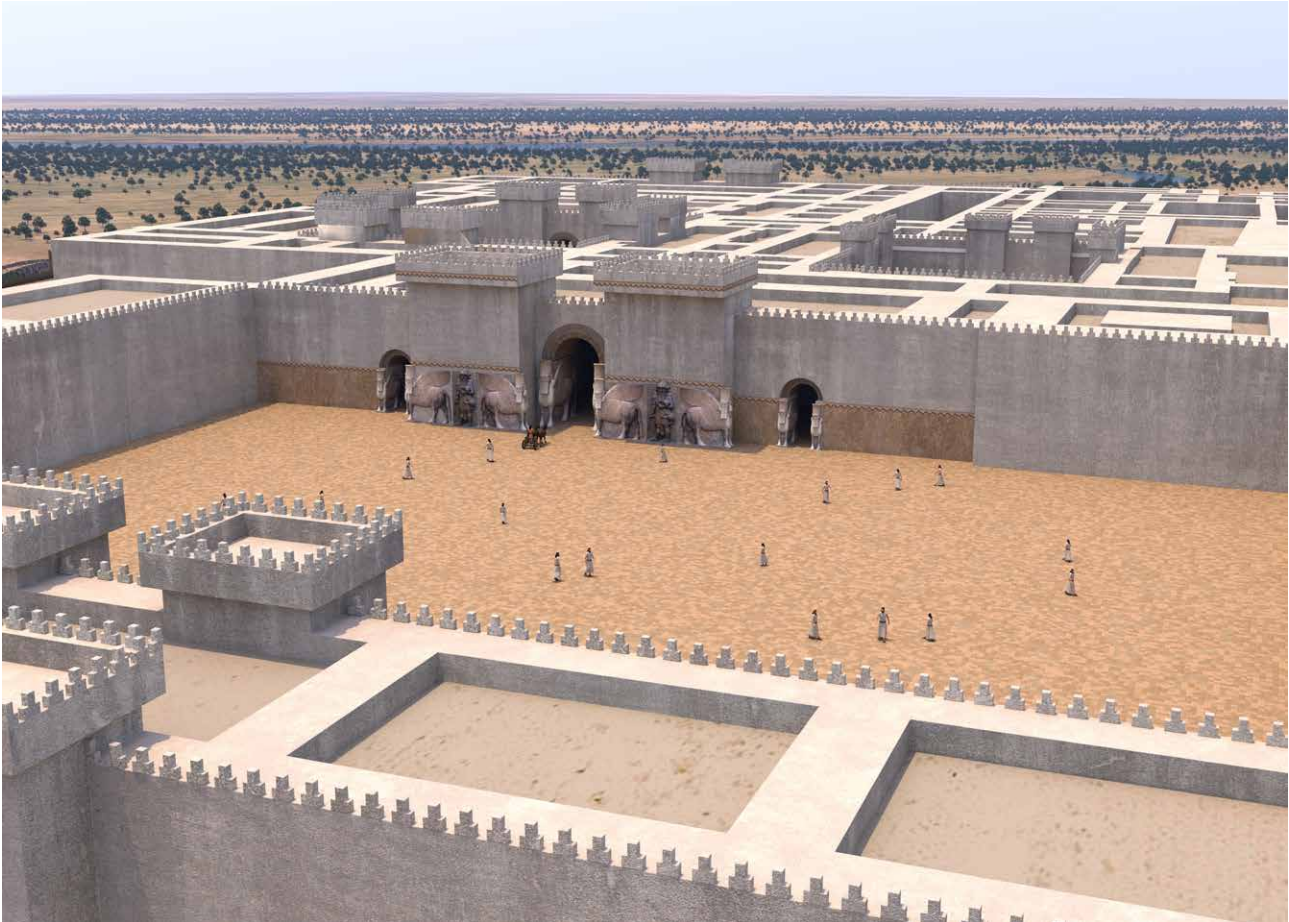
zen in Khorsabad en Nimrud. De grootste suites lagen rondom binnenplaats 19, die rechtstreeks te bereiken was vanaf het binnenhof bij de troonzaal. De grootste suite werd gevormd door kamers 29 tot en met 41. De beroemde bibliotheek van Assurbanipal bevond zich in een vestibule (kamer 41) die verbonden was met een badkamer in de noordelijke vleugel van de suite. Achter in de suite lagen drie kleinere kamers (35-37) waarvan de middelste was gedecoreerd met reliëfs over het beleg van Lachish, een opstandige stad in de Zuidelijke Levant. Zoals gebruikelijk in de 7de eeuw v.Chr. was de suite opgebouwd rond twee grote parallelle vertrekken. De ruimtelijke hiërarchie die zo ontstond vormde een breuk met de eerdere Assyrische architectuur.

Van oudsher was de eerste zaal waar men binnenkwam ook de belangrijkste, en dat zien we in dit paleis terug in de troonzaal. Een typische troonzaal bevatte twee zitplaatsen voor de koning: één bij de muur tegenover de centrale ingang en één achter in de ruimte. Deze indeling volgde een oude Mesopotamische traditie. De zitplaatsen werden geaccentueerd door nissen die uitbundig waren gedecoreerd met afbeeldingen van de koning. Achter in de troonzaal, op een groot stenen podium, stond de eigenlijke troon – die niet bewaard is gebleven. Deze troon was de belangrijkste plek in het paleis. In andere ontvangstzalen waren soortgelijke, maar minder opvallende zetels aangebracht, ook meestal achter in de ruimte.

De suites in het Zuidwestpaleis van Sennacherib hadden een andere indeling dan de meeste suites uit de voorafgaande paleizen. De blinde muren – waar een troon tegenaan kon worden geplaatst – werden vervangen door deuren. Zo ontstonden assen die dwars door de suite liepen en de kamers met elkaar verbonden. Het accent kwam daardoor te liggen op de kamers achter in de suite. Waarschijnlijk waren deze suites bedoeld voor banketten en andere bijeenkomsten die niet in de troonzaal plaatsvonden.

De vertrekken die in de eerste plaats een woonfunctie hadden, moeten in het grotendeels onbekende westelijke deel van het paleis hebben gelegen. Dit woongedeelte was afgescheiden van de belangrijkste ontvangstsuites, maar niet minder monumentaal. Het omvatte minstens één grote binnenplaats (64) met een aangrenzende suite aan de westzijde. Volgens inscripties werd deze ruimte gebouwd voor Sennacheribs koningin Tasjmetum-Sjarrat, al is dat niet af te leiden uit de architectuur of de decoratie, die, net als in de rest van het paleis, uit

militaire taferelen bestond. De zaal lijkt op de grote ontvangstsuites van het paleis en was waarschijnlijk bedoeld voor recepties en bijeenkomsten.

De meest imposante woon- en ontvangtsuite (kamers 7/8) lag naast binnenplaats 6, tussen het westelijke deel van het paleis en de troonzaal. Deze vertrekken waren waarschijnlijk bestemd voor de koning. In tegenstelling tot de meeste andere ontvangtsuites in het paleis, beschikte deze over asymmetrisch geplaatste deuren, waardoor het geheel een wat geslotener indruk maakte. In dat opzicht, en ook wat de positie binnen het paleis betreft, lijken deze ruimtes op de koningssuite in het Noordwestpaleis van Assurnasirpal in Nimrud. Dergelijke overeenkomsten met de oudere paleizen in Nimrud zijn zeldzaam.

HET NOORDPALEIS VAN ASSURBANIPAL

We tasten in het duister over het doel van Assurbanipals Noordpaleis. Het was aanzienlijk kleiner dan het Zuidwestpaleis, dat nog steeds in gebruik was en tijdens het bewind van Assurbanipal werd gerenoveerd, en is dan ook waarschijnlijk niet gebouwd ter vervanging van dat paleis. Vanwege de naam, *bīt redūti*, oftewel 'huis voor de troonopvolger', wordt veelal aangenomen dat het voor de kroonprins bestemd was, maar dat is allerminst zeker.

Zoals gebruikelijk bij de koningspaleizen uit deze periode leidde een monumentale gang naar een achteringang (zaal S). Dergelijke entrees bestonden ook eerder al, maar kregen in de 7de eeuw v.Chr. een statiger aanzien doordat er zuilen aan wer-

Reconstructie van
het Zuidwestpaleis in
Nineveh gemaakt door
Learning Sites
(© Learning Sites, inc.)

den toegevoegd. Zuilen kwamen niet vaak voor in Assyrië en werden meestal, zoals in dit geval, alleen gebruikt voor een entree-ruimte aan het begin van een gang. Dat ze zo zeldzaam zijn getuigt van de naar binnen

gerichtheid van de Assyrische zalen: een doorgang naar de buitenwereld was er niet. Deze entree-ruimte van het Noordpaleis bood waarschijnlijk toegang tot een koninklijke tuin rondom het paleis.

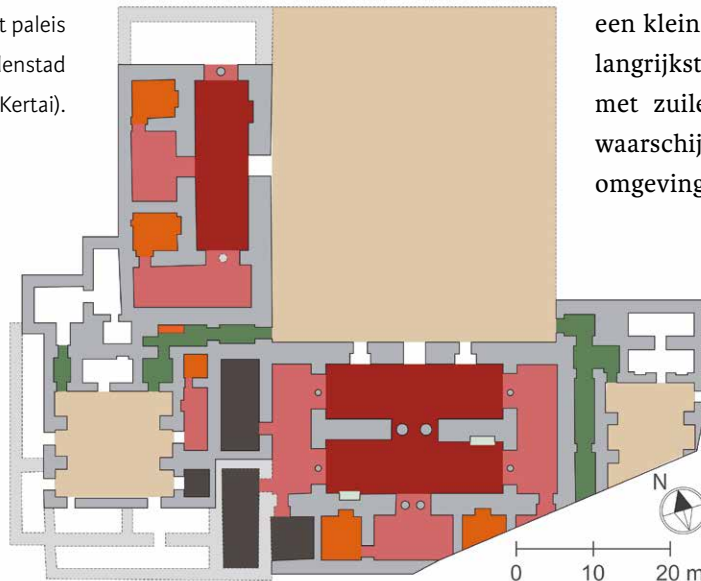

Het Zuidwestpaleis in Nineveh in mei 2008. Met dank aan Diane Siebrandt.

HET PALEIS VAN DE BENEDENSTAD

Hoewel de benedenstad vol moet hebben gestaan met voorname woningen, zijn er slechts van één paleis details bekend. Het bouwwerk zou bakstenen met inscripties van Sennacherib en zuilbasementen met inscripties van Assurbanipal hebben omvat. Dat doet vermoeden dat het paleis een koninklijk geschenk was, waarschijnlijk gebouwd voor een Assyrische prins. Het grondplan is vergelijkbaar met dat van het Noordpaleis en het onvoltooide Zuidwestpaleis van Esarhaddon in Nimrud. De belangrijkste suites zijn kenmerkend voor de villa's van de elite in de 7de eeuw v.Chr. De grootste suite bestond uit twee ruime kamers, met een centrale as die naar een kleinere kamer achterin leidde. De belangrijkste tussendeuren waren versierd met zuilen, een vorm van decoratie die waarschijnlijk – althans in een koninklijke omgeving – *bīt hilāni* werd genoemd.

Grondplan van het paleis
van de van de benedenstad
(© David Kertai).

DE TUINEN VAN SENNACHERIB

STEPHANIE DALLEY

De Assyrische koning Sennacherib bouwde niet alleen irrigatiekanalen voor de landerijen rondom Nineveh, maar ook voor zijn koninklijke tuinen. Inscripties beschrijven weelderige tuinen en reliëfs tonen een veelheid aan gewassen, aquaducten en watervalletjes. Is het mogelijk dat de legendarische hangende tuinen van Babylon zich eigenlijk in Nineveh bevonden?

Sennacherib vertelt op een kleiprisma dat hij in 694 v.Chr. de grond naast zijn nieuwe Zuidwestpaleis had opgehoogd en er tuinen had aangelegd. Hij had, zoals hij het omschreef, een ‘wonder voor alle volken’ gecreëerd, waarmee hij doelde op de harmonieuze eenheid van het paleis en de tuin. Deze bouwwerken bevonden zich op de hoge heuvel Kuyunjik en keken naar het oosten uit over de rivier de Khosr en naar het westen op de Tigris. Eerdere Assyrische koningen hadden hun spectaculaire bouwwerken ook als ‘wonder’ bestempeld, maar met de toevoeging ‘voor alle volken’ deed Sennacherib er nog een schepje bovenop.

SCHROEF VAN ARCHIMEDES

Sennacheribs tuinen waren ‘hangende’ tuinen, aangelegd op stenen terrassen die op arcades rustten. Kort geleden zijn ze geïdentificeerd als de legendarische hangende tuinen van Babylon. Dat de tuinen door de klassieke schrijvers per abuis aan de stad Babylon werden gekoppeld, kwam doordat er verwarring bestond over verschillende zaken: Nineveh werd verward met Babylon, Sennacherib met de Babylonische koning Nebukadnezar en de Tigris met de Eufraat.

Dat de tuinen boven op een arcade lagen, betekent dat de planten afhankelijk waren van een externe watervoorziening. Volgens eigen zeggen had Sennacherib een ingenieuze methode uitgedacht om con-

Bergen en water in Koerdistan (Daniele Morandi Bonacossi, Land of Nineveh Archaeological Project).

tinu water omhoog te brengen. Bij die methode werd een instrument gebruikt dat uit twee bronzen onderdelen bestond, een *giã-mahhu* (boomstam/cilinder) en een *alamittu* (een soort palmboom/spiraal). Dit instrument verving de traditionele *shaduf*, een emmer die werd neergelaten en opgehaald met behulp van een contragewicht.

Met de term *alamittu* wordt de mannelijke dadelpalm aangeduid. In Mesopotamische sculpturen is deze afgebeeld met een spiraalpatroon op de stam om hem te onderscheiden van de vrouwelijke dadelpalm, die een schelpen- of ruitenpatroon heeft. De cilinder en de spiraal (of schroef) vormen samen de zogeheten 'schroef van Archimedes', die de klassieke auteur Strabo noemt als techniek om water naar de hangende tuinen van Babylon te brengen. Dit mechaniek verklaart voor een deel waarom Sennacheribs tuinen be-

kendstonden als een wereldwonder: ze herbergden een technisch hoogstandje dat een loopje nam met de zwaartekracht.

Het water voor de tuinen werd afgetapt van de rivier de Gomel in de bergen van Koerdistan, een heel eind ten noordoosten van Nineveh. Daarvoor was een kanaal met aquaducten aangelegd dat het water naar lager gelegen rivieren en over valleien leidde, tot het uiteindelijk de hoger gelegen heuvel Kuyunjik bereikte. Het kanaal was zo'n 95 kilometer lang en de hellingshoek was zo berekend dat het water aan het einde omhoog liep tot halverwege de heuvel. Met de hierboven beschreven techniek werd het vervolgens naar de tuinen getransporteerd. Het kanaal met zijn aquaducten kan worden gedateerd aan de hand van de paleisreliëfs waarop Sennacherib is afgebeeld en door middel van koningsinscripties op bepaalde punten langs het traject.

GEURIGE SCHADUWBOMEN

In het Noordpaleis is een reliëf gevonden uit de tijd van Sennacheribs kleinzoon Assurbanipal met mogelijk een afbeelding van de tuin. Te zien zijn een stenen terras met een aquaduct en een paviljoen met zuilen. De beplanting wordt verbeeld door schetsmatige stereotypen van een groenblijvende dennensoort en een bladverliezende fruitboomsoort. Die verwijzen naar de geurige schaduwbomen van het Amanusgebergte in het huidige Noordwest-Syrië en Zuidoost-Turkije, een prachtige streek die Sennacherib, zo verklaarde hij, in zijn tuinen wilde nabootsen.

Om welke bomen het precies gaat is niet te achterhalen. In andere inscripties heeft Sennacherib het over zeldzame planten die hij had meegenomen uit het buitenland, maar die waren mogelijk bedoeld voor andere tuinen in en rond de benedenstad.

Enkele eeuwen later sloeg Alexander de Grote vlak bij de rivier de Gomel zijn kamp op, enkele dagen voor de 'slag bij Gaugamela', vernoemd naar deze rivier en de stad Tell Gomel. Hij had geschiedschrijvers meegenomen om zijn reizen en triomfen vast te leggen. Het is zeer aannemelijk dat zij het kanaal en de aquaducten met hun inscripties en beeldhouwwerken hebben waargenomen en uitleg hebben gekregen over de functie. Ze moeten welhaast over dit wonder hebben geschreven, maar geen van hun teksten is bewaard gebleven.

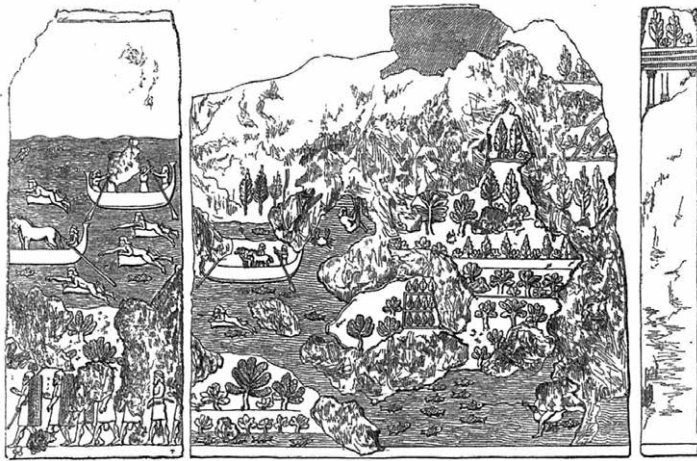
Pas veel later, in de 1ste eeuw v.Chr., citeerden en parafraseerden klassieke schrijvers fragmenten uit deze verloren kronieken. Van Diodoros van Sicilië weten we dat de tuinen wat grootte (ca. 120 meter lang en breed), vorm en terrassenstructuur betreft wel wat weghadden van een Grieks theater. Philon van Byzantium legde rond 200 v.Chr. de nadruk op het bovenste terras, waar een

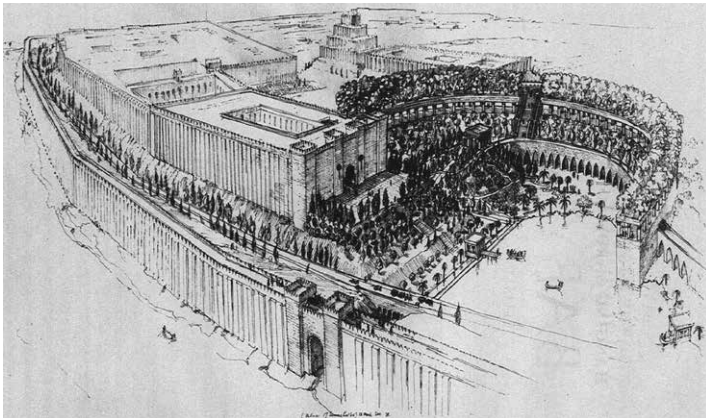
zuilengang was aangelegd. Die had een ingenieus gelaagd dak van palmstammen en aarde waarop bomen uit bergstreken werden geplant die schaduw boden en de wandelaars omgaven met geuren. Dit gaf de hele tuin een bijna bovennatuurlijke uitstraling.

Toen archeologen halverwege de 19de eeuw – net voor de opkomst van de fotografie – in Nineveh paleizen en reliëfpanelen opgroeven, tekenden ze veel van deze panelen na zodra ze uit de grond waren gehaald. Ze gebruikten een *camera lucida*, een prisma met twee lenzen waarmee een afbeelding op papier kon worden geprojecteerd, die ze vervolgens natrokken. De originele tekeningen zijn verzameld in vier kolossale boekdelen die zich nu in het British Museum bevinden. Op een ervan staan drie zwaar gehavende reliëfs waarop een tuin is afgebeeld; bovenaan is een zuilenrij te zien met een gelaagd dak waarop bomen groeien – precies zoals Philo het beschreef.

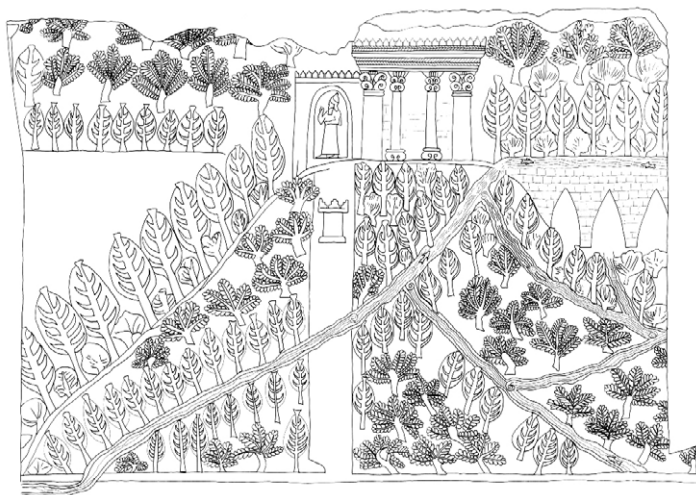
Reliëf van het parklandschap in Nineveh, 645-635 v.Chr. Hoogte is 208,3 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Tekening van een reliëf uit het Zuidwestpaleis met de zuilengang en de daarop geplante bomen (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Reconstructie van Sennacheribs paleistuinen, door Terry Ball (Stephanie Dalley).

Tekening van Assurbanipals tuinreliëf (Stephanie Dalley).

NADRUK OP DE TUINARCHITECTUUR

De teksten van Sennacherib over de tuinen en de watertoevoer, en de afbeeldingen op de stenen reliëfs in Nineveh komen in veel opzichten overeen met de verhalen die in de klassieke tijd werden geschreven over het wereldwonder van de hangende tuinen. Net als in de klassieke verslagen ligt in de Assyrische afbeeldingen de nadruk op de structuur en architectuur van de tuinen. Maar het kan goed zijn dat er ook reliëfs hebben bestaan waarop de beplanting centraal stond. Zo zijn op een ander reliëffragment uit het British Museum gedetailleerde planten te zien, waarvan er één – ondanks de verdwenen kleuren – te herkennen is als een lelie en een andere als een wijnrank.

Robert Koldewey, die van 1899 tot 1917 opgravingswerk verrichtte in Babylon, opverde dat het gewelfde gebouw van het Zuidpaleis in Babylon een dakterras bezat en beweerde dat dat de locatie van het wereldwonder kon zijn. Maar hij was zich er terdege van bewust dat de Babylonische en klassieke teksten niet overeenkwamen met zijn vondsten en moest tot zijn spijt concluderen dat er ook geen andere plek in Babylon viel aan te wijzen voor de beroemde hangende tuinen.

Aan de oudere, fantasierijke afbeeldingen met daktuinen, tempeltorens, hof-tuinen en waterraderen, kunnen we nu op waarheid gebaseerde reconstructies toevoegen door Assyrische bronnen te combineren met informatie van de klassieke schrijvers.

SCHRIJVEN EN SPREKEN

JAN GERRIT DERCKSEN

Het spijkerschrift is een schriftsoort waarin diverse talen kunnen worden uitgedrukt. In Nineveh zijn talrijke kleitabletten en andere voorwerpen met schrift gevonden. Deze geven niet alleen informatie over het leven in het Rijk en aan het hof, maar ook over de verschillende nationaliteiten in de stad.

RIETEN SYLUS EN NATTE KLEI

Het spijkerschrift werd uitgevonden in de Uruk-periode, tussen 3500 en 3000 v.Chr., en verspreidde zich snel vanuit Soemer in Zuid-Irak naar de rest van het oude Nabije Oosten. Het was aanvankelijk bedoeld voor de Soemerische taal, maar werd al spoedig ook gebruikt voor andere talen, met name het Akkadisch en vanaf ongeveer 2000 v.Chr. de hoofddialecten daarvan, het Babylonisch en het Assyrisch. Het spijkerschrift bestaat uit tekens waarmee woorden en lettergrepen worden weergegeven en werd met een rieten stylus geschreven op zorgvuldig gevormde en nog niet opgedroogde kleitabletten. De tabletten werden in de eerste plaats gebruikt voor admi-

nistratieve teksten, maar ook voor brieven en contracten, literatuur en geleerde werken. Vanaf de 21ste eeuw v.Chr. werd spijkerschrift ook aangebracht op met bijenwas bestreken houten schrijftabletten, die een veel gebruikt medium werden in de Nieuw-Assyrische periode. Koninklijke inscripties werden daarentegen dikwijls aangebracht op duurzamer materiaal, zoals steen (platen, standbeelden, rotswanden) en metaal (vaten, beelden, wapens), in het bijzonder wanneer deze beschreven voorwerpen tentoon werden gesteld. Tijdens het tweede millennium ontstonden prisma's, zeshoekige kolommen van klei, waarop koninklijke annalen werden geschreven.

Prisma, in Nineveh gevonden door kolonel Taylor. In de oorspronkelijk op een fundering aangebrachte tekst worden de veldtochten van koning Sennacherib en de bouw van het arsenaal beschreven, 691 v.Chr. Hoogte is 38.1 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Slechts bij uitzondering werden andere talen dan het Soemerisch en het Akkadisch met spijkerschrift weergegeven. Wanneer bijvoorbeeld de inwoners van Nineveh op enig moment Hurritisch spraken – een taal die rond Nineveh voorkwam –, dan zouden de administratieve en andere teksten toch in het Akkadisch zijn opgesteld, misschien wel met Hurritische invloeden, maar in principe in de schrijftaal die de schrijver op school had geleerd. Met het toenemen van de verspreiding van het Aramees in het Nieuw-Assyrische rijk gingen sommige schrijvers ertoe over om een korte samenvatting van de inhoud van een contract in het Aramees en met alfabetisch schrift op het kleitablet toe te voegen. Aramees werd met inkt op leer en *ostraca* (potscherven) geschreven, soms zelfs ingekrast op kleitabletten.

DE VROEGSTE TEKSTEN

Het oudste geschreven document dat in Nineveh is gevonden, is een gebroken tablet met getallen. Dit tekstje stamt uit de Uruk-periode en geeft geen enkele aanwijzing over de taal die gesproken werd. Uit de Vroeg-Dynastieke periode stamt een stenen fragment met een Akkadische inscriptie, misschien uit de Oud-Akkadische periode, toen koning Manisjtusju de tempel voor de godin Isjtar bouwde, zoals een latere inscriptie van Sjamsji-Adad ons vertelt. Op grond van de Hurritische namen van de stadsgodin Sjausja of Sjawusjka en van een van de heersers, Tisjatal, kunnen we concluderen dat Nineveh tijdens de 21ste eeuw v.Chr. onder Hurritische invloed stond, misschien al vanaf de vroege Oud-Akkadische periode. De Hurrieten waren een bevolkingsgroep die toen ten noorden van Nineveh leefde. De godin Sjausja van Nineveh treffen we voor het eerst aan op een tablet dat dateert uit het 46ste regeringsjaar van koning Sjulgi van Ur (21ste eeuw v.Chr.)

en Tisj-atal komt voor in andere teksten uit dezelfde tijd. De Hurritische invloed blijkt verder uit de naam van Isjtars heiligdom, *bēt nathi* (Bedhuis), op de Witte Obelisk van mogelijk koning Assurnasirpal I. Tijdens het vroege tweede millennium lieten de koningen van Assur inscripties achter in Nineveh, waarin dikwijls een vrome handeling werd vastgelegd. Ook dit type tekst vertelt niets over de toen in deze stad gesproken taal.

Volgens brieven uit de paleisarchieven van de aan de Midden-Eufraat gelegen stad Mari (begin 18de eeuw v.Chr.) was Nineveh ook bekend onder de naam Ninet, en fungeerde het als heilige stad van Nurrugum (mogelijk het huidige Mosul). Kort na de dood van koning Sjamsji-Adad verbleef Zazija, een heerser van de Turukkeeërs uit het noordelijke Zagros-gebergte, in Nineveh. Daar zijn enkele tabletten gevonden, waaronder brieven en een literaire tekst, met inscripties in het Oud-Babylonische dialect van het Akkadisch. De vermelding van een man genaamd 'Pizigarra van Ninua' op een tabletfragment van het Hurritische 'Lied der Vrijlating' lijkt erop te duiden dat Nineveh in de 17de eeuw v.Chr. nog steeds onder Hurritische invloed stond, net zoals waarschijnlijk het geval was tijdens de daaropvolgende Mittani-periode.

Nineveh was van de 14de eeuw tot aan de verwoesting in 612 v.Chr. de hoofdstad van de gelijknamige Assyrische provincie. De schrijf- en spreektaal werden de Midden- en Nieuw-Assyrische vormen van het Akkadisch. Slechts enkele Midden-Assyrische kleitabletten zijn in deze stad opgegraven.

DE NIEUW-ASSYRISCHE PERIODE

Uit de Nieuw-Assyrische periode zijn bijna 31.000 beschreven documenten gevonden. Deze stammen uit verschillende tijdvak-

ken en archieven. Het grootste deel is opgegraven in het Zuidwestpaleis; hierbij gaat het, net als bij de teksten die in het militaire arsenaal op Nebi Yunus zijn aangetroffen, vooral om geleerde, administratieve en juridische teksten. De geleerde teksten uit het Zuidwestpaleis en het Noordpaleis behoorden tot de koninklijke verzameling van Assurbanipal. Deze collectie omvatte teksten die waren geschreven in het geschreven in het Standaard-Babylonisch, dat is een literaire vorm literaire vorm die in Assyrië werd gebruikt voor koninklijke in-

Kleitablet uit Nineveh met koopcontract van een huis, 625 v.Chr. Lengte is 10.2 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Detail van een reliëf uit Nineveh waarop koning Assurbanipal jagend te zien is met een stylus of schrijfstift in zijn gordel, 645-635 v.Chr. (© The Trustees of the British Museum, Londen).

scripties en literaire teksten en waarin soms de moedertaal van de schrijver doorschemert, en in het Soemerisch. Assurbanipal was een van de weinige Mesopotamische koningen die spijkerschrift konden lezen en schrijven. Op muurreliëfs over de leeuwenjacht is hij afgebeeld met in zijn gordel een schrijfstift van het type dat werd gebruikt voor met was beklede schrijftafeltjes. De koninklijke correspondentie en de administratieve en contractuele documenten uit Nineveh zijn uitgegeven in de serie *State Archives of Assyria*.

HET ARAMEES

De inlijving van grote aantallen Aramees-talige mensen bij het Assyrische rijk zorgde voor de verspreiding van de Aramese taal en het alfabetisch schrift door het gehele rijk. Het Aramees werd zelfs de tweede taal, na het Assyrisch. Omdat het Aramees vaak op vergankelijk materiaal werd geschreven, zijn er slechts weinig teksten teruggevonden. Wel

zijn er korte bijschriften in het Aramees gevonden op kleitabletten met spijkerschrift. De populariteit van het Aramees was niet onbetwist. Koning Sargon II antwoordde in de kopie van een in Kuyunjik teruggevonden brief aan een bestuurder in de Babylonische stad Ur: '[Aangaande wat jij mij schreef]: "Indien het de koning behaagt wil ik mijn boodschappen aan de koning op Aramese documenten sturen" – waarom zou jij mij geen berichten in het Akkadisch schrijven?'

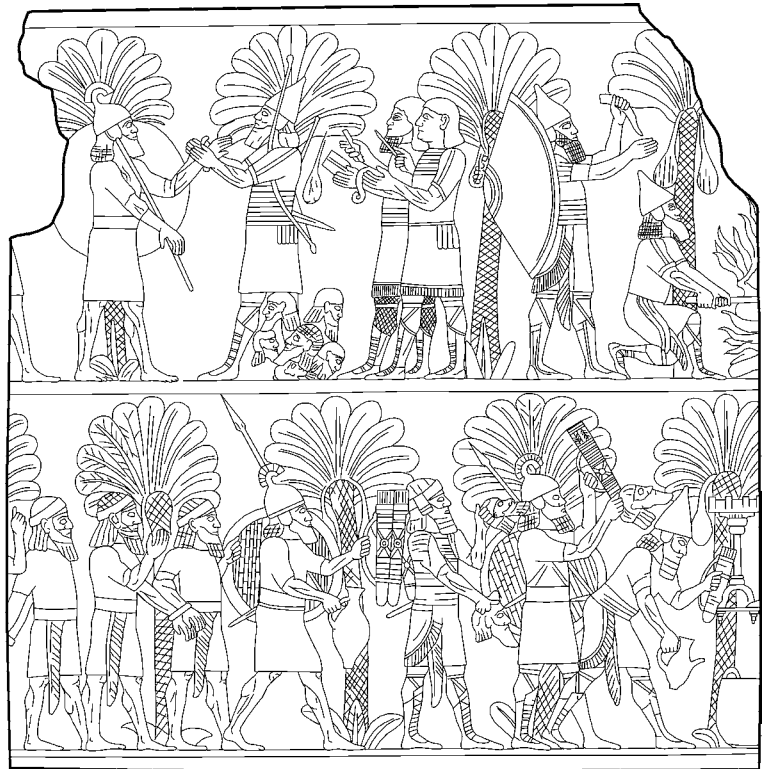
De oudst bekende en gedateerde Aramese tekst in Nineveh is een schuldoorkonde uit 674 v.Chr. Een ostracon met daarop een brief in het Aramees uit ongeveer 650 v.Chr. is gevonden in Assur; deze tekst stamt uit de tijd van Assurbanipal en handelt over de opstand van zijn broer Sjamassj-sjum-ukin. Klerken die op leren rollen in het Aramees schrijven en anderen die met spijkerschrift schrijven, zijn samen afgebeeld op paleisreliëfs uit Nineveh vanaf de regeringstijd van koning Sennacherib.

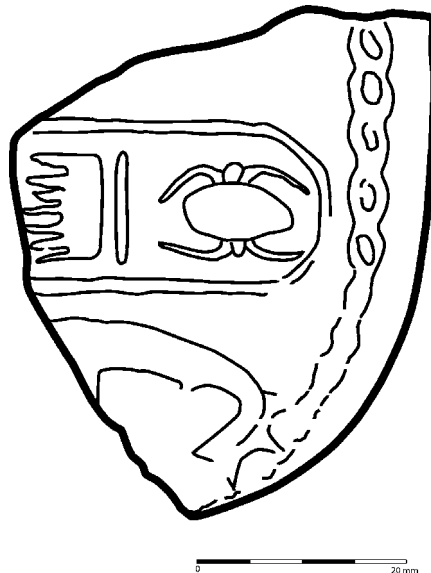
OVERIGE TALEN EN SCHRIFTSOORTEN

Dankzij de internationale politiek van het Nieuw-Assyrische rijk kwamen vanaf de tijd van koning Sargon II ook documenten in een andere taal dan het Akkadisch of het Aramees in Nineveh terecht. Een zeldzaam geval van een tekst in Egyptische hiërogliefen komt voor op de indruk van een zegel van de Kusjitische farao Sjabako (8ste eeuw v.Chr.) op de stop van een kruik. Verschillende Egyptenaren vestigden zich in Nineveh, maar van hen zijn geen teksten in Egyptisch schrift teruggevonden. Een contract uit het begin van de regering van Sennacherib handelt over de verkoop van een huis aan een man met de Assyrische naam Šilli-Assur, die een 'Egyptisch schrijver' wordt genoemd. Vier van de getuigen dragen een Egyptische naam, waaronder Sjsuanqu, waaronder Sjsuanqu, 'de schoonzoon (?) van de koning', die als, die als gijzelaar aan het hof in Nineveh verbleef. Een andere Egyptische prins was Nabu-sjēzibanni (ook een Akkadische naam), de toekomstige farao Psammetichus van Sais, die in Nineveh leefde ten tijde van Esarhaddon en Assurbanipal. Uit dezelfde tijd stamt een tablet met een opsomming van geleerden aan het koninklijke hof; onder hen bevinden zich drie 'Egyptische geleerden' en drie 'Egyptische schrijvers', die geleerde documenten uit Egypte bij zich kunnen hebben gehad. Tenslotte zijn verschillende teksten (waaronder een kleitablet en bullae) met inscripties in het Hiëroglifisch-Luwisch en tabletten met brieven in het Nieuw-Elamitisch op Kuyunjik aangetroffen.

De spijkerschrifttraditie eindigde met de val van Nineveh in 612 v.Chr. De stad werd tijdens de Hellenistische tijd weer bewoond, wat onder andere is te zien aan de teruggevonden Griekse wij-inscripties.

Tekening van een reliëf uit het Zuidwestpaleis van Nineveh, met daarop schrijvers van het Akkadisch en het Aramees.

Zegelafdruk op gebakken klei met inscriptie in Egyptische hiërogliefen. Nineveh, 25ste-18de dynastie. Lengte is 4.1 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

Gilgamesj en Enkidu

Op een aantal met spijkerschrift beschreven kleitabletten uit de bibliotheek van Assurbanipal staan delen van een groot verhaal: het Gilgamesj-epos. Dit verhaal is vermoedelijk ontstaan in het 3de millennium v.Chr. en verspreidde zich over het hele Nabije Oosten. Over een tijdsbestek van vele honderden jaren werden de verhalen van Gilgamesj opgeschreven. Een van de meest opmerkelijke delen werd door de Brit George Smith ontdekt en vertelt over een zondvloed waaraan alleen Oetnapisjt看 en zijn vrouw met een zelfgebouwd schip wisten te ontsnappen. De overeenkomsten met het bijbelse zondvloedverhaal zijn opvallend.

Of Gilgamesj echt heeft bestaan is twijfelachtig, maar hij wordt in het epos neergezet als koning van Uruk, een antieke stad in het zuiden van Irak. Samen met zijn vriend Enkidu beleeft hij allerlei avonturen. Zo doden zij de demon Humbaba, wat Enkidu met de dood moet bekopen. In zijn laatste uren beschrijft Enkidu de hel aan zijn vriend en diepbedroefd reist Gilgamesj eenzaam verder. Hij besluit op zoek te gaan naar het eeuwige leven, en daarvoor wendt hij zich tot Oetnapisjt看, de enige onsterfelijke mens en voorouder van Gilgamesj. Die verwijst hem naar een magisch kruid dat op de zeebodem groeit. Gilgamesj slaagt erin het kruid te bemachtigen, maar een slang steelt het terwijl hij aan het baden is. Het complexe verhaal, vol grote thema's als leven en dood, vriendschap en liefde, raakt mensen ook vandaag de dag nog.

GODEN, DEMONEN EN RELIGIE

BARBARA N. PORTER

In het Nieuw-Assyrische Nineveh leidden zowel gewone mensen als koningen een onzeker bestaan. Ze waren overgeleverd aan de grillen van allerlei goddelijke wezens. Een deel daarvan had het doorgaans goed met hen voor, maar de rest was van nature geneigd onheil te stichten.

ISJTAR, SJAMASJ EN NERGAL

Voor de Assyriërs was het leven doortrokken van religie. Ze beschouwden alle belangrijke elementen van hun universum – zoals de maan, gerst, water, het schrift en oorlogvoering – als goddelijk fenomenen, een levende *DINGER* of *ilu*, oftewel een godheid. Alles wat er in het universum gebeurde, werd geïnterpreteerd als actie en reactie van deze machtige *ilu's*, die zich in verschillende vormen aan de wereld toonden. Meestal namen ze menselijke gedaanten aan, maar soms waren ze zichtbaar als embleem of als standbeeld – dat tot leven werd gewekt met uitvoerige rituelen, zoals het ‘wassen van de mond’ en het ‘openen van de mond’. Godheden manifesteerden zich ook in objecten of als personificatie van plane-

ten, maar bovenal waren ze te herkennen in het verschijnsel dat ze belichaamden, zoals water, een storm of een dadelpalm.

De godin Ishtar werd bijvoorbeeld voorgesteld als een menselijk wezen met bovennatuurlijke krachten, als de planeet Venus en als symbool van seksuele liefde, extatische profetieën en oorlogvoering – ze was altijd prominent aanwezig op plaatsen waar strijd werd gevoerd. De zonnegod Sjasasj had een menselijke gedaante, maar toonde zich ook als de zon. Hij stond voor rechtvaardigheid: op zijn dagelijkse reis langs de hemel zag hij immers alles wat er gebeurde, en velde daar een vonnis over. De god Nergal, heer van de onderwereld, werd geassocieerd met de dood, plagen en oorlogen.

Kleiplaquette uit Otba, Irak, met mogelijk een voorstelling van de godin Ishtar, 1700 v.Chr. Hoogte is 6.7 cm (RMO, Leiden).

TEMPELS

Alle belangrijke godheden beschikten over een eigen tempel in een van de grote steden van Assyrië. Sommigen hadden zelfs tempels in meerdere steden, waar ze in verschillende varianten werden aanbeden. Deze heiligdommen werden beschouwd als hun woning en de goden werden hier dagelijks gekleed,

gevoed en verzorgd. Hun familieleden, bedienden en hovelingen waren lagere goden die bij hen inwoonden. Bovendien boden de tempels onderdak en bescherming aan allerlei goddelijke attributen die ook als goden werden behandeld en voedseloffers kregen, hoewel de gelovigen zich niet tot hen wendden om hulp. Ook de gebruiksvoorwerpen

van de goden, zoals bedden, wagens, boten en wapens, waren hier te vinden. In sommige gevallen ging men ervan uit dat de goddelijkheid van de bewoners afstraalde op onderdelen van de tempels zelf, de deuren bijvoorbeeld, die daarom werden beschouwd als godheden op zich waaraan eveneens offergaven moesten worden aangeboden.

De belangrijkste tempel in Nineveh werd Emasjmasj genoemd en was het verblijf van de godin Ishtar van Nineveh, die hier bovenal werd geëerd als godin van de oorlog en als beschermvrouw van de koning. Als oorlogsgodin was Ishtar al in de tijd van de eerste Assyrische veroveringen van grote waarde geweest voor de koning en zijn rijk, maar

Kleiplaquette uit Irak met mogelijk een voorstelling van de godin Ishtar, 2000-1700 v.Chr. Hoogte is 5,6 cm (RMO, Leiden).

Bronzen beeldje
van een Assyrische
god. Assur, 8ste-7de
eeuw v.Chr. Hoogte
is 11.4 cm (Staatliche
Museen zu Berlin
- Vorderasiatisches
Museum,
gefotografeerd door
Olaf M. Teßner).

toen Sennacherib rond 705 v.Chr. Nineveh tot zijn nieuwe hoofdstad verkoos, kreeg zij als patrones van deze stad een nog belangrijkere rol.

Er waren meer goden met een eigen tempel in Nineveh. Een van hen was Nabu, god van het schrift en beheerder van de ‘Tabletten van het Lot’, die de toekomst van de koning en de staat verkondigden. Ook Asjsjur, de oppergod van de Assyrische godenwereld, bezat samen met zijn gemalin Ishtar een eigen tempel waar Nineveh het Nieuwjaarsfeest vierde. Verder stonden er tempels voor de zonnegod Sjamasj, de maangod Sin, de zeven hemelse krijgers die ‘Sibitti’ werden genoemd, en waarschijnlijk ook voor Adad, de god van storm, water en oorlog.

Als koninklijke hoofdstad vereerde Nineveh niet alleen de goden die in de stad woonden, maar ook de goden van het hele rijk. Dit blijkt onder meer uit een inscriptie die koning Esarhaddon in de 7de eeuw v.Chr. liet aanbrengen in het arsenaal dat in zijn opdracht was gebouwd. De tekst is zowel een uiting van de godsdienstbeleving van de Ninevietische elite in de laatste dagen van het Nieuw-Assyrische rijk als een vreugdevolle uitroep van de ‘koning van de vier kwarten [van de wereld]’, die zijn oorlogszuchtige goden een schitterend geschenk gaf, namelijk een nieuw arsenaal voor het Assyrische leger, hun militaire verlengstuk op aarde. Esarhaddon wijdde het bouwwerk in ‘met blijdschap, gejubel, [en] melodieuze gezangen’, zo staat er. ‘Ik heb de goden Asjsjur, Bel, Nabu, Ishtar van Nineveh, [en] Ishtar van Arbela, de goden van Assyrië, hen allen, uitgenodigd hier binnen te treden. Ik heb hun rijke, zuivere offers bereid en mijn gaven voorgelegd. Die goden hebben, met standvastig hart, mijn koningschap gezegend.’ De lagere be-

schermgoden, die geen eigen tempel hadden, kregen een plek in de deuropeningen van een van de paleizen, in de vorm van beeldhouwde, grote, gevleugelde stieren of leeuwen, om ‘mijn koninklijke pad te bewaken [en]... me gelukkig te maken’.

RELIGIEUZE TAKEN VAN DE KONING

Uit koninklijke teksten valt af te leiden dat de drie hoofdtaken van de Assyrische heerser religieus van aard waren. Hij moest de Assyrische goden dienen als hogepriester, tempels voor hen bouwen en deze onderhouden, en gebieden veroveren ‘van de rijzende zon tot de ondergaande zon’. Het doel van deze laatste taak was vooral tributen en roofbuit te vergaren, zodat hij tempels kon bouwen en de goden de overvloed kon bieden waaraan ze gewend waren.

In zijn rol als hogepriester reisde de koning regelmatig naar Assur, het religieuze centrum van het rijk, om daar de belangrijkste staatsrituelen uit te voeren. Ook ging hij in die functie naar de steden Nimrud en Erbil, waar de overwinningen van het leger moesten worden gevierd. In Nineveh zelf vervulde de koning vooral religieuze plichten met een lokaler karakter. Zo leidde hij de jaarlijkse Nieuwjaarsviering en offerde hij, bijgestaan door een priester, voedsel en drinken aan de plaatselijke goden als onderdeel van het *tākultu*-ritueel.

Kom in de vorm van een hand, waarschijnlijk gebruikt bij religieuze ceremonies. Syrië en Turkije, 9de eeuw v.Chr. Lengte is 7.4 cm (RMO, Leiden).

Stenen reliëf uit
Nineveh met een
tekst over de godin
Mulissu, die vaak wordt
geïdentificeerd met
de godin Ishtar van
Nineveh, ca. 645 v.Chr.
Hoogte is 43.5 cm
(NINO, Leiden).

Ook zijn rol als opperbevelhebber van het leger had een religieuze betekenis. De volgende inscriptie van Esarhaddon uit het arsenaal laat zien dat de koning zijn oorlogen won omdat hij een werktuig van de goden was, hun uitvoerende militaire macht op aarde:

De god Asjsjur, vader van de goden, gaf me [de macht] om [steden] in puin te laten vallen en te [her]bevolken [en] het Assyrische grondgebied uit te breiden; de god Sin, heer van de kroon, verordende dat heldhaftige kracht [en] robuust geweld mijn lot was; de god Sjamasj, licht van de goden, verhief mijn gewichtige naam tot de hoogste rang; de god Marduk, koning der goden, zorgde ervoor dat de vrees voor mijn koningschap zich over de berggebieden verspreidde als een dichte mist; de god Nergal, machtigste der goden, schonk mij felheid, pracht en verschrikking; [en] de godin Ishtar, de vrouwe van de strijd en oorlog, gaf me een machtige boog [en] een felle pijl als geschenk.

Hoe konden de koningen van Assyrië nog nederlagen lijden met al die steun? Als dank bouwden ze tempels voor de goden, zorgden ze voor hen en nodigden hen als eregast uit in hun paleizen.

KWAADAARDIGE WEZENS

Achter de grote goden van Nineveh loerden echter ook demonen. Dit waren kwaadaardige, lagere wezens die wel als godheden werden beschouwd, maar niet werden aanbeden en geen eigen tempel hadden. Omdat ze rampspoed en ziekte brachten, werden ze geweerd en als ze toch ergens hun intrek hadden genomen moesten ze gedwongen worden te vertrekken. Daarvoor bestonden uitgebreide procedures, uitgevoerd door speciaal daarvoor aangewezen priesters. Soms werden de demonen op afstand gehouden met afbeeldingen van beschermgoden die om de hals werden gedragen, of met plaquettes waarop lagere, beschermgoden waren afgebeeld en die, onder begeleiding van bezweringsformules, in de hoeken van de kamers en onder drempels en vensterbanken werden begraven. Als een van de kwelgeesten er toch in slaagde iemand krankzinnig of dodelijk ziek te maken, werd gepoogd hem uit te drijven met rituelen waarbij klokken en leeuwenkostuums kwamen kijken.

HET EINDE VAN EEN WERELDSTAD

MARC VAN DE MIEROOP

Het einde van de machtige stad Nineveh, en daarmee het Nieuw-Assyrische rijk, werd veroorzaakt door een alliantie van vijanden van de Assyriërs. Al eeuwenlang intrigeert deze gebeurtenis schrijvers, kunstenaars en archeologen.

In zijn veertiende regeringsjaar belegerde de Babylonische koning Nabopolassar de Assyrische hoofdstad Nineveh. Het was de maand *Simanu*, volgens onze kalender de maand mei of juni, van het jaar 612 v.Chr. De Babylonische troepen hadden op hun mars naar het noorden hun krachten gebundeld met onder anderen de Meden uit het Zagrosgebergte in West-Iran, mannen wier voorouders als lijfwachten van de Assyrische koningen hadden gediend. Het beleg duurde drie maanden. In de maand Abu wisten ze een bres te slaan in de verdediging van Nineveh en verwoestten ze de stad. De Assyrische koning Sin-sjarru-ijkun stierf in die periode, mogelijk in de strijd. De veroveraars sleepten een enorme buit in de wacht,

waarna de Meden naar huis terugkeerden. Nabopolassar bleef en gebruikte Nineveh als uitvalsbasis voor veldtochten tegen wat er nog restte van het Assyrische rijk.

IN OORLOG TEGEN ASSYRIË

De val van Nineveh was een doorslaggevende gebeurtenis in de oorlog tussen Assyrië en zijn voormalige onderdanen, de Meden en de Babyloniërs, die zeker vijf jaar eerder was begonnen. Nabopolassar, waarschijnlijk een telg van een vooraanstaande familie die met de Assyriërs had gecollaboreerd, had in 625 v.Chr. een onafhankelijke dynastie gesticht in Babylon. Nadat hij de regio uit de Assyrische greep had bevrijd, rukte hij in 615 v.Chr. op naar het cen-

Fall of Nineveh,
getekend door John
Martin in 1829.

trale deel van Assyrië. Tegelijkertijd openden ook de Meden de aanval op het gehate rijk: in 614/613 v.Chr. namen zij het religieuze centrum Assur in, waarna ze met de Babyloniërs een verbond sloten tegen hun gemeenschappelijke vijand. Volgens Babylonische bronnen troffen 'de koning van Akkad [Babylonië] en Cyaxares [koning van de Meden] elkaar buiten de stad waar ze tot een wederzijds akkoord kwamen en algehele vrede sloten'.

Twee jaar later veroverden en verwoestten ze, zoals gezegd, Nineveh, maar de Assyriërs boden nog enkele jaren fel verzet. Uit de correspondentie met provinciale centra blijkt dat plaatselijke ambtenaren soldaten wierven om hun steden te verdedigen, en de laatste Assyrische koning, Assur-uballit II, wist in 609 v.Chr. zelfs nog grondgebied te heroveren in het noorden van Syrië. Hij kreeg hierbij steun van de Egyptenaren en de bevolking in de westelijke gebieden van het Nabije Oosten. Het kostte Babylonië nog tien jaar om het hele

gebied dat eerder onder Assyrisch bewind had gestaan, te veroveren. De aanval op Jeruzalem in 597 v.Chr. en de verwoesting van die stad ruim tien jaar later, beschreven in de Hebreeuwse Bijbel, maakten deel uit van dit moeizame proces.

In Babylonische bronnen is opvallend weinig te vinden over al deze oorlogen. Waar de Assyriërs hun koningen eerden door uitgebreid verslag te doen van hun militaire wapenfeiten, legden de Babyloniërs de nadruk op andersoortige prestaties. Informatie over oorlogen is uitsluitend te vinden in beknopte kronieken, waarin zakelijke opsommingen worden gegeven van hun militaire conflicten. Aan de val van Nineveh wordt in deze kronieken geen bijzondere aandacht geschonken. Desalniettemin was het een cruciaal moment, dat de moderne historici terecht aanwijzen als het begin van het einde van het Assyrische rijk. Archeologisch bewijs en beschouwingen over de ondergang van de stad in Griekse en bijbelse bronnen staven deze visie.

BELEGERING EN VERWOESTING

Archeologisch onderzoek bevestigt dat de aanval van de Babyloniërs en de Meden op verzet stuitte en dat er een langdurige belegering volgde. Uit opgravingen in de jaren 1990 bij de zuidoostelijke Halzi-poort bleek dat de originele, zeven meter brede entree met kleitichels tot twee meter was versmald om zo makkelijker indringers tegen te kunnen houden. Deze architectonische aanpassingen zien we ook bij de andere poorten in Nineveh. De skeletten die bij bovengenoemde opgravingen zijn aangetroffen, getuigen van de verschrikkingen waarmee de verovering gepaard ging. In de Halzi-poort lagen de resten van twaalf personen: volwassen mannen, maar ook adolescente jongens, twee kinderen en een tien maanden oude baby. Dat zij stierven als gevolg van gevechten blijkt uit de pijlpunten, lanspunten en speren die naast hun lichamen werden ontdekt.

Natuurlijk is de vondst van onschuldige slachtoffers op zich niet verbazingwekkend, want de inname van een stad liep vrijwel altijd uit op een bloedbad. We weten echter dat Nineveh na de verovering een speciale behandeling kreeg. Volgens de kroniek werd de stad met de grond gelijkgemaakt, en archeologisch onderzoek in de 19de en begin 20ste eeuw bevestigt dat: op verschillende plaatsen werden dikke lagen as ontdekt. Maar de verwoesting vond pas enige tijd na de inname van de stad plaats en er werd gericht te werk gegaan. Als we goed kijken naar de resten van de stenen reliëfs waarmee de paleismuren waren bekleed, zien we dat bepaalde figuren moedwillig zijn toegetakeld: hun ogen en neuzen zijn weggehakt, evenals de inscripties waarin hun identiteit werd vermeld. De doelwitten van dit geweld werden zorgvuldig geselecteerd: het betrof onder meer de Assyrische

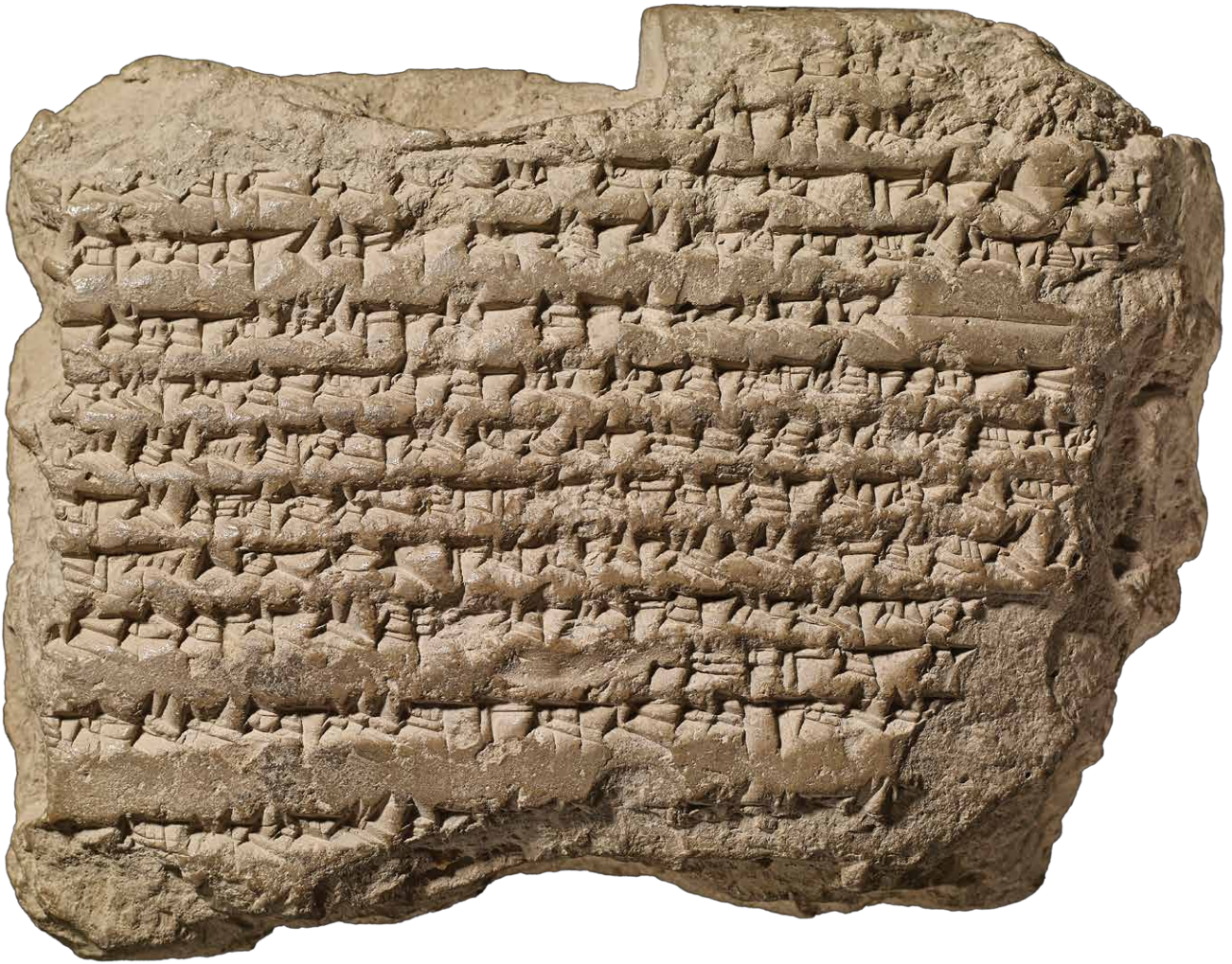

koning en koningin, een Elamitische col-laborateur van de Assyriërs en een soldaat die was afgebeeld op het moment dat hij de Elamitische koning onthoofdde. Dat de nadruk lag op personen die ooit de Elamieten kwaad hadden berokkend, doet vermoeden dat afstammelingen van dat volk deelnemen aan de vernielingen.

De mannen die de afbeeldingen bescha-digden, zwaaiden niet lukraak met een mo-kerhamer in het rond, maar vernietigden op rituele wijze de afbeeldingen die ze het meest verafschuwden, met het doel ze van hun macht te beroven. Waarschijnlijk con-

Detail van een reliëf uit Nineveh waarop het hoofd van de soldaat bewust is beschadigd, 7de eeuw v.Chr. (©v Angelo Rubino, IsCR, MIBACT and CRAST).

Een kleitablet uit Babylon waarop een oorlogsverklaring is geschreven.

Een Babylonische koning, waarschijnlijk Nabopolassar, beticht de Assyrische koning ervan dat hij zich een vijand had getoond door Babylonische tempelschatten naar Nineveh mee te nemen, 626-605 v.Chr. Lengte is 12,7 cm (© The Trustees of the British Museum, Londen).

centreerden de Meden en de Elamieten zich op koning Assurbanipal, die Susa, de hoofdstad van Elam in het westen van Iran, had belegerd, terwijl de Babyloniërs het gemunt hadden op koning Sennacherib, de verwoester van Babylon. Voordat ze de paleizen in brand staken, moeten ze erdoorheen zijn gelopen om de complexe reliëfs en inscripties te bestuderen.

DE WRAAK VAN BABYLON

Waarom moest Nineveh compleet van de aardbodem worden gevaagd? Een opmerkelijk document dat werd opgesteld voor Nabopolassar biedt inzicht in deze kwestie. Het betreft een oorlogsverklaring waarin de aanvaller de misdaden van Assyrië

tegen Babylon opsomt: 'U werd een vijand van Babylon, u plunderde het land en voerde [de buit] af naar Assyrië. De eigendommen van de Esagila [de tempel van de god Marduk] en Babylon hebt u weggehaald en [naar Nineveh] gezonden. U doodde de oudsten van de stad.'

Nabopolassar zwoer Nineveh met gelijke munt terug te betalen: 'Ik zal Babylon wreken. De bezittingen van de Esagila en Babylon zal ik terugbrengen... De muur van Nineveh, die van steen is, zal ik, zoals bevolen door Marduk, de grote heer, ophopen als een berg zand. [De stad] van Sennacherib, de zoon van Sargon, kind van een huis slaaf, veroveraar van [Babylon], plunderaar van Babylonië, zijn wortels zal ik uit-

rukken en de fundamenten van het land zal ik uitwissen.' Hij verwijst duidelijk naar de verovering van Babylon door Sennacherib, die plaatsvond in 689 v.Chr., zo'n 75 jaar voor de aanval op Nineveh. Ooggetuigen van die aanval waren er niet meer, maar Sennacheribs bijzonder beeldende en gedetailleerde verslag was er nog wel. Het was een riskante onderneming waarmee Sennacherib de toorn van Marduk, de hoogste god van het Babylonische pantheon, afriep over zichzelf en zijn opvolgers.

Nabopolassar profileerde zich als degenen die deze wandaad wreekte, en hij deed precies hetzelfde als Sennacherib had gedaan; althans, hij herhaalde Sennacheribs woorden in zijn eigen geschriften. Dat weten we niet uit de Babylonische teksten, maar uit latere verslagen van bijbelse en Griekse schrijvers, die, getuige de gedetailleerdheid van hun verhalen, dergelijke teksten bij de hand moeten hebben gehad.

De bijbelse profeet Nahum, en de Griekse historicus Ctesias, die rond 400 v.Chr. aan het Perzische hof verbleef, weten beiden te vertellen dat Nineveh tijdens de Babylonische aanval onder water werd gezet. Moderne geleerden hebben zich het hoofd gebroken over een goede verklaring voor deze daad, maar vooralsnog zonder succes. Het lijkt dan ook aannemelijk dat Nahum en Ctesias zich baseerden op een staaltje Babylonische retoriek dat was uitgelokt door de Assyrische verslagen over de belegering van Babylon. In die verslagen had Sennacherib verklaard dat hij Babylon

van de aardbodem had weggespoeld door de Eufraat om te leiden, en dat hij het terrein had laten terugkeren naar zijn oorspronkelijke toestand van waterige chaos. Waarschijnlijk wilde Nabopolassar het verhaal verspreiden dat hij als vergelding hetzelfde had gedaan met Nineveh, al was dat fysiek onmogelijk.

Ctesias vervolgde zijn verhaal met een beschrijving van de dood van Sardanapalus – deze figuur was gebaseerd op Assurbanipal, niet op de veel minder bekende Sin-sjarru-iskun, die daarwerkelijk de laatste koning in Nineveh was. Volgens de Babylonische kroniek stierf Sardanapalus tijdens de belegering. Hij liet een gigantische brandstapel aanleggen, met al zijn goud en zilver erbovenop, sloot zich samen met zijn concubines en eunuchen op in een uitgespaarde ruimte binnenin en stak het geheel in brand. De Europese romantici uit de vroege 19de eeuw waren gefascineerd door dit tragische einde. Het beroemdste resultaat daarvan is *De dood van Sardanapalus* uit 1827, waarin Eugène Delacroix zijn verbeelding de vrije loop liet en de Assyriër portretteerde als een sultan uit het Midden-Oosten, apathisch achterover liggend op zijn weelderige divan, omringd door naakte harem vrouwen. In werkelijkheid moet het heel anders zijn gegaan, maar de belegering van Nineveh was zonder meer een belangrijke episode in de geschiedenis van het oude Nabije Oosten, een episode die terecht al eeuwenlang blijft intrigeren.

RECENTE GESCHIEDENIS

De verwoesting van Nineveh markeerde niet alleen de instorting van het Assyrische rijk, maar betekende ook het einde van duizenden jaren continue bewoning in de stad zelf.

De Tigris en Mosul
rond 1920.

Hoe verging het de inwoners van Nineveh na de val van hun stad? Afgezien van minimale reparaties aan de tempels van Nabu en Ishtar en aan het Zuidwestpaleis, en spaarzame tekenen dat er in de benedenstad mensen hebben gebivakkeerd, beschikken we voornamelijk over weinig aanwijzingen dat de stad in de eerste jaren na de vernietiging bewoond was. Alleen uit de Achaemenidische periode (550-330 v.Chr.) zijn er sporen van bewoning gevonden. De Griekse historicus Xenophon trok in 401 v.Chr. door Nineveh, in die tijd bekend als *Méspila*, en beschrijft die plek in zijn *Anabasis* als een verlaten ruïnestad. Archeologische gegevens uit Nineveh lijken die beschrijving te bevestigen. In de klassieke verslagen over de overwinning van Alexander de Grote op Darius III wordt Nineveh echter genoemd als referentiepunt voor de locatie van het slagveld, wat erop zou kunnen wijzen dat

de kennis over de locatie van de stad pas na de Achaemenidische periode verloren ging.

Uit de vondst van Hellenistische munten, Hellenistisch aardewerk en twee inscripties, is af te leiden dat Nineveh bewoond werd tussen de 3de en 2de eeuw v.Chr. Na de ontbinding van het Seleucidische rijk werd Nineveh in de 2de eeuw v.Chr. veroverd door de Parthische koning Mithridates I. We weten dat er op Kuyunjik Parthen hebben gewoond en dat er mogelijk een tempelcomplex heeft bestaan. In het Zuidwestpaleis is een kalkstenen beeldje van Heracles gevonden uit deze periode, en in de benedenstad ten noorden van Nebi Yunus een standbeeld van Hermes. Tot nog toe hebben we geen aanwijzingen dat hier Romeinen hebben verbleven, maar een groot aantal munten uit het begin van de 3de eeuw na Chr. duidt wel op economische banden tussen Nineveh en de Romeinse forten langs de Tigris, de oostgrens van het Romeinse rijk.

Het christendom kwam in de 1ste eeuw na Chr. naar Mesopotamië en groeide snel, vooral na de stichting van de Kerk van het Oosten in de 6de eeuw. Er zijn archeologische bewijzen dat er op Kuyunjik een grote christelijke gemeenschap leefde, en op Nebi Yunus werd in de 4de eeuw na Chr. een klooster opgericht ter ere van de profeet Jonas. Na de komst van de islam in 637-640 na Chr. verplaatste zich het machtscentrum naar Mosul, dat aan de andere kant van de Tigris lag en tot aan de Ottomaanse periode de voornaamste stad in de regio bleef.

NINEVEH EN MOSUL

HIKMAT BASHEER AL-ASWAD

Hoewel Nineveh vrijwel van de aardbodem werd weggevaagd, bleef de stad een belangrijke rol spelen in de religieuze tradities, met name in het christendom. In geopolitiek opzicht nam Mosul in de loop van het 1ste millennium na Chr. echter de centrale positie in de regio over. De ruïnes van Nineveh werden gezien als de resten van een glorierijk verleden.

Nineveh beleefde haar hoogtij in de 7de eeuw v.Chr. als hoofdstad van het Nieuw-Assyrische rijk. Al snel na de complete verwoesting in 612 v.Chr. trokken de inwoners weg en daarna werd Nineveh nog slechts sporadisch bezocht. Toen de Griekse historicus Xenophon in 401 v.Chr. door het Assyrische binnenland trok, stuitte hij op deze ooit zo imposante stad, waar weinig meer van over was. Het Assyrische volk stierf echter niet uit: een aantal Ninevieten bleef in de omgeving wonen, anderen trokken naar het bergland in het huidige Koerdistan.

VAN MÉSPILA TOT MOSUL

De oude stad Nineveh op de oostoever van de Tigris is uitgebreid bestudeerd, maar

de geschiedenis van de nederzetting op de westoever van de Tigris krijgt weinig aandacht. Uit archeologische en historische gegevens valt af te leiden dat deze kant van de rivier al in de Midden-Assyrische tijd bevolkt raakte, toen Nineveh een belangrijk politiek en religieus centrum was. In deze en de daaropvolgende Nieuw-Assyrische periode bouwden de Assyriërs vestingen langs de rivier ter verdediging van Nineveh. Een daarvan kwam te staan op een heuvel die nu Kulaïat wordt genoemd. Er zijn aanwijzingen dat na de ondergang van Nineveh een deel van de inwoners naar deze heuvel verhuisde. Dit was ook de plek die Xenophon in zijn *Anabasis* beschreef toen hij het gebied aan het eind van de 5de eeuw v.Chr. be-

Foto van de oude stad
van Mosul in 2009
(UNESCO).

zocht: 'een omheind kasteel, vervallen en verlaten, in de buurt van de stad Mésþila'.

De naam Mésþila is hoogstwaarschijnlijk afgeleid van het Assyrische woord *mushþalu*, dat 'benedenverdieping' of 'laag gebied' betekent, of van *mashþel*, 'vervallen' of 'beschadigd'. Na de komst van de Grieken, werd de naam veranderd in Maciel of Moselle, dat langzaam overging in Mawþil of Mosul, de huidige naam van een van de grootste steden in Irak. In zijn moderne Arabische vorm, betekent deze naam 'ontmoetingsplaats' en de stad wordt ook wel de brug tussen het Arabisch schiereiland en de Levant genoemd.

BISSCHOP VAN NINEVEH

Uit historische documenten blijkt dat het christendom zich vanaf de 1ste eeuw na Chr. verspreidde tot in Mesopotamië. De Assyriërs waren de eersten in dit gebied die bekeerd werden; een proces dat opvallend genoeg overeenkwam met de bijbelse voorspelling die Jesaja vele eeuwen eerder deed. Ook de Arameeërs omarmden het christendom en het Aramees werd de hoofdtaal

voor de christelijke ritën en later de taal van alle zendingen. De joodse gemeenschap, die hier al leefde toen de zendingen aankwamen, versmolt in feite met de christelijke groepen. Al deze groepen ontwikkelden zich tot kerkelijke gemeenten, de voorlopers van de huidige Syrisch-christelijke gemeenschap in Mosul.

Het christendom breidde zich, vooral na de stichting van de Kerk van het Oosten in de 6de eeuw na Chr., snel uit. Mesopotamië werd ingedeeld in bisdommen, waaronder die van Nineveh en Mosul. Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat er in Kuyunjik een grote christelijke gemeenschap woonde. Bij Nebi Yunus werd al in de 4de eeuw na Chr. een klooster gesticht ter ere van de profeet Jonas. Een eeuw later, tijdens de Byzantijnse periode, werd dit klooster de zetel van de bisschop van Nineveh. Na de komst van de islam in 637-640 na Chr. nam het belang van Mosul vanwege de strategische ligging op de westoever van de Tigris snel toe, en in 650 werd de bisschopelijke zetel naar deze stad verplaatst.

MOSUL IN DE ISLAMITISCHE PERIODE

In 637 na Chr. vielen Mosul en andere nederzettingen aan weerszijden van de Tigris zonder bloedvergieten in handen van de moslims en vanaf dat moment ontwikkelde Mosul zich tot een bloeiende stad. Er verschenen moskeeën en kerken, er werden straten aangelegd en er werden kastelen, paleizen, markten en scholen gebouwd. Mosul werd een regionaal centrum en bereikte haar glorieertijd onder de heerschappij van Badr ad-

Din Lulu, een van de islamitische leiders uit de 13de eeuw. De schitterend gedecoreerde al-Nuri-moskee, die omstreeks 1170 werd gebouwd door Nur ad-Din Zangi geldt als het architectonische pronkstuk van die tijd. De minaret heeft een dubbele trap naar de top en was met zijn 50 meter een van de hoogste van Irak tot hij in 2017 werd verwoest.

In de late islamitische en de Ottomaanse periode ontwikkelde de stad zich tot een centrum voor metaalbewerking. Ten tijde van de Atabeg-dynastie in Mosul, toen het

Gouden munt van Badr al-Din Lulu. Mosul, 1233-1258. Diameter is 2.8 cm (© Fitzwilliam Museum, Cambridge).

Koperen munt van Nasir al-Din Mahmud met een afbeelding van een gezicht. Mosul, 1219-1233. Diameter is 2.9 cm (© Fitzwilliam Museum, Cambridge).

De stad Mosul begin
twintigste eeuw
(American Colony,
Jeruzalem).

gebied politiek relatief stabiel was, bereikte dit handwerk een uitzonderlijk hoog niveau, zoals ook de Britse reiziger Jackson constateerde in 1767. De ambachtsslieden van Mosul genoten veel aanzien en hun producten werden naar Azië en Europa geëxporteerd. De objecten die hier werden vervaardigd – huishoudelijke voorwerpen, gereedschappen, wapens, deuren, werktuigen voor grondbewerking en sieraden – zijn te herkennen aan de vele menselijke en dierlijke voorstellingen waarmee ze werden verfraaid.

In Mosul werden ook munten geslagen. Imad ad-Din Zangi, die in 1128 de eerste Atabeg-vorst werd, creëerde zijn eigen munten, met metaal van een hoge zuiverheidsgraad en Nasjki- of Koefische inscripties. De munten werden gemaakt van koper (flus), zilver of brons (dirhams) en goud (dinars).

Op enkele munten waren mensen of dieren afgebeeld; iets wat zeldzaam was in de late islamitische periode.

EIGEN GESCHIEDENIS

Vanaf de vroege islamitische periode waren de inwoners van Mosul trots op hun oude bouwwerken, waartoe ook de resten van Nineveh behoorden. Nineveh was onderdeel van de lange geschiedenis van Groot-Mesopotamië als een van de grootste steden van de oude wereld. En ze speelde en speelt een belangrijke rol in verschillende religieuze tradities, waaronder het christendom en de islam. De schrijvers van het Oude Testament, klassieke schrijvers als Herodotus en Xenophon, en talloze Arabische en islamitische historici wisten van het bestaan van Nineveh. Sommigen

van hen brachten zelf een bezoek aan de oude ruïnes en aan Mosul. Archeologische verkenningen in de 19de en 20ste eeuw en de ontdekking van duizenden intrigerende Assyrische objecten veranderden Nineveh van een mysterieuze en vergeten stad in een tastbaar symbool van schoonheid en macht.

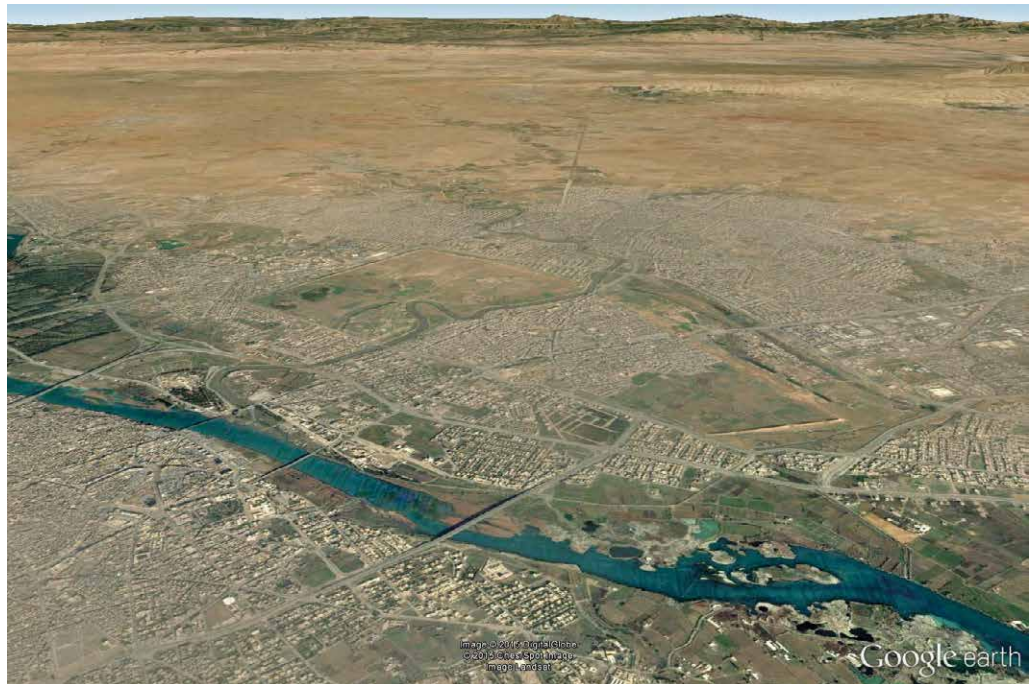
Vanaf eind 19de eeuw, maar vooral in de 20ste eeuw begonnen de inwoners van Mosul het belang van hun erfgoed en cultuur in te zien – daarmee liepen ze ruim voor op andere Iraakse steden. De resten van Nineveh werden beschouwd als een openluchtmuseum waar onderwijs werd gegeven, maar dat ook mocht worden gebruikt voor picknicks en familiebijeenkomsten. Het doel was om kennis te verspreiden over het gemeenschappelijke verleden en zo de belangstelling voor de eigen geschie-

denis aan te wakkeren. Archeologische vindplaatsen zoals Nineveh vertegenwoordigen een belangrijke periode in het verleden van Irak. Mosul en Nineveh dragen de boodschap uit dat je niet echt naar de toekomst kunt kijken zonder je in het verleden te verdiepen.

Het Mosul Museum, gesticht in 1952, toont aan hoe groot de culturele belangstelling van de inwoners is. Het wordt beschouwd als het belangrijkste museum in Irak na het Nationaal Museum in Bagdad. Het huidige gebouw, dat uit 1974 stamt, beslaat een oppervlakte van 1500 vierkante meter en omvat expositieruimtes, kantoren, collegezalen, een bibliotheek en een depot voor oudheden. De tentoonstelling is onderverdeeld in vier thema's: prehistorie, Assyrië, de Parthische stad Hatra en vond-

Het Mosul Museum
in oktober 2008.
Met dank aan Diane
Siebrandt.

Satellietbeeld van Nineveh, omgeven en gedeeltelijk opgeslokt door de moderne stad Mosul (Google Maps).

sten uit de islamitische periode. Na plunderingen in 2003 werd het museum in april 2009 gerestaureerd, met steun van museumoloog Stuart Gibson van UNESCO. Drie jaar later werd het officieel geopend en konden scholieren en studenten er weer terecht – tot de komst van IS.

MOSUL, NINEVEH EN IS

Op 10 juni 2014 namen IS-militanten de stad Mosul en de ruïnes van Nineveh in bezit. Onmiddellijk vernielden ze een groot deel van de historische, archeologische en religieuze symbolen, omdat ze de geschiedenis en identiteit van de bevolking wilden uitwissen. Een dieptepunt was de ver-

woesting van het Mosul Museum, waarvan de beelden op 26 februari 2015 wereldwijd te zien waren. Vervolgens werden de archeologische vindplaatsen in de omgeving van Mosul, waaronder Nineveh, geplunderd en vernietigd. De schade die deze recente crisis heeft aangericht in de regio Mosul is enorm: musea, bibliotheken en openbare archieven zijn leeggeroofd, meer dan 25 tempels, 37 kerken en kloosters en 70 moskeeën werden vernield en in 2016 viel ook de vindplaats Nineveh ten prooi aan de vernielzucht. Nineveh is in haar lange geschiedenis twee keer gevallen; wat ons rest is de hoop dat de sporen die bewaard zijn gebleven voorgoed beschermd kunnen worden.

RECENTE VERWOESTINGEN

**A. BIANCHI, S. BERLIOZ, S. CAMPANA, E. DALLA LONGA,
D. VICENZUTTO EN M. VIDALE**

Tussen december 2014 en maart 2016 heeft het Italiaanse ministerie van erfgoed, culturele zaken en toerisme met behulp van satellietbeelden in kaart gebracht hoeveel schade IS heeft aangericht aan het Iraakse erfgoed.

DATABASE

De eerste stap in dit project was het opzetten van een database met het erfgoed in Noord-Irak, van de prehistorie tot aan de Ottomaanse periode, ingedeeld per provincie (Nineveh, Sala ad-Din, Kirkuk, Diyala en Anbar). Het project werd gefinancierd door het Directoraat-generaal van Ontwikkelingssamenwerking en het Italiaanse ministerie van buitenlandse zaken, in samenwerking met de Iraakse Departement van Oudheden, en er zijn intussen ongeveer tweeduizend locaties en monumenten opgenomen. Op dit moment wordt de lijst uitgebreid met bijzonderheden die te zien zijn op de inmiddels vrijgegeven beelden van de Amerikaanse Corona-

satellieten. Bij wijze van steekproef is op een aantal locaties de schade gemonitord door recente satellietbeelden van voor en na de bezetting van IS met elkaar te vergelijken. Op basis van de bevindingen zijn er technische rapporten opgesteld, met daarin de historische achtergrond, een beschrijving van het terrein en een inschatting van omvang en aard van de schade. Het groeiende informatiebestand wordt aangevuld met betrouwbare mediareportages en met gegevens uit wetenschappelijke projecten.

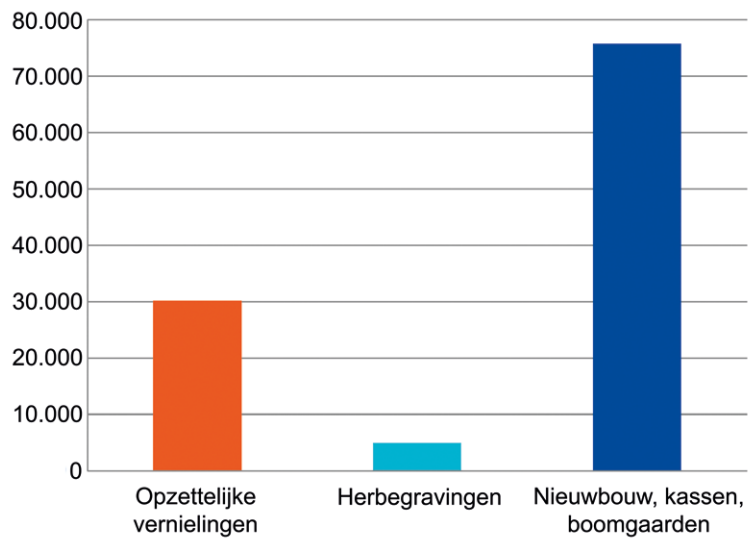
De locaties die deel uitmaakten van de steekproef, geselecteerd in nauwe samenwerking met Iraakse collega's van de Staatscommissie van oudheden, waren de vijf grote Assyrische hoofdsteden (Assur,

Satellietbeeld van Nineveh waarop beschadigingen van vóór augustus 2015 zijn aangegeven. De witte sterren markeren recentere, vermoedelijk door plunderslaars gegraven tunnels, die tot april 2016 door Amerikaanse collega's van ASOR zijn gelokaliseerd. De pijl wijst naar een nieuw parkeerterrein voor vrachtwagens en een aarden wal in de rivier, die op eerdere foto's niet zichtbaar was.

Staafdiagram van de omvang (m²) van verschillende soorten schade aan Nineveh tot augustus 2015. De nieuwe illegale bebouwing wijst waarschijnlijk op toenemende privatisering van de grond.

NINEVEH
Soort en omvang van schade

Kar-Tukulti-Ninurta, Nimrud, Khorsabad en Nineveh) en het historische centrum van Mosul. In januari en februari 2016 is in samenwerking met het Iraakse Departement van Oudheden kennis over *remote sensing*-technieken en de vervaardiging van archeologische kaarten op basis van GIS overgedragen aan Iraakse collega's. Zo kunnen zij onafhankelijk zelf informatie vergaren.

SCHADE IN NINEVEH

In het geval van Nineveh zijn archiefbeelden van 15 november 2013, vóór de bezetting door IS, vergeleken met beelden van 29 augustus 2015. De verwoestingen die door IS wereldwijd in de publiciteit zijn gebracht en uitgebracht aandacht kregen in de media, zijn in sommige gevallen niet gemakkelijk waar te nemen op de satellietbeelden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de explosies waarmee eind januari-begin februari 2015 de 'stadsmuur' werd opgeblazen. Deze zijn van een andere orde, omdat – zonder de kwestie te bagatelliseren – de muur grotendeels bestond uit reconstructies uit de jaren 1970s. Ook over de onherstelbare schade die werd aangericht aan de kolossale Assyrische beelden bij de Nergalpoort leveren de satellietfoto's geen informatie aangezien de objecten door een dakconstructie waren afgeschermd.

Het archeologische terrein ten westen van de Nebi Yunus-moskee, die in juli en augustus 2014 met de grond gelijk was gemaakt, viel eveneens ten prooi aan de vernielzucht van IS. In dit geval werd een deel van de brokstukken in de archeologische geul aan de westrand gestort. Die geul had voorheen gediend als bergplaats voor de resten van het arsenaal van Esarhaddon. In de zuidoosthoek van Sennacheribs verdedigingswerken werd een zes meter hoge muur van steen en kleitichels zwaar toege-

takeld door bulldozers. Dat geldt mogelijk ook voor een deel van een kleine nederzettingssheuvel even buiten de verdedigingslinie van de stad. Het lijkt erop dat hier een asfaltweg wordt aangelegd die het zuidelijke deel Nineveh van west naar oost zal doorkruisen.

DE VOORNAAMSTE BEDREIGING: BEBOUWING

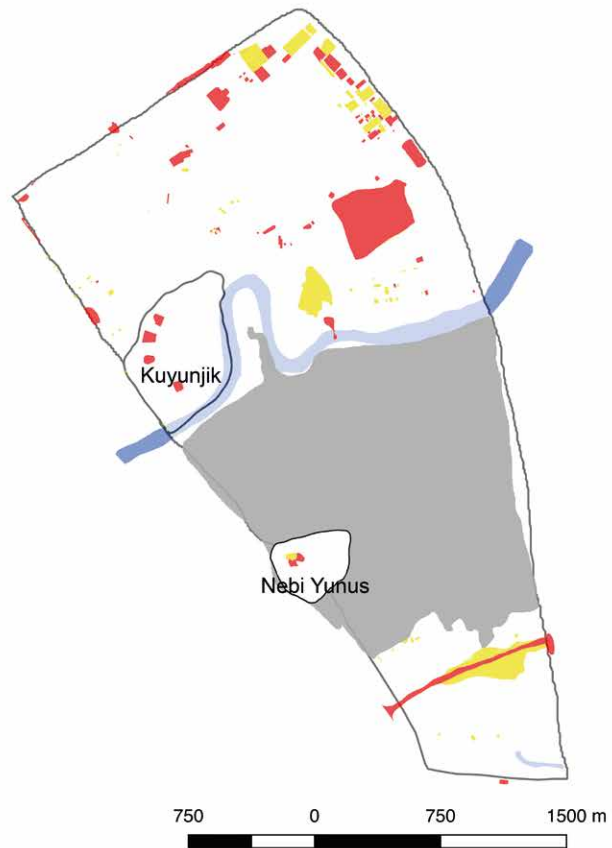
In februari 2016 meldde 'The American Schools of Oriental Research' (ASOR) dat er plannen waren om een tweede doorgangsweg aan te leggen in het noordelijke deel van het ommuurde gebied, dat tot dan toe met rust was gelaten. Intussen zijn er nieuwe gebouwen verrezen in dit gebied. Het aandeel nieuwbouw in Nineveh werd in 2011 geschat op 46 procent, maar de gegevens tonen aan

Twee satellietbeelden (a en b) van de zuidoosthoek van Sennacheribs citadel, daterend van respectievelijk november 2013 en augustus 2015. De stadsmuur is gedeeltelijk omvergehaald door bulldozers om plaats te maken voor een brede, onverharde weg. De vijver op afb. 3a die een heuvel lijkt te omringen, is drooggelegd.

LEGENDA

- Augustus 2015
- November 2016
- Stedelijke ontwikkeling (november 2013)

Panchromatisch satellietbeeld WorldView 3, 11 november 2016

Chronologische ontwikkeling van verschillende soorten schade en verstoringen aan Nineveh tussen 2013 en 2016.

dat het tussen 2011 en 2015 is gestegen naar 49 procent. Illegale bebouwing blijkt verreweg de ernstigste bedreiging te zijn voor deze antieke stad.

Hoewel niet alle schade zichtbaar is op de satellietfoto's, kunnen we concluderen dat we met deze methode een betrouwbaar beeld krijgen van wat er gaande is, zonder beïnvloed te worden door propaganda. Gebleken is ook dat de ergste schade niet is aangericht door illegale gravers op zoek naar oudheden, maar door enerzijds de systematische vernietiging van de gereconstrueerde monumenten en infrastructuur voor het toerisme, en anderzijds door het negeren van de verdragen ter bescherming van cultureel erfgoed, wat heeft geresulteerd in de steeds verder oprukkende nieuwbouw.

De situatie verandert echter in rap tempo: het recentste ASOR-rapport maakt

melding van een reeks nieuwe opgravingen, naar verluidt in de vorm van tunnels die door plundersers in de stadsmuur worden gegraven, met name bij de hoeken van de verdedigingswerken. Ook is er in het midden van de archeologische vindplaats een grote parkeerplaats aangelegd met daar vlakbij een aarden wal die de loop van de rivier onderbreekt. Het lijkt erop dat de verschillende soorten illegale activiteiten en opgravingen bij Nineveh elkaar steeds sneller opvolgen.

VERNIELINGEN EN NIEUWBOUW IN 2016

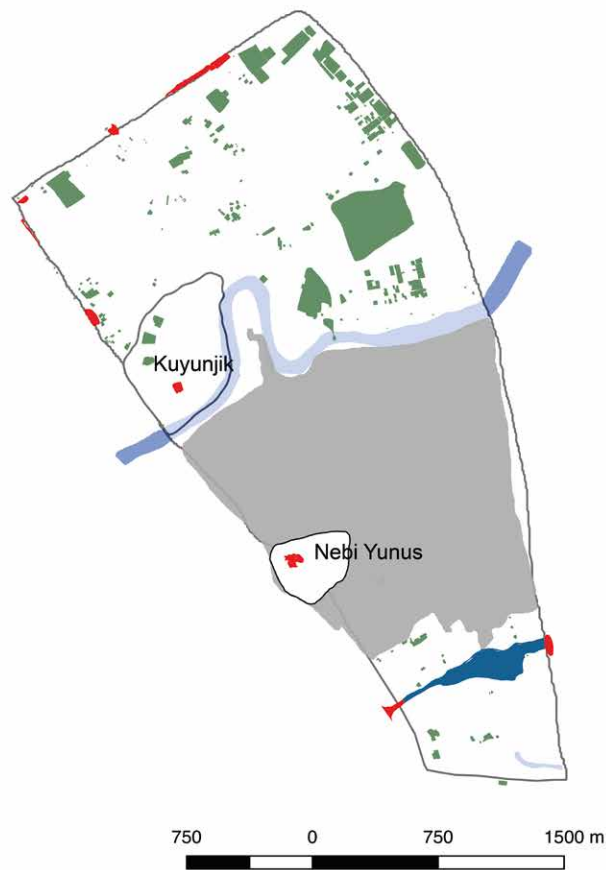
In november 2016 zijn de nieuwe foto's van de WorldView 3-satelliet geanalyseerd. Het gebied was toen nog in handen van IS. De bevindingen zijn bijeengebracht op de plattegronden op bladzijden 136 en 137. De

LEGENDA

Soorten schade (2015-2016)

- Nieuwbouw
- Wegenbouw
- Opzettelijke vernielingen van archeologische monumenten
- Stedelijke ontwikkeling (november 2013)

Panchromatisch satellietbeeld WorldView 3,
11 november 2016

eerste afbeelding geeft een beeld van de chronologische ontwikkeling van de verschillende soorten schade en verstoringen aan Nineveh tussen 2013 en 2016. Op de tweede is de schade onderverdeeld in categorieën zoals nieuwbouw en opzettelijke vernieling van monumenten en andere elementen.

De afbeelding op bladzijde 136 geeft informatie over de verwoesting van de Nergal en de Mashki-poort, die IS met veel tamtam wereldkundig maakte, en over de systematische ontmanteling van de beschermende overkappingen bij Sennacheribs Zuidwestpaleis op Kuyunjik en vernielingen aan het paleis zelf, die deze keer niet als propaganda werden ingezet. Het puin en de reliëfs zijn kennelijk naar andere locaties gebracht. De plattegrond bevestigt ook de in het eerdere rapport vermelde uitbreiding van de

nieuwbouw in 2015 en 2016, voornamelijk in de noordoosthoek van het ommuurde stadgebied.

De afbeelding hierboven geeft een indruk van de intensiteit van de bouwactiviteiten in het noordelijke deel van het terrein. Het gaat niet alleen om huizen, maar kennelijk ook om kassen en boomgaarden. De groene plekken in dit deel doen ook vermoeden dat de toenemende bewoning collectief en centraal wordt georganiseerd. Dit is af te leiden uit de zorgvuldige scheiding van de percelen, waarvan de ordening nog altijd wordt bepaald door de topografie van de Assyrische stad. Ten zuiden van de rivier heeft de bouw van de verharde weg, die al ernstige schade had aangericht aan de vindplaats zelf en aan de stadsmuur, er waarschijnlijk voor gezorgd dat de privatisering van dit deel van Nineveh is gestopt.

De schade aan het terrein van Nineveh binnen de stadsmuren, verdeeld in categorieën.

Prins Claus Fonds komt op voor cultuur onder vuur

De vernietiging van het erfgoed van Nineveh staat niet op zichzelf. Toen de Iraakse overheid in juli van dit jaar de controle herkreeg over Mosul, bleek dat er tijdens het regime van Islamitische Staat niet alleen aan Nineveh, maar ook aan ander erfgoed in de regio veel schade is toegebracht. Het gaat hier niet om lukraak vandalisme, maar om gerichte aanvallen die als doel hebben eeuwenoude geschiedenissen en unieke cultuuruitingen te vernietigen. Het Cultural Emergency Response (CER)-programma van het Nederlandse Prins Claus Fonds verzet zich tegen dit soort vernietiging door samen met lokale organisaties en experts erfgoed veilig te stellen en waar nodig te stabiliseren.

Al sinds 2003 werpt het CER zich op als een ‘ambulancedienst voor cultuur’ in Irak. Na de val van het Hoessein-regime schoot het de Centrale Universiteit van Bagdad te hulp bij de herbouw van de bibliotheek en haar collectie. Hierop volgden onder meer trainingen op het gebied van rampenbestrijding voor Iraakse erfgoedexperts. Op dit moment is het CER-programma ook nauw betrokken bij de heropbouw van erfgoed en culturele instellingen in Mosul.

Niet enkel in Irak, maar overal ter wereld wordt erfgoed bedreigd door natuurrampen en conflicten. Daarom ondersteunt CER wereldwijd individuen en organisaties die, hoewel de gevaren soms groot zijn, bereid zijn alles te geven om ons gemeenschappelijke erfgoed te behouden voor de volgende generaties. Meer informatie over deze en andere activiteiten van het Prins Claus Fonds: www.prinsclausfonds.nl.

AUTEURS

Hikmat **Basheer Al-Aswad** is voormalig directeur van het Mosul Museum.

S. **Berlioz** is verbonden aan het Ministerie voor cultureel erfgoed en toerisme van Italië.

A. **Bianchi** is verbonden aan het Ministerie voor cultureel erfgoed en toerisme van Italië.

S. **Campana** is professor aan de Università di Siena.

John **Curtis** was vroeger verbonden aan het British Museum en werkt nu voor het Iran Heritage Foundation.

E. **Dalla Longa** is verbonden aan de Università degli Studi di Padova.

Stephanie **Dalley** is emeritus professor aan de Oxford University.

Jan Gerrit **Dercksen** is docent aan de Universiteit Leiden.

Frederick Mario **Fales** is emeritus professor aan de Università degli Studi di Udine.

Jan de **Hond** is conservator bij de afdeling geschiedenis van het Rijksmuseum Amsterdam.

David **Kertai** is verbonden aan The Hebrew University in Jerusalem.

John **MacGinnis** is verbonden aan de University of Cambridge.

Paolo **Matthiae** is emeritus professor aan de Università degli Studi di Roma 'La Sapienza'.

Diederik J.W. **Meijer** is emeritus professor aan de Universiteit Leiden.

Marc Van De **Mieroop** is professor aan de Columbia University in New York.

Daniele **Morandi Bonacossi** is professor aan de Università degli Studi di Udine.

Bradley J. **Parker** is professor aan de University of Utah in Salt Lake City.

Lucas **Petit** is conservator oude Nabije Oosten in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Barbara N. **Porter** is verbonden aan de Harvard University.

Ariane **Thomas** is conservator oude Nabije Oosten in het Musée du Louvre in Parijs.

Jason **Ur** is professor aan de Harvard University.

D. **Vicenzutto** is verbonden aan de Università degli Studi di Padova en aan het Ministerie voor cultureel erfgoed en toerisme van Italië.

M. **Vidale** is verbonden aan de Università degli Studi di Padova.

Menco **Vlaardingerbroek** was verbonden aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.

Wim **Weijland** is directeur van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Jürgen **Zangenberg** is professor aan de Universiteit Leiden.

AANBEVOLEN LITERATUUR

Algemene literatuur

- Brinkman, J.A., 1991. Babylonia in the Shadow of Assyria (747-626 B.C.), in *The Cambridge Ancient History III, Part 2: The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries BC*, eds. J. Boardman, I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond & S. Sollberger. Cambridge: Cambridge University Press, 1-68.
- Madhlom, T. & A.M. Mahdi, 1976. *Nineveh*. Baghdad: Republic of Iraq, Ministry of Information, Directorate General of Antiquities.
- Matthiae, P., 1999. *Ninive. Glanzvolle Hauptstadt Assyriens*. München: Hirmer Verlag.
- Petit, L.P. & D. Morandi Bonacossi, 2017. *Nineveh. Hoofdstad van een wereldrijk*. Leiden: Sidestone Press.
- Reade, J.E., 1998-2001. Ninive (Nineveh). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 9, 388-433.
- Stronach, D., 1994. Village to Metropolis: Nineveh and the Beginnings of Urbanism in Northern Mesopotamia, in *Nuove fondazioni nel Vicino Oriente antico: realtà e ideologia. Atti del colloquio, 4-6 dicembre 1991*, ed. S. Mazzoni. Seminari di Orientalistica 4. Pisa: University of Pisa, 85-114.

Nineveh in de bijbelse, joodse en christelijke tradities

- Pinker, A., 2009. Nahum and the Greek Tradition of Nineveh's Fall. *Journal of Hebrew Scriptures* 6, 2-16.

Nineveh in de klassieke literatuur

- Bonquet, J., 1987. *Diodorus Siculus (II, 1-34) over Mesopotamië. Een historische kommentaar*. Brussel: Paleis der Academiën.
- Llewellyn-Jones, L. & J. Robson, 2010. *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*. Translation. London and New York: Routledge.

Nineveh in de westerse kunst

- Bohrer, F.N., 2003. *Orientalism and Visual Culture: Imagining Mesopotamia in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neville, K., 2007. The early Reception of Fisscher von Erlach's 'Entwurf einer historischen Architectur'. *Journal of the Society of Architectural Historians* 66 (2), 154-69.
- Seipel, W., ed., 2003. *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift, Part 1: Der babylonische Turm in der historischen Überlieferung, der Archäologie und der Kunst*. Wien: Kunsthistorisches Museum.

Vroege reizigers

- Qasha, S., 1977. Mosul in the Notes of Foreign Travelers. *Bayn al-Nahrayn Journal* 5.
- Simpson, St. J., 2003. From Persepolis to Babylon and Nineveh: The Rediscovery of the Ancient Near East, in *Enlightenment: Discovering the World in the Eighteenth Century*, eds. K. Sloan & A. Burnett. London: British Museum, 192-201, 293-4.

De topografie

- Lumsden, S., 2004. The Production of Space at Nineveh. *Iraq* 66, 187-97.
- Ur, J.A., 2013. The Morphology of Neo-Assyrian Cities. *Subartu* 6-7, 11-22.
- Ur, J.A., 2017. Physical and Cultural Landscapes of Assyria, in *Blackwell Companion to Assyria*, ed. E. Frahm. Oxford and Malden: Wiley Blackwell, 13-35.

Frans onderzoek

- Botta, P.E. & E.N. Flandin, 1849-1850. *Monuments de Ninive*. 5 vols. Paris: Imprimerie nationale.
- Chevalier, N., 2002. *La recherche archéologique française au Moyen-Orient: 1842-1947*. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations.
- Place, V., 1867. *Ninive et l'Assyrie*. Paris: Imprimerie impériale.

Opgavingen door het British Museum

- Fales, F.M. & B.J. Hickey, eds., 1987. *Austen Henry Layard between the Orient and Venice*. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Larsen, M.T., 1996. *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land, 1840-1860*. London and New York: Routledge.
- Thompson, R.C. & R.W. Hutchinson, 1929. *A Century of Exploration at Nineveh*. London: Luzac & Co.

Archeologie, politiek en spionage

- Anderson, S., 2013. *Lawrence in Arabia: War, Deceit, Imperial Folly and the Making of the Modern Middle East*. New York: Doubleday.
- McMeekin, S., 2010. *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Larsen, M.T., 1996. *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land, 1840-1860*. London and New York: Routledge.
- Reade, J.E., 1994. Les relations anglo-françaises en Assyrie, in *De Khorsabad à Paris. La découverte des Assyriens*, ed. E. Fontan. Paris: Louvre, 116-35.
- Richter, T., 2008. Espionage and Near Eastern Archaeology: A Historiographical Survey. *Public Archaeology* 7 (4), 212-40.

Iraaks onderzoek

- Aljuboori, A., 2016. The Excavations of the College of Arts at Kuyunjik (Ancient Nineveh), in *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, eds. J. MacGinnis, D. Wicke & T. Greenfield. McDonald Institute Monographs. Cambridge: Cambridge University Press, 107-16.
- Madhloom, T., 1967. Excavations at Nineveh: A Preliminary Report (1965-1967). *Sumer* 23, 76-82.
- Madhloom, T., 1968. Nineveh: The 1967-1968 campaign. *Sumer* 24, 45-51.
- Suleiman, A., 1971. Results of the Excavations of the University of Mosul at the Walls of Nineveh. *Adab Al-Rafidain* 1, 45-97 [Arabic].

Water voor het Assyrische rijk

- Bagg, A.M., 2000. *Assyrische Wasserbauten: Landwirtschaftliche Wasserbauten im Kernland Assyriens zwischen der 2. Hälfte des 2. und der 1. Hälfte des 1. Jahrtausends v. Chr.* Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Kühne, H., 2012. Water for Assyria, in *Proceedings of the 7th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, eds. R. Matthews & J. Curtis. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 559-71.

Morandi Bonacossi, D., 2017. Water for Nineveh: The Nineveh Irrigation System in the Regional Context of the 'Assyrian Triangle': A First Geoarchaeological Assessment, in *Water for Assyria*, ed. H. Kühne. *Studia Chaburensia* 7. Wiesbaden: Harrassowitz.

Reade, J.E., 1978. Studies in Assyrian Geography: Sennacherib and the Waters of Nineveh. *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 72, 47-72, 157-80.

Ur, Jason A. 2005. Sennacherib's Northern Assyrian Canals: New Insights from Satellite Imagery and Aerial Photography. *Iraq* 67:317-345.

Nieuw-Assyrische handel

Aubet, M.E., 2013. *Commerce and Colonization in the Ancient Near East*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beroemde koningen

Grayson, A.K., 1991. Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669 B.C.), in *The Cambridge Ancient History III, Part 2: The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries BC*, eds. J. Boardman, I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond & S. Sollberger. Cambridge: Cambridge University Press, 103-41.

Grayson, A.K., 1991. Assyria 668-635 B.C.: The Reign of Ashurbanipal, in *The Cambridge Ancient History III, Part 2: The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries BC*, eds. J. Boardman, I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond & S. Sollberger. Cambridge: Cambridge University Press, 142-62.

Parpola, S., 1980. The Murder of Sennacherib, in *Death in Mesopotamia, XXVIe Rencontre assyriologique internationale*, ed. B. Alster. *Mesopotamia* 8. Copenhagen: Akademisk Forlag, 171-82.

Prachtige paleizen

Heinrich, E., 1984. *Die Paläste im alten Mesopotamien*. *Denkmäler antiker Architektur* 15. Berlin: De Gruyter.

Kertai, D., 2015. *The Architecture of Late Assyrian Royal Palaces*. Oxford: Oxford University Press.

Kertai, D., 2015. The Guardians at the Doors: Entering the Southwest Palace in Nineveh. *Journal of Near Eastern Studies* 74 (2), 325-49.

Turner, G., 1970. The State Apartments of Late Assyrian Palaces. *Iraq* 32 (2), 177-213.

De tuinen van Sennacherib

Dalley, S., 2013. *The Mystery of the Hanging Garden of Babylon. An Elusive World Wonder Traced*. Oxford: Oxford University Press [paperback with corrections, 2014].

Schrijven en spreken

Cammarosano, M., 2014. The Cuneiform Stylus. *Mesopotamia* 49, 53-90.

Livingstone, A., 2007. Ashurbanipal: Literate or not? *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 97 (1), 98-118.

Radner, K., 1995. The Relation Between Format and Content of Neo-Assyrian Texts, in *Nineveh 612 BC The Glory and Fall of the Assyrian Empire*, ed. R. Mattila. Helsinki: Helsinki University Press, 63-78.

Goden, demonen en religie

- Bottéro, J., 2001. *Religion in Ancient Mesopotamia*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lambert, W.G., 2004. Ishtar of Nineveh. *Iraq* 66, 35-9.
- Pongratz-Leisten, B., 2015. *Religion and Ideology in Assyria*. Boston and Berlin: De Gruyter.
- Porter, B.N., 2004. Ishtar of Nineveh and Her Collaborator, Ishtar of Arbela, in the Reign of Assurbanipal. *Iraq* 66, 41-4.
- Porter, B.N., ed., 2009. *What Is A God? Anthropomorphic and Non-anthropomorphic Aspects of Deity in Ancient Mesopotamia*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.

Het einde van een wereldstad

- Pickworth, D., 2005. Excavations at Nineveh: The Halzi Gate. *Iraq* 67 (1), 295-316.
- Stronach, D., 1997. Notes on the Fall of Nineveh, in *Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project*, eds. S. Parpola & R.M. Whiting. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki: Helsinki University Press, 307-24.

Nineveh en Mosul

- Al-Sayegh, S., 1923. *History of Mosul*. Egypt.
- Baumer, C., 2006. *The Church of the East: An Illustrated History of Assyrian Christianity*. London and New York: I.B. Tauris.
- Brusasco, P., 2016. The Assyrian Sculptures in the Mosul Cultural Museum: A Preliminary Assessment of What Was on Display Before Islamic State's Attack. *Journal of Near Eastern Studies* 75 (2), 205-48.

Recente verwoestingen

- Danti M. D., Amr Al-Azm, A. Cuneo, S. Penacho, B. Rohani, M. Gabriel, K. Kaercher, J. O'Connell 2016a. ASOR *Cultural Heritage Initiatives (CHI): Planning for Safeguarding Heritage Sites in Syria and Iraq*. NEA-PSHSS-14-001 Weekly Report 79-80. February 3-16, 2016.
- Danti M. D., Amr Al-Azm, A. Cuneo, S. Penacho, B. Rohani, M. Gabriel, K. Kaercher, J. O'Connell 2016b. ASOR *Cultural Heritage Initiatives (CHI): Planning for Safeguarding Heritage Sites in Syria and Iraq*. NEA-PSHSS-14-001 Weekly Report 91-92 – April 27-May 10, 2016. Accessed at the site www.asor-syri-anheritage.org.

VERKLARENDE WOORDENLIJST EN REGISTER

- Achaemenidische periode (559-330 v.Chr.)** – Periode waarin het koningshuis van de Achaemeniden grote delen van het Midden-Oosten regeerde. Ook wel Perzische periode genoemd. 17, 126
- Adad** – De Mesopotamische god van storm, water, donder en oorlog. 117
- Akitu-tempel** – Assyrische tempel waar het nieuwjaarsfeest werd gevierd. 74
- Akkadisch** – Semitische taal die tussen ca. 2800 v.Chr. en de 1ste eeuw na Chr. in grote delen van het Nabije Oosten werd gebruikt. 86, 96, 107-111
- Akkullanu** – Assyrische astroloog en priester. 79
- Aramees** – Semitische taal die door de Arameeërs in Noord-Mesopotamië werd gebruikt. In de 8ste eeuw v.Chr. werd het Aramees de voertaal in grote delen van het Nabije Oosten. 108, 110-111, 128
- Asjsjur** – Oppergod van de Assyrische godenwereld. Bezat een eigen tempel in Nineveh waar het Nieuwjaarsfeest werd gevierd. 111, 117-118
- ASOR** – The American Schools of Oriental Research. 134-136
- Assurbanipal (reg. 669-627 v.Chr.)** – Nieuw-Assyrische koning die vanuit Nineveh het rijk regeerde. 11, 16, 33-34, 59, 63, 74-75, 78-79, 85, 90, 94-97, 100-102, 105-106, 109-112, 122-123
- Assyrië** – Een rijk dat bestond tussen 2000 en 612 v.Chr. Het kerngebied lag in Noord-Irak, Nineveh was in de Nieuw-Assyrische tijd de hoofdstad. De heerschappij van de Assyriërs wordt onderverdeeld in drie periodes: het Oud-Assyrische, het Midden-Assyrische en het Nieuw-Assyrische rijk. 20-21, 23, 25, 29-30, 38, 42, 45, 55, 58-61, 63, 69, 77-79, 80, 84, 86-88, 92, 94, 102, 109, 114, 117-120, 122, 131
- Babylon** – Hoofdstad van het Babylonische rijk, gelegen aan de rivier de Eufraat, ongeveer 80 kilometer ten zuiden van Bagdad. 8, 25-26, 29, 34, 36, 37, 41, 43, 48, 60, 67, 70, 90, 92-95, 103-104, 106, 119, 122-123
- Babylonië** – Een rijk dat bestond tussen 1800 en 539 v.Chr. Het kerngebied lag in Zuid-Irak. De heerschappij van de Babyloniërs wordt onderverdeeld in drie periodes: het Oud-Babylonische, het Midden-Babylonische en het Nieuw-Babylonische rijk. 8, 11, 25, 33-34, 36, 39, 41, 55, 63, 77, 92-95, 103, 119-123
- Babylonisch** – Dialect van het Akkadisch. 64, 96, 106-107, 109-110, 120, 123
- Bagdadspoorweg** – Etappe van de spoorlijn die de Duitsers wilden aanleggen om Berlijn met de Perzische Golf te verbinden, tussen Konya (Turkije) en Bagdad (Irak). 69-70
- Bell, Gertrude Margaret Lowthian (1868-1926)** – Britse schrijfster, ontdekkingsreiziger en archeologe. Zij was betrokken bij de oprichting van het Nationale Museum in Bagdad. 71
- Bellino, Karl (1791-1820)** – Duitse oriëntalist en begeleider van Claudius James

- Rich tijdens zijn verblijf in Nineveh in 1820. Hij stierf in Mosul. 44-45
- Botta, Paul-Émile (1802-1870)** – Genaturaliseerde Franse diplomaat en archeoloog. Hij werkte in 1842 in Nineveh en daarna vooral in Khorsabad. 12, 19, 47-48, 55-56, 58, 60, 67, 69
- Budge, Ernest Alfred Thompson Wallis (1857-1934)** – Britse egyptoloog en oriëntalist. Hij werkte tussen 1888 en 1891 in Nineveh. 64, 66
- Byzantijnse periode (324-640 na Chr.)** – Periode waarin de Byzantijnen de macht hadden in het Midden-Oosten. 17, 75, 128
- Christie, Dame Agatha Mary Clarissa (1890-1976)** – Britse schrijfster. Haar man, Max Mallowan, was archeoloog en groef onder andere in Nineveh. 48, 66
- Crystal Palace** – Gebouw van de wereldtentoonstelling van 1851 in Londen. Het had een Nineveh Court waarin een Assyrisch paleis was nagebouwd. 39
- Elam** – Een rijk in het zuidwesten van Iran met Susa als hoofdstad. Het wordt voor het eerst genoemd rond 2700 v.Chr. en bleef bestaan tot 643 v.Chr. 94-95, 121-122
- Elamitisch** – Taal van het rijk Elam. 111
- Emasjmasj** – Belangrijkste tempel in Nineveh en verblijf van de godin Istjar. 115
- Esarhaddon (reg. 681-669 v.Chr.)** – Nieuw-Assyrische koning die vanuit Nineveh het rijk regeerde. 16, 24, 61, 93-95, 102, 111, 117-118, 135
- Eufraat** – Rivier met een lengte van 2735 kilometer, die begint in Turkije en door Syrië en Irak stroomt. 32, 34, 89, 103, 109, 123
- Flandin, Jean-Baptiste Eugène (1809-1889)** – Franse oriëntalist, schilder, archeoloog en politicus. Hij werkte met Botta op de Assyrische vindplaats Khorsabad. 56, 58
- Gilgamesj** – Hoofdrolspeler in het Gilgamesj-epos, waarin hij samen met zijn vriend Enkidu allerlei avonturen beleeft. Zijn naam berust waarschijnlijk op een historische, maar onbekende leider van Uruk uit het 3de millennium v.Chr. 95, 112
- GIS** – Een geografisch informatiesysteem waarmee ruimtelijke gegevens of informatie over geografische objecten kunnen worden beheerd en geanalyseerd. 135
- Heemskerck, Maarten van (1498-1574)** – Nederlandse kunstschilder. 35-38
- Hellenistische periode (ca. 332-63 v.Chr.)** – Periode waarin het Midden-Oosten onder Grieks bewind viel, onder andere door de veroveringen van Alexander de Grote. 17, 34, 41, 70, 111, 126
- Herodotus (485-ca. 420 v.Chr.)** – Oudgriekse historicus en geschiedschrijver. 29, 33-34, 36, 130
- Hizkia (reg. 725-696 v.Chr.)** – Koning van het rijk Juda in de Zuidelijke Levant. 21-23
- Hurrieten** – Volk dat rond 2500 v.Chr. in Noord-Mesopotamië leefde. Ze spraken Hurritisch. 108-109
- Ishtar** – Hoofdgodin van Nineveh, godin van de oorlog en beschermvrouw van de koning. 9, 51, 63-64, 66, 108-109, 113-115, 117-118, 126
- Israël** – Koninkrijk in de Zuidelijke Levant tussen 931 en 722 v.Chr. 20-21, 25, 42
- Jesaja** – Een profeet die wordt genoemd in het Oude Testament. 20, 23, 128
- Jonas** – Een profeet die wordt genoemd in het Oude Testament en in de Koran, en de naam van een van de bijbelboeken. Jonas reist naar Nineveh om de ondergang van de stad te verkondigen. Onderweg wordt hij door een grote vis ingeslikt en uitgespuwd. 8, 21, 24-29, 35-36, 38, 43-44, 49, 55, 126, 128

- Juda** – Koninkrijk in de Zuidelijke Levant tussen 922 tot 586 v.Chr. 21, 23
- Khosr** – Zijrivier van de Tigris die dwars door Nineveh stroomt. 9, 49-50, 52, 85, 103
- King, Leonard William (1869-1919)** – Britse archeoloog en assyrioloog. Hij werkte in Nineveh tussen 1903 en 1905. 64
- Khorsabad** – Hoofdstad van het Nieuw-Assyrische rijk ten tijde van koning Sargon II (late 8ste eeuw v.Chr.). Deze stad ('Fort van Sargon') is nooit afgebouwd omdat de koning voortijdig stierf. 8, 10, 16, 48, 51, 55-56, 58-60, 67, 69, 78, 81, 90-92, 97, 100, 135
- Kuyunjik** – Een van de twee nederzettingshoevels in Nineveh. 9-10, 43-44, 47-53, 55-57, 59-61, 63-64, 66, 69, 73, 97, 103-104, 110-111, 126, 128, 136-137
- Lachish** – Oude stad in de Zuidelijke Levant, gelegen ten zuiden van Jeruzalem. De Assyrische belegering van deze stad wordt afgebeeld op een reliëf in het Zuidwestpaleis van Sennacherib. 8, 62, 93, 100
- Lawrence, Thomas Edward (1888-1935)** – Britse schrijver, archeoloog en militair. Hij is beter bekend als Lawrence van Arabië. 70
- Layard, Austen Henry (1817-1894)** – Britse archeoloog en politicus. Hij is bekend door zijn opgravingswerk in Nimrud en Nineveh. 12, 48, 50, 56, 58, 61-64, 67, 69, 74
- Levant** – Historisch-geografische naam voor het westelijke deel van het Midden-Oosten, direct ten oosten van de Middellandse Zee. 71, 77, 94, 100, 128
- Loftus, William Kenneth (1830-1858)** – Britse geoloog en archeoloog. Hij ontdekte de oude stad Uruk en voerde in 1854 opgravingen uit in Nineveh. 64
- Mallowan, Sir Max Edgar Lucien (1904-1978)** – Britse archeoloog die in 1931-1932 opgravingen uitvoerde in Nineveh, echtgenoot van Agatha Christie. 48, 66
- Meden** – Een volk dat tussen ca. 700 en 550 v.Chr. in Iran woonde. Samen met o.a. de Babyloniërs vernietigden ze Nineveh in 612 v.Chr. 8, 11, 25, 33-34, 39, 42, 119-122
- Mesopotamië** – Gebied tussen de Tigris en de Eufraat. De term wordt gebruikt in een historische context. 21, 29, 34, 39, 41, 44, 50, 55, 58, 67, 69, 71, 85-86, 92, 94-95, 100, 104, 110, 126, 128, 130
- Méspila** – Oude naam voor de stad Mosul in Noord-Irak. 32, 126-128
- Midden-Oosten** – Aanduiding voor de huidige politieke regio die het gebied omvat van Noord-Afrika tot en met Afghanistan. 9, 47, 67, 70, 91, 123
- Mittani** – Hurritisch koninkrijk in Noord-Syrië en Noord-Irak. Bloeitijd was tussen 1500 en 1275 v.Chr. 17, 109
- Nabije Oosten** – Gebied dat het huidige Palestina, Israël, Jordanië, Syrië, Libanon, Turkije, Irak, Iran en het Arabisch schiereiland omvat. De term wordt gebruikt in een historische context. 17, 42, 77-79, 92, 107, 112, 120, 123
- Nabu** – Assyrische en Babylonische god van het schrift en beheerder van de 'Tabletten van Lot'. 64, 66, 117, 126
- Nahum** – Het 34ste boek van de Hebreeuwse bijbel. Het bevat een profetie over de ondergang van Nineveh. 24, 28, 35, 123
- Nebi Yunus** – Een van de twee nederzettingshoevels binnen de Assyrische muren van Nineveh. Volgens islamitische en christelijke tradities ligt hier de profeet Jonas begraven. 9-10, 13, 44, 49, 50-53, 55, 57, 59-61, 64, 73-75, 97, 109, 126, 128, 135-137

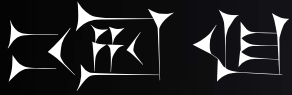

- Neolithicum (ca. 11.000-5100 v.Chr.)** – Periode gekenmerkt door technische en sociale veranderingen, zoals de overgang van jagen-verzamelen naar een samenleving met permanente nederzettingen. 17, 72
- Nergal** – De Assyrische en Babylonische god van de onderwereld. 113, 118
- Niebuhr, Carsten (1733-1815)** – Een Duitse wiskundige, cartograaf en reiziger in Deense dienst. 43-44
- Nimrud** – Belangrijke oude stad in Noord-Irak. De nederzetting was bewoond tussen de 17de eeuw en 612 v.Chr. en werd in de 9de eeuw tijdens de regeringsperiode van koning Assurnasirpal II de hoofdstad van het Nieuw-Assyrische rijk. 8, 13, 16, 48, 51, 52, 61, 64, 67, 72, 78, 81-82, 84, 87, 90, 97, 100-102, 117, 135
- Ninus** – De mythische stichter van de stad Nineveh. 29-32
- Ottomaanse periode (1516-1918)** – Periode waarin het Ottomaanse rijk vanuit Turkije over grote delen van het Midden-Oosten regeerde. 17, 56, 67, 70-71, 126, 129, 133
- Parthische periode (247 v.Chr.-324 na Chr.)** – Periode waarin de Parthen over grote delen van het Midden-Oosten regeerden. Ze waren afkomstig uit Iran. 17, 41, 63-64, 74-75, 126, 131
- Perzische rijk (ca. 550 v.Chr.-651 na Chr.)** – Een verzameling van dynastieën in Iran, waaronder die van de Achaemeniden, Parthen en Sassaniden. 30, 42, 123
- Rassam, Christian (1808-1872)** – Britse viceconsul in Mosul en een van de opgravers van Nineveh. Broer van Hormuzd Rassam. 63
- Rassam, Hormuzd (1826-1910)** – Archeoloog uit Mosul met een voorliefde voor alles wat Brits was. Hij was een van de opgravers van Nineveh. 12, 48, 59, 63-65, 69, 73
- Rawlinson, Sir Henry Creswicke (1810-1895)** – Britse archeoloog, assyrioloog en diplomaat. Hij speelde een belangrijke rol bij het ontcijferen van het spijkerschrift. 59, 63
- Rich, Claudius James (1787-1820)** – Britse reiziger en antiquair, en een van de eerste onderzoekers van Nineveh. 12, 44-45, 55, 67-68
- Romeinse periode (63 v.Chr.-324 na Chr.)** – Periode waarin grote delen van het Midden-Oosten onder leiding stonden van Rome. 17, 34, 38-39, 41-43, 126
- Sardanapalus** – Een fictieve Assyrische koning die vaak gelijkgesteld wordt aan de Nieuw-Assyrische koning Assurbanipal. Volgens de klassieke literatuur pleegde hij zelfmoord tijdens het beleg van Nineveh. 11, 20, 29, 32-34, 37-40, 123
- Sargon II (reg. 721-ca. 705 v.Chr.)** – Nieuw-Assyrische koning die Khorsabad als hoofdstad uitkoos. Voordat de stad af was stierf hij op het slagveld. 10, 16, 30, 78, 81, 90-93, 110-111
- Sassanidische periode (224-651 na Chr.)** – Periode waarin de Sassaniden heersten in Iran. Ze versloegen de Parthen in 224 na Chr. 17, 64,
- Seleucidenrijk** – Rijk gesticht rond 311 v.Chr. door koning Seleucus I Nicator, een van de generaals van Alexander de Grote. Het rijk besloeg grote delen van het Midden-Oosten. 126
- Seleucidische periode (311-63 v.Chr.)** – Periode waarin de Seleuciden de macht hadden in het Midden-Oosten. Het waren nakomelingen van het Macedonische rijk van Alexander de Grote. 17
- Semiramis** – Fictieve Assyrische koningin, bekend uit de klassieke literatuur. Ze wordt vaak gelijkgesteld met Sammuramat, de echtgenote van koning Sjamsji-Adad V. 31-32, 36

- Sennacherib (reg. ca. 705-681 v.Chr.)**
– Nieuw-Assyrische koning die van Nineveh de nieuwe hoofdstad maakte. 8, 10-11, 16, 23, 30, 44-45, 48-49, 51-52, 61, 64, 73-75, 78, 81, 83-84, 90-93, 97, 99-100, 102-106, 110-111, 117, 122-123, 135, 137,
- Sherley, Sir Anthony (1565-1635)** – Een Britse reiziger. 43
- Sibitti** – Een groep van zeven krijgsgoden in Mesopotamië. 75, 117
- Sin** – De Mesopotamische maangod. 117-118
- Sin-sjarru-isjkun (reg. 623-612 v.Chr.)** – Laatste Assyrische koning die in Nineveh regeerde. Hij vond de dood tijdens de verwoesting van zijn hoofdstad. 16, 119, 123
- Sjamasj** – De zonnegod in Assyrië en Babylonië. 113, 117-118
- Smith, George (1840-1876)** – Britse assyrioloog en ontdekker van het Gilgamesj-epos. Een van de opgravers van Nineveh. 64, 112
- Soemer** – Naam van een rijk uit het 4de en 3de millennium v.Chr. in Zuid-Mesopotamië. 36, 107-108, 110
- Stronach, David (1931-)** – Schotse archeoloog die voor de University of California opgravingen verrichtte in Nineveh. 48, 74
- Susa** – Hoofdstad van het Elamitische rijk, gelegen in West-Iran. 122
- Thompson, Reginald Campbell (1876-1941)** – Een Britse archeoloog en assyrioloog. Een van de opgravers van Nineveh. 48, 64, 66
- Tiglat-Pileser III (reg. 745-727 v.Chr.)** – Nieuw-Assyrische koning. Hij regeerde vanuit Nimrud en was een van de succesvolste militaire en politieke leiders van het rijk. 16, 90
- Tigris** – Een van de grootste en belangrijkste rivieren in het Midden-Oosten (1900 kilometer). 8-9, 12, 32, 36, 39, 43, 49-53, 57, 59, 69, 78, 80-82, 85, 103, 126-129
- Ur** – Stad in Zuid-Mesopotamië.
Archeologen hebben hier bewoningsresten gevonden uit de periode van 4000 tot 535 v.Chr. 108, 110
- Ur III-periode (ca. 2110-2002 v.Chr.)** – Periode waarin de Soemerische dynastie van de stad Ur de belangrijkste macht was in Zuid-Mesopotamië. 17
- Urartu** – Oud koninkrijk in centraal Turkije, rond het meer Van. Bloeitijd was tussen 860 en 585 v.Chr. 8, 52, 87
- Uruk** – Nederzetting in Zuid-Mesopotamië op de oostelijke oever van de Eufraat. Archeologen hebben bewoningsresten gevonden van 4000 v.Chr. tot 450 na Chr. 17, 112
- Uruk-periode (ca. 4200-3100 v.Chr.)** – Periode die is genoemd naar de stad Uruk en werd gekenmerkt door de ontwikkeling van steden en het schrift in Zuid-Mesopotamië. 86, 107-108
- Watts, George Frederic (1817-1904)** – Een Engelse kunstschilder en beeldhouwer. Zijn schilderij *Jonah* is geïnspireerd op de Assyrische beeldhouwkunst. 40
- Woolley, Sir Charles Leonard (1880-1960)** – Britse archeoloog. Hij verwierf faam met de ontdekking van de koningsgraven van Ur. 70
- Xenophon (ca. 430-355 v.Chr.)** – Een Oudgriekse schrijver en auteur van onder andere de *Anabasis*. 11, 32, 126-127, 130
- Zab, Grote** – Een rivier die ontspringt in Turkije en iets ten zuiden van Mosul in de Tigris uitmondt. 81-82

NINEVEH

HOOFDSTAD VAN EEN WERELDRIJK

Lucas Petit en Daniele Morandi Bonacossi (red.)

“Wel, wat Nineveh betreft, schipper, dat is lang geleden weggevaagd. Alle sporen zijn verdwenen en het is onmogelijk te raden waar het lag.” – Lucianus

Nineveh, de machtige hoofdstad van het Assyrische rijk, fascineerde klassieke en oosterse schrijvers, reizigers en geschiedkundigen sinds de verwoesting in 612 voor Christus. Zij schetsen een immense, dichtbevolkte stad met 90 kilometer lange stadsmuren, prachtige paleizen en kolossale standbeelden van goud. Sinds 1842 onderzoeken archeologen de ruïnes van Nineveh, die gelegen zijn aan de oostelijke oevers van de Tigris, vlakbij de moderne stad Mosul in Irak. De honderdduizenden objecten die intussen zijn opgegraven vertellen een intrigerend verhaal over leven en dood in een Mesopotamische stad.

Dit boek concentreert zich op de bloeiperiode van Nineveh in de zevende eeuw voor Christus, de klassieke en religieuze bronnen, en de avonturen van reizigers en archeologen. Daarbij is er aandacht voor het materiële erfgoed van de stad, dat ook tegenwoordig wordt bedreigd.

De auteurs zijn toonaangevende specialisten in hun vakgebied en werkzaam bij binnen- en buitenlandse wetenschappelijke instellingen, waaronder de universiteiten van Leiden, Udine, Harvard, Oxford en Cambridge. Deze publicatie verscheen naar aanleiding van de tentoonstelling ‘Nineveh, hoofdstad van een wereldrijk’ in het Rijksmuseum van Oudheden.

Rijksmuseum van **oudheden**

Sidestone Press

ISBN: 978-90-8890-546-9

9 789088 905469 >